

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ANNE BABASI BOŞANMIŞ İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN
OKUL-AİLE VE SOSYAL ORTAMLARDA YAŞADIKLARI
PROBLEMLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLER

ESRA ALTUNKAYA

Eylül-2010

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SINIF ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

ANNE BABASI BOŞANMIŞ İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN
OKUL-AİLE VE SOSYAL ORTAMLARDA YAŞADIKLARI
PROBLEMLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
ESRA ALTUNKAYA

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Duygu S. ÖZTÜRK

Bolu-2010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Esra ALTUNKAYA'ya ait “Anne Babası Boşanmış İlköğretim Öğrencilerinin Okul-Aile ve Sosyal Ortamlarda Yaşadıkları Problemlere İlişkin Görüşler” adlı çalışma, jürimiz tarafından İlköğretim Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir. (15/10/2010)

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Duygu S. ÖZTÜRK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Kaya YILDIZ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Zeynep D. YÖNDEM

Sosyal Bilimler Enstitüsünün Onayı

Prof. Dr. Gönül ÜLKER

Enstitü Müdürü

ÖZET

ANNE BABASI BOŞANMIŞ İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN OKUL-AİLE VE SOSYAL ORTAMLARDA YAŞADIKLARI PROBLEMLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Esra ALTUNKAYA

Yüksek Lisans Tezi, İlköğretim Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Duygu S. ÖZTÜRK

Eylül 2010

Bu çalışma, anne babası ayrılmış ya da boşanmış ilköğretim öğrencilerinin sınıf, ev ve sosyal ortamlarda yaşadıkları problemlere ilişkin öğrenci ve öğretmen görüşlerini saptamak amacıyla yapılmış nitel bir çalışmadır.

Araştırma, 2008-2009 eğitim-öğretim yılında, İstanbul ili Kadıköy ilçesi sınırları içinde yer alan farklı 4 ilköğretim okulunda yapılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu, 4 ilköğretim okulunda okuyan, farklı sınıf düzeylerindeki 33 öğrenci ile onların farklı branşlardan 20 sınıf ve sınıf rehber öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında bu 33 öğrenci ve 20 öğretmen ile görüşmeler yapılmıştır.

Anne babası boşanmış çocukların boşanma sonrası yaşadıkları problemleri betimleyecek şekilde sorular içeren öğrenci ve öğretmen görüşme formları hazırlanmıştır. Bu formlar, uzman görüşlerine başvurularak, araştırmacı tarafından geliştirilmiştir

Verilerin çözümlenmesinde, kişisel bilgi formlarından elde edilen nicel verilerin çözümlenmesinde frekans hesaplamaları kullanılmıştır. Nitel veriler için de içeriksel analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgulara yönelik ulaşılan sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

- 1- Anne babası boşanmış öğrencilerin okula devam etme, derslerine ilgi duyma ve ders başarı düzeylerinde düşüşler olduğu saptanmıştır.
- 2- Boşanma sürecinin olumsuz etkilerini üzerinde taşıyan öğrencilerin sınıf ortamında dengesiz, huzursuz ve uyumsuz davranışlar sergileyebildikleri ortaya çıkmıştır.
- 3- Anne babası boşanmış öğrencilerin yakın arkadaşlarından aldıkları sosyal desteğin boşanmaya uyum sürecinde önemli bir etmen olduğu sonucuna varılmıştır.
- 4- Boşanma süreci ve sonrasında ebeveynlerinden sevgi, ilgi ve destek gören öğrencilerin boşanmaya uyum sürecinde daha az problem yaşadıkları tespit edilmiştir.
- 5- Öğretmenlerin anne babası boşanmış öğrencilerinin sosyal ilgililikleri ile yakından ilgilenmesi öğrencilerin boşanmaya uyum sürecinde önemli bir etmen olarak ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlköğretim, anne babası ayrı ya da boşanmış çocuklar, iletişim problemleri

ABSTRACT

VIEWS ABOUT PROBLEMS THAT THE ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS WHICH HAVE DIVORCED PARENTS ARE LIVING IN SCHOOL, HOME AND SOCIAL ENVIRONMENT

Esra ALTUNKAYA

Master Thesis, Department of Elementary Education

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Duygu S. ÖZTÜRK

September 2010

This is a qualitative study which has been done with the aim of determine the views of students and teachers about problems that the first and second grade students, which have divorced parents, are living in school, home and social environments.

The research has been done in the province of İstanbul, Kadıkoy district within the boundaries of different 4 primary schools, in 2008 - 2009 education and instruction year. The study of group is consisted of 33 students in different grade levels and their 20 class teachers and class guidance teachers in different branches. With these 33 students and 20 teachers in the study were interviewed.

The interview forms which contain questions in the form that they will describe the problems that the students, which have divorced parents, are living after the divorce process, in school, home and social environments. Applying to expert view, these forms have been arranged by the researcher.

In analyzing the data, in analyzing the quantitative data which gained from the personal information forms, frequency calculations have been used. And for the qualitative data which were obtained from interviews qualitative contextual analysis has been done. The reached findings have been listed below.

- 1- Students with divorced parents, showed declines in attending school, their interest on lessons and classes and achievement levels
- 2- Students, who carry the negative effects of divorce on, in the class of restless, unstable and incompatible behaviors that have emerged.
- 3- Receiving social support from close friends for the students with divorced parents, was concluded that an important factor in the process of adaptation to divorce
- 4- The students, who are in the process of adaptation to divorce, can take their parents love, care and support, after the divorce process, they were less trouble.
- 5- Teachers, who have student with divorced parents in their class, are interested in the social relevance of that students has emerged as an important factor in the process of adaptation to divorce.

Key Words: Primary Education, Children with divorced or separated parents, Communication Problems

TEŞEKKÜR

Araştırmanın her aşamasında bana yol gösteren, yardım ve destekleri ile tezimin bitirilmesine önemli katkılar sağlayan sevgili danışmanım Yrd. Doç. Dr. Duygu S. ÖZTÜRK'e,

Tezimin ilk oluşturulma aşamasında yardımlarını esirgemeyen sevgili hocam ve ilk danışmanım Yrd. Doç. Dr. Kaya YILDIZ'a,

Öğrenim hayatım boyunca yanımda olan ve bu süreçte de desteklerini hep yanımda hissettiğim aileme,

Tüm süreç boyu geçirdiğim iyi-kötü anlarımda yanımda olmaya çalışan, sözleriyle ve yardımlarıyla beni motive eden tüm arkadaşlarıma,

Araştırma yaptığım okullarda, her konuda yardımcı olan ve görüşmelerin sağlıklı gerçekleşmesi için ellerinden gelen her şeyi yapan Psikolojik danışman/Rehber öğretmenlere,

Sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar	xi

BÖLÜM I

I- GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı	4
1.2. Araştırmanın Önemi	5
1.3. Sayıltı	7
1.4. Sınırlılıklar	7
1.5. Tanımlar	8

BÖLÜM II

II- KURAMSAL TEMELLER ve İLGİLİ LİTERATÜR	9
2.1. Aile Kavramı	9
2.1.1. Ailenin önemi ve işlevleri	10
2.1.2. Ailelerin parçalanması	13
2.2. Boşanma	15
2.2.1. Boşanmanın eşler üzerindeki etkileri	15
2.2.2. Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri	16
2.3. Çocukların Boşanmaya Uyumu	21
2.3.1. Çocukların boşanmaya uyumunu etkileyen etmenler	22
2.4. Konu ile İlgili Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar	23
2.5. Konu ile İlgili Yurt İçinde Yapılmış Araştırmalar	27

BÖLÜM III

III- YÖNTEM	32
3.1. Araştırmanın Modeli	32
3.2. Evren ve Örneklem	32
3.3. Veri Toplama Aracı	37
3.3.1. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması	38
3.4. Veri Toplama Süreci	39
3.5. Verilerin Analizi	39

BÖLÜM IV

IV- BULGULAR ve YORUMLAR	41
4.1. Öğrenci Görüşlerine İlişkin Bulgular	41
4.1.1. Öğrencilerin okul ve sınıf ortamında yaşadıkları problemler	42
<i>Okula devam ve ilgi</i>	42
<i>Ders başarısı</i>	44
<i>Arkadaşlık ilişkileri</i>	47
<i>Ebeveynlerin okul ile ilişkisi</i>	50
4.1.2. Öğrencilerin ev ortamında yaşadıkları problemler	51
<i>Birlikte yaşanan ve yaşanılmayan ebeveyn ve kardeşler ile ilişkiler</i> ..	51
<i>Ebeveynlerin birbirleri ile ilişkilerinin çocuk üzerindeki Etkileri</i>	55
4.1.3. Öğrencilerin sosyal çevrelerinde yaşadıkları problemler	57
<i>Sosyal aktivitelere ilgi ve katılım</i>	57
4.2. Öğretmen Görüşlerine İlişkin Bulgular	60
4.2.1. Öğretmenlere göre, öğrencilerinin okul ve sınıf ortamında yaşadıkları problemler	61
<i>Okula devam ve ilgi</i>	61
<i>Ders başarısı</i>	64
<i>Genel davranış ve tutumlar ile arkadaşlık ilişkileri</i>	67
<i>Ebeveynlerin okul ile ilişkileri</i>	71

4.2.2. Öğretmenlerin, anne ve babası boşanmış öğrencilerinin ev ortamında yaşadıkları problemler	74
<i>Birlikte yaşanan ve yaşanılmayan ebeveynler ile problemler</i>	<i>74</i>
4.2.3. Öğrencilerin sosyal çevrelerinde yaşadıklarını düşündükleri problemler	78
<i>Sosyal aktivitelere ilgi ve katılım</i>	<i>78</i>

BÖLÜM V

V- SONUÇLAR ve ÖNERİLER.....	82
5.1. Sonuçlar	82
5.1.1. Öğrenci görüşlerine ilişkin sonuçlar.....	82
5.1.2. Öğretmen görüşlerine ilişkin sonuçlar	84
5.2. Öneriler	87
KAYNAKLAR	88
EKLER	98
Ek 1. Öğrenciler için hazırlanmış görüşme formu.....	99
Ek 2. Öğretmenler için hazırlanmış görüşme formu	101
Ek 3. Valilik Onaylı Araştırma İzin Belgesi	103
Ek 4. Özgeçmiş	104

TABLÖLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1- Görüşme yapılan öğrencilerin demografik özellikleri.....	34
Tablo 2- Öğrenciler ile yapılan görüşmelerin tarih, süre ve mekanı.....	35
Tablo 3- Görüşme yapılan öğretmenlerin demografik özellikleri	36
Tablo 4- Öğretmenler ile yapılan görüşmelerin tarih, süre ve mekanı	37

BÖLÜM I

Bu bölümde araştırmanın amacı ve alt problemler, araştırmanın önemi, sayıltı, sınırlılıklar ve tanımlara yer verilmiştir.

1. Giriş

Tarih boyunca insanlar, çevrelerinde, zaman içinde oluşan sosyal normlar çerçevesinde aileler oluşturma ihtiyacı hissetmiş ve kurdukları bu aileler zamanla toplumların en temel ve önemli yapı birimi haline gelmiştir. Farklı iki cinsiyetteki insanın tek başına yetersizlik duygusunu aşmak için oluşturduğu tarihin en eski kurumu ailedir (Budak, 1990: 195).

Aile, duygusal bağlılık temeline dayanan, üyeleri için yaşamsal özelliklere ve başkalarına aktarılamayan bir dayanışma çerçevesine sahip ve büyüklüğü sınırlı bir toplumsal küme (Armağan ve Armağan, 1988) olup, çocuğun üzerinde doğum öncesi döneminden başlayarak etkisini yaşamı boyunca sürdüren bir kurumdur (Çağdaş 2002). Çocuk açısından, gerçek hayata katılmak için adımların atıldığı ve ilk deneyimlerin yaşandığı bu ortam yetişkinler açısından ise mutluluğun hâkim olduğu, şiddetli gerilim ve sıkıntılar karşısında dayanışmanın en iyi şekilde elde edildiği bir sığınma yeri anlamına gelmektedir (Karataş, 2001).

Her aile içinde yaşadığı topluma göre tanımlanır, değerlerini ve işlevlerini bu toplumun normlarından alır. Ailelerin özellikleri yaşadıkları çağlara göre de değişir ve değerlendirmeler bu çerçevede yapılmalıdır. Modernleşme, sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin ortaya çıkardığı oluşumlar, başta insan ilişkileri ve kurumlar üzerinde

olmak üzere toplumu derinden etkilemiştir. Aile ve evlilik olgularının da bu durumdan etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan değişimlere bağlı olarak daha önce, mutlu, ahenkli ve dengeli yaşamın merkezi olarak değerlendirilen aile, bu görünümünden uzaklaşmaktadır (Şentürk, 2008).

Son yüzyılda Türk toplumumuzda da görülmeye başlanan ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler, aile ve evlilik kurumlarında çok önemli yapısal ve işlevsel değişimler ortaya çıkarmıştır. Bu değişimler sonucu ataerkil yapıdaki geniş, geleneksel ailelerden oluşan toplum yapısından, büyük ölçüde çekirdek ve parçalanmış ailelerden oluşan bir toplum yapısına dönüşme söz konusu olmuştur. Türkiye’de 2006 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan araştırmaya göre rakamlar, yaşayan ailelerin büyük çoğunun çekirdek aile yapısına sahip olduğunu göstermektedir. TÜİK verilerine göre, Türkiye’de % 6,0 tek kişilik hane, % 80,7 çekirdek aile, % 13,0 geniş aile, % 0,3 öğrencilerden/işçilerden oluşan hane bulunmaktadır. Rakamlara bakıldığında çekirdek aile oranının yüksekliği kadar geleneksel geniş aile tipinin oransal olarak azlığı da dikkat çekicidir (bilgilere www.tuik.gov.tr adresinden 2009 yılı içerisinde ulaşılmıştır). Geleneksel aileden çekirdek aileye geçişle birlikte ailenin üye sayısında azalma, fonksiyonlarında ve yapısında değişme olmuştur. Çekirdek ailenin geniş aileden daha kırılgan olduğu, boşanmaların sürekli artmakta olduğu görülmektedir (Aslantürk, 2001).

Normal şartlar altında kimsenin boşanmak için evlenmediği varsayılır. İki ayrı insanın bir araya gelerek kurmayı amaçladıkları aile birliği çerçevesinde sağlıklı ve mutlu ilişkiler, yaşantılar geliştirmeleri istenen ve beklenen durumdur. Ancak zaman içinde, çiftler arasında iletişim sürecinde bozukluk, bütünlük ve beraberlik işlevlerini yerine getirememesi, saygı ve sevgi noksanlığı gibi problemler ortaya çıkabilmektedir. Evliliklerinin insanların beklentilerini karşılamaması, başarılı şekilde yürütülemeyen ilişkiler, artan tartışma ve çatışmalar eşlerin evliliklerini sonlandırmalarına neden olmaktadır. Bu süreçte insanlar çözümü, kişiliklerinin, sosyo - kültürel değerlerinin, alışkanlıklarının ve tepkilerinin sürekli çatıştığı, birlikte iken fiziksel ve ruhsal sorunlar geliştirebildikleri bu huzursuz ortamdan çıkıp, ayrı ayrı daha sağlıklı yaşantılar geliştirebilmekte bulurlar (Şentürk, 2006).

Boşanma; nedenleri, sonuçları ve kişiler üzerindeki etkileriyle, toplumdan topluma ve kişiden kişiye değişiklik gösteren, psikolojik, ekonomik, sosyal ve hukuki boyutları bulunan bir süreçtir. Başka bir deyişle boşanma; evlilik birliğinin tarafların karı-koca olarak bağları kalmaksızın, varsa ortak çocuklarının hakları saklı kalmak üzere yargıç kanalıyla sona erdirilmesine ve tarafların başkalarıyla yeniden evlenebilmesine olanak veren hukuki bir işlemdir (Benedek, 1997). Boşanmanın evlilik ve aile kavramları kadar eski olmasının yanı sıra, günümüzde gözle görülür bir artış içinde olduğu gözlenmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından belirlenmiş verilere göre; 1955-1960 yılları arasında %0.44 ile %0.40 arasında değişen oran 1970 de %0.27 ye kadar düşmüştür. 1975'de ise oran %0.32 ye kadar çıkmış iken, 2000 yılında bu oranın %0.53' ü bulduğu görülmektedir (Devlet İstatistik Enstitüsü [DİE], 2000). Boşanmaya neden olan etmenler sık sık çeşitli araştırmalara konu olsa da ülkemizde en çok boşanma % 94 ile özel neden olarak şiddetli geçimsizliktir. En sık boşanma yaşı 20-29 arasındır, cinsiyete göre bakıldığında erkeklerde 30-35 yaşları arasında, kadınlarda 25-30 yaşları arasında boşanma vakalarının arttığı görülmektedir. Boşanmaların % 45'i evliliğin ilk 5 yılında gerçekleşmekte ve % 42'si çocuksuz ailelerde görülmektedir (Özkan, 2004: 30).

Boşanma yoluyla ailenin parçalanması, bakım ve ilgiye en çok ve en uzun süre ihtiyacı olan çocuğu etkilemektedir. Boşanma olayı sosyal ve psikolojik olarak incelendiğinde, çocuğun gelişiminde önemli etkiye sahip olan aileye son veren ve özellikle çocuklar üzerinde yaşam boyu etkilerini hissettiren bir olaydır (Çağdaş ve Seçer, 2004). Anne babası boşanmış çocuğun, alıştığı aile yaşantısının değişmesi ve ebeveynleriyle olan tüm yakın ilişki dengesinin bozulması, duruma göre ev ve sosyal çevre değişimi hali hazırda yaşadığı okul hayatına ve ileride yaşayacağı hayata problem olarak yansımaktadır. Şentürk (2006)'ün 280 parçalanmış aile ve 280 tüm aileye sahip olmak üzere toplam 560 çocuk üzerinde yaptığı uygulamalı çalışmada boşanma sonucu ailesi parçalanmış çocuğun, bir takım sosyal problemler yaşadığı ve yaşama ihtimali taşıdığı sonuçları elde edilmiştir. Araştırmada ayrıca boşanma sonucu parçalanmış aile çocuklarının, ölüm nedeniyle parçalanmış aile çocuklarından ve tüm aileye sahip çocuklardan daha fazla eğitimde başarısız oldukları, düşük benlik saygısına sahip oldukları, psikolojik problemler yaşadıkları, içine kapanıklık, depresyon, suç ve şiddet

gösterme eğilimi taşıdıkları tespit edilmiştir. (Şentürk, 2006).

Bireyin toplumsal ilişkilerinin büyük bir kısmının şekillendiği yer toplumun temel yapı taşı olan ailedir. Toplumun devamını sağlayan aile, çocuğun sosyal hayata hazırlandığı, kültürün nesilden nesile aktarıldığı, toplumun önceliklerine ve değerlerine göre kişilik kazandığı en temel birim olmaktadır. Dolayısıyla aile üyelerinin davranışları ve birbirleriyle olan ilişkileri çocuğun yaşamını birinci derecede etkiler. Sağlıksız süregelen aile ilişkisi sonucu yaşanacak muhtemel bir boşanma olayının çocuklar üzerinde pek çok açıdan olumsuz etkileri olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, ilköğretim çağındaki çocukların anne babalarının boşanması durumunun onların okul, ev ve sosyal yaşantısını nasıl etkilediğini belirlemeye yönelik bir araştırma yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Buradan yola çıkılarak aşağıdaki araştırma sorusu oluşturulmuştur;

Anne babası boşanmış ilköğretim birinci ve ikinci kademe öğrencilerinin okul, ev ve sosyal ortamlarında yaşadıkları problemlere ilişkin öğrenci ve öğretmen görüşleri nelerdir?

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, anne babası ayrılmış ya da boşanmış ilköğretim birinci ve ikinci kademe öğrencilerinin yaşadıkları problemlere ilişkin öğrenci ve öğretmen görüşlerini saptamaktır. Bu amaca ulaşabilmek için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1- Anne babası ayrılmış ya da boşanmış ilköğretim öğrencilerinin:

- a) Sınıf ortamında,
- b) Aile ortamında,
- c) Sosyal ortamlarda

yaşadıkları problemlere ilişkin öğrenci ve öğretmen görüşleri nelerdir?

1.2. Araştırmanın Önemi

Yapısal, işlevsel, kültürel özellikleri ile aile, içinde bulunduğu toplumun bütün özelliklerini yansıtan en küçük ve önemli birimdir. Anne, baba, çocuklar e tarafların kan akrabalığından meydana gelmiş, ekonomik ve sosyal bir kurum olan aile, yerine getirdiği fonksiyonlar açısından toplumsal yaşamın merkezindedir (Gökçe, 1996). Yirmi birinci yüzyılla birlikte değişimin kendisini toplumun her alanında bu kadar hızlı ve büyük boyutlarda hissettirmesi en başta toplum bireylerinin yaşam tarzlarını etkilemiştir. Ailelerin, çiftlerin kişisel hayatları ve toplumsal hayat içerisinde işlevlerini kendisinden beklendiği şekilde yerine getiremediği bu noktalarda ise boşanmalar gündeme gelmektedir. Boşanma ile mevcut aile yapısı bozulan bireylerin hepsi önemli düzeyde bu olaydan etkilenmektedir. Boşanma, her ne kadar iki eş arasındaki evlilik ilişkisinin sonlandırılması anlamına gelse de çocuklar bu olayın en önemli parçasıdır. İki ebeveyn arasında zaman zaman seçimler yapmak zorunda kalan çocukları için özellikle üzerinde durulması gereken noktalar vardır. Boşanma sonrasında çoğu çocuk annesiyle birlikte güç koşullarda yaşamak durumunda kalmaktadır. İki ebeveyn arasında gidip gelen, bazen başka bir şehre göç etmek zorunda kalan, sürekli çevre değiştiren çocuklar sosyal yalnızlık yaşayabilmekte, yetersiz okul koşullarına maruz kalabilmekte, kültürel fırsatları azalabilmektedir. Bunun yanı sıra gelecekte ekonomik durumlarıyla ilgili olarak belirsizlik ve kaygı duygularına sahip olabilmektedirler (Smith, 1990).

Boşanma her çocukta duygusal ve davranışsal sorunlara neden olabilmektedir. Ebeveynlerinin boşanması ile çocuklar karmaşık ve yoğun pek çok duyguları iç içe yaşadıkları bir döneme girerler. Alistıkları aile yapısının, yakınlıkların ve bağlanmaların değişmesi, beraber kaldıkları ebeveynle ilişkileri ve gelecekteki bakımları konusunda endişe geliştirmeleri, anne baba arasında olan çatışma, çocuğun bir ebeveynin tarafını tutmaya zorlanması gibi etkenler, çocuğun suçluluk, yalnızlık, öfke hissetmesine, kaygılarının artmasına, özgüven duygusunda zedelenmelere ve çocukta strese, dolayısıyla da iletişim problemlerine neden olabilmektedir (Öztürk,2006). Boşanma olayının çocuklar üzerindeki kısa süreli fiziksel ve duygusal etkileri açık biçimde gözlemlenebildiği gibi bu etkilerin izlerine ileriki yaşlarda da rastlamak mümkün olabilmektedir. Wallerstein (1984), annesi babası boşanmış çocuklarla yaptığı 10 yıllık

takip çalışmalarının sonunda, erken dönemdeki bulguların aksine, küçük çocukların daha büyük çocuklara oranla anlamlı derecede daha az duygusal problem yaşadıklarını saptamıştır. Araştırmacı bunu o dönemde yaşananları küçük çocukların anımsayamamaları ile ilişkili olarak değerlendirmiştir.

Boşanma, çocuğun gelişimini ciddi bir şekilde etkileyecek olayların sıklıkla yaşandığı bir dönemdir. Bu sarsıcı dönemden geçen çocuklarda içinde bulunduğu aşamada takılıp kalma, önceden tamamlamış olduğu aşamaya geri dönme ya da gelişimin tamamen durması gibi problemlere rastlanabilir. Bu durum ileride çocuklarda depresyon, endişe, ayrılık endişesi, kişilik sorunları ve konsantrasyon bozukluğu olarak ortaya çıkabilir. Kendilerine hedef belirleyip, onlara erişmekte güçlük çekerler, yalnız kalamazlar ve diğer insanlara anlayış göstermezler. (Benedek 1997). Sosyal hayata geçiş yapan çocuğun aile ortamında başlayan fiziksel ve ruhsal gelişimi ve kişiliğinin oluşumunda okulun önemi çok büyüktür. Okul bir sosyal kurum olarak gerektiğinde aile ve yakın çevrenin veremediği olumlu etkileşim ortamını hazırlayan, bu boşluğu dolduran bir kuruluştur. Çocuğun okula başlaması ile onun başarısını etkileyen çevresel etmenlerin de sayısı artar ama en önemli etki yine de ailenin etkisidir. Boşanma sürecine giren ebeveynlerin çocuklarının bu en önemli çağlarında onlara karşı gösterdikleri olumsuz her tutum çocuğa başarısızlık olarak geri dönmektedir. Öğrenci ailelerinin yanlış tutumu, ilgisizliği, baskısı, sertliği, sevgisizliği ya da aşırı ilgisi gibi durumlar öğrencilerin ders çalışmaktan soğumalarına, korku ve gerginlik duymalarına, başarısız olmalarına neden olmaktadır (Küçükahmet, 2001).

Buradan hareketle, hiçbir zaman istenilen bir durum olmayan ama çeşitli nedenlerle kimi zaman da kaçınılmaz bir olay haline gelen boşanma sonucunda, çocukların bu durumdan nasıl etkilendiklerini özellikle de okul yaşantılarının değişip değişmediğini belirlemek önemli olmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, boşanma olayının çocuklar üzerindeki etkileri sadece boşanmanın gerçekleştiği dönemde değil uzun dönemde de kendini gösterebilmektedir. Bu nedenle boşanma çocuk küçük yaştaiken gerçekleşse bile ilerleyen yıllarda çocuğun okul yaşantısında da izlerini gösterebilecektir. Okul yaşantısı, çocuğun sosyalleşmesi ve ev ortamında yaşayacağı olası sorunların üstesinden gelmesine yardımcı olacak bir etkiye sahip olabilmekteyken

diğer taraftan da bu tür sorunlardan etkilenebilmektedir. Boşanma gibi nedenlerle çocuğun okuldaki akademik başarısı ve sosyal yaşantısında değişimler yaşanabilir. Bu araştırmada, anne-babası ayrılmış ya da boşanmış ilköğretim çağı çocuklarının boşanma olayının okul yaşantısına etkileri aynı zamanda çocukların bu sürecin olumsuz yönlerinin üstesinden gelebilmeleri konusunda okulun nasıl bir rol üstlendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak tüm bu belirlemelerde sadece okul yaşantısını dikkate almak yeterli olmamaktadır. Bu nedenle, boşanmanın ilköğretim çağı çocukları üzerindeki etkilerini biraz daha geniş bir perspektiften belirleyebilme ihtiyacı bu çocukların ev ve ev dışı sosyal ortamlarına ilişkin bilgilere de ulaşılmasının önemini ortaya çıkarmıştır. Bu belirlemelerin yapılmasında boşanmış aile çocuğu olan ilköğretim öğrencilerinin görüşlerine başvurulmuş aynı zamanda bu öğrencilerin öğretmenlerinin de görüşlerinin alınması araştırmanın bulgularını güçlendireceği düşüncesiyle önemli görülmüştür.

1.3. Sayıltı

Araştırmaya katılan öğretmen ve öğrencilerin görüşme sırasındaki sorulara objektif ve doğru bir şekilde cevap verdikleri kabul edilmiştir.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırma;

1. 2008 – 2009 eğitim-öğretim yılında İstanbul ili, Kadıköy ilçesinde MEB’e bağlı resmi dört ilköğretim okulu ile,
2. Bu okullarda öğrenim gören 4.5.6.7.8. sınıf öğrencileri ve bu öğrencilerin öğretmenleriyle,
3. Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan görüşme formlarında sorulan sorular ve bu sorulardan elde edilen öğretmen ve öğrenci görüşleriyle sınırlıdır.
4. Bu araştırma öğrencilerin okul, ev ve sosyal hayatlarında karşılaştıkları uyum

ve iletişim problemleri ile sınırlıdır.

1.5. Tanımlar

Aile: Aralarında; evlilik, kan bağı ve çocuk bağları olan, aynı çatı altında yaşayan, içinde bulunduğu toplumla iletişim ve etkileşimde bulunan, kendine özgü inançlara ve değerlere sahip bireylerin oluşturduğu en küçük toplumsal kurumdur (Dönmezer, 1999).

İletişim: Davranış değişikliği meydana getirmek üzere düşünce, bilgi, duygu, tutum ve becerilerin paylaşılması sürecidir (Ergin ve Birol, 2005).

Boşanma: Evlilik birliğinin tarafların karı-koca olarak bağları kalmaksızın, varsa ortak çocuklarının hakları saklı kalmak üzere yargıç kanalıyla sona erdirilmesine ve tarafların başkalarıyla yeniden evlenebilmesine olanak veren hukuki bir işlemdir (Benedek, 1997).

Uyum: Bireyin sahip olduğu özelliklerle içinde bulunduğu çevre arasında dengeli bir ilişki kurabilmesi ve bu ilişkiyi sürdürebilmesi olarak tanımlanır.

Öğrenci: İlköğretim okullarında okumakta olan, hali hazırda anne babası ayrı ya da boşanmış, 4-5-6-7-8. Sınıf öğrencileri

Öğretmen: İlköğretim okullarının 1. ve 2. kademesinde görev yapan sınıf ve branş öğretmenleri.

BÖLÜM II

2. Kuramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar

Bu bölümde araştırmaya ilişkin kuramsal çerçeve ve ilgili araştırmalar yer almaktadır.

2.1. Aile Kavramı

Çeşitli araştırmacılar ve bilim adamları aile kavramı hakkında tanımlar geliştirmeye çalışmış ve bu tanımlarda aile kavramını, ailenin önemini ve toplumsal işlevlerini kendi çalışma alanları ve konuları doğrultusunda değerlendirdikleri için bu kavrama ilişkin tanımlamalar da çeşitlilik göstermiştir. Tarih boyunca toplumlarda yaşanan değişimler karşısında aileler de yapısal ve işlevsel değişikliklere uğramışlardır. Dolayısıyla bu tarihsel değişim sürecinde aile kavramı ile ilgili evrensel bir tanıma ulaşmak mümkün olmamıştır (Sayın 1990).

Değişik bakış açıları ve ele alınış şekilleri ile farklı farklı tanımlanan ‘aile’; içinde insan türünün belli bir şekilde üretildiği, topluma hazırlama sürecinin belli bir ölçüde ilk ve etkili bir şekilde olduğu, eşler ve anne-babalarla çocuklar arasında sıcak, güven verici ilişkilerin kurulduğu, yine içinde bulunan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok ölçüde yer aldığı toplumsal bir kurumdur (Konuk, 1992). Bugün, dünyadaki aile kavramı, çok çeşitli kombinasyonları, yakın ve etkili ilişkileri, kalıcılık ölçütüne bağlı olarak içine almaktadır. Değişik yaklaşım ve anlayış biçimlerine göre yüzlerce çeşit aile tipinden bahsedilebilir. Aile tipi kadar, tipoloji ölçütleri de çeşitlidir; evlilik bağına, büyüklüğüne, işlevine göre değişik aile yapıları vardır (Gülerce, 1996). Aileyi genel olarak 3 şekilde sınıflandırabiliriz: Bunlar; çekirdek

aile, geniş aile ve parçalanmış ailelerdir.

Geniş aile, özellikle geleneksel toplumlarda gözlenen ve birkaç kuşağın, evlilik ve kan bağıyla akraba olan çok sayıda insanın tek bir çatı altında veya birbirine yakın evlerde yaşadığı bir aile yapısı” olarak tanımlanabilir (Budak, 2000). Kongar (1972)’a göre geniş aile yapısı geleneksel toplumun bir ürünü olduğu gibi, modernleşmenin önemli bir boyutunu oluşturan sanayileşme sürecine karşı da olumsuz işlevler yüklenmiştir. Sanayileşme süreciyle birlikte modernleşen toplumun isteklerine daha fazla cevap veremeyen bu aile yapısı zamanla yerini çekirdek aile düzenine bırakmıştır. Çekirdek aile ise sanayileşmiş toplumların aile biçimi olarak kabul edilir. Anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan ailelere çekirdek aile adı verilir (Aslantürk, 2001). Tek anne babalı aile ise günümüzde ölüm, terk etme ya da boşanma gibi sebeplerle aile içi parçalanmaların artmasının sonucu olarak, çocukların anne ya da babasından biri ile yaşadığı aile tipidir (Gander ve Gardiner, 2001; Özgüven, 2001).

2.1.1. Ailenin önemi ve işlevleri

En kısa ve genel anlamda “anne baba ve çocuklardan oluşan toplumun en küçük birimi” olarak tanımlanan aile, ilkel toplumlardan günümüz modern hayatına kadar yaşamın her alanında önemli fonksiyonlar yerine getirmiş bir kurumdur. Eğitim, kültür, üreme, sosyalleşme gibi toplumsal hayatın sürekliliği için gerekli olan fonksiyonları yerine getirmesi ailenin toplumdaki yerini ve önemini tartışılmaz kılmaktadır. Aile toplumdaki en eski ve en temel kurum olarak, değişik zamanlarda farklı yapılar kazanmasına rağmen kendi toplumsal özelliklerini korumaya gayret etmiş ve günümüze kadar gelebilmiştir. Bu özelliği ile bulunduğu her dönemde yaşanan değişimlere ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara göre yapısını şekillendirmiş ve farklılaşan fonksiyonlarını yerine getirmeye devam etmiştir. Aile kurumunun bu özelliği Eröz (1982) tarafından "bütün değişmelere ayak uydurabilen ve her türlü şartlarda varlığını koruyan bir zümre" ifadesiyle altı çizilmiştir. Aile toplumlarının en temel çekirdeğini oluşturan birim olması sebebiyle sosyal bir varlık olan insanın için toplumsal hayata ilk adım attığı, ilk sosyal deneyimlerini yaşadığı yerdir. Dünyaya gelen çocuk, içinde yaşayacağı toplum ve kültüre ait bilgileri ilk ve en somut şekliyle aile içinde almakta; sosyal çevre ve diğer

insanlarla temasın başlangıcını burada gerçekleştirmektedir (Gökçe, 1996). Bu niteliği ile aile yaşadığı toplumun kültürel, sosyal ve insanı değerlerini tarih sürekliliği içerisinde nesilden nesile aktarmakta ve önemini evrensel bir boyuta taşımaktadır.

Aile çocuğun doğum öncesi dönemden başlayarak hayatının geri kalan tüm yaşantılarına etki edecek en önemli kurumdur. İnsanlar beşikten mezara kadar, ömürlerinin büyük bölümünü ve belki de tamamını aile içerisinde, ailenin etrafında veya aile için harcarlar. Aile gittikçe artan, bir ölçüde insanın çıkış noktası olmuştur, halen böyledir ve böyle olmaya devam etmektedir (Zimmerman, 1964:127).

Aile kurumunun kişinin içinde yaşadığı toplum hakkında bilgi edindiği ilk yer olması sebebiyle, bu durumda aileye farklı görevler düşmektedir. Aileler çocuğu sadece bakıp büyütmenin yanı sıra onu yaşayacağı toplumun örf adetlerine, değer yargılarına eksiksiz uyum sağlayabilecek donanımda hayata hazırlamalıdır. Ailenin işlevi aynı zamanda çocuğun sosyalleşme sürecinde yaşadığı ve yaşayacağı tüm problemler, gereksinimler ve bu gereksinimlerin giderilmesini de içermektedir (Özağı, 2007).

Aile çocuğun sosyal ve toplumsal hayata dair olumlu ve olumsuz ilk deneyimlerini yaşadığı merkezdir. Ailesi içinde yaşadığı bu deneyimler çocuğun toplumsal hayata uyum ve adaptasyonunda en önemli sayılabilecek adımlardır. Yaşanılan topluma ait değerler, hayat yargıları, örf ve adetler ancak ailenin bu alandaki eğitim ve öğretim işlevini yerine getirmesi ile çocuğa aktarılabilir. Bu durumu Doğan (1996: 91) şu şekilde açıklamıştır;

Karşılaştığı ilk toplumsal kurum olan ailede çocuk iyi-kötü, güzel-çirkin gibi ahlaki normları ve değer yargıları ile gelenek ve göreneklerinin ilk bilgisini burada alır. Bireyi toplumsal hayata alıştırma ve hazırlamanın eğitimin temel hedeflerinden olduğu göz önüne alındığında, ailenin çocuğun toplumsallaşmasında yerinin ne denli önemli olduğu ortaya çıkar. İnsanın en ilkel ve sürekli duyguları diyebileceğimiz zevk, hoşlanma, acı, kin çocukluk çağlarında oluşur. Bu bakımdan doğumdan on iki yaşına kadar olan çağ, insan hayatının

en önemli dönemidir. Sapkınlıkların, yamuklukların çimlendiği yetiştiği devir bu devirdir. Öte yandan her türlü iyi alışkanlıklarla iyinin benimsenip seçilmesi, kötünün itilip ondan nefret edilmesi işte bu çocukluk döneminde oluşur ve pekişir. Unutulmamalıdır ki bütün bunlar çocuk henüz akıl yürütme ve her şeyin nedenini anlama yaşına gelmeden gerçekleşmektedir. İşte böyle bir çağın en etkileyici ve kalıcı eğitimi ailenin sorumluluğu altındadır.

Aile kurumunun temel fonksiyonları konusunda değişik araştırmacılardan farklı saptamalara rastlanmaktadır. Parsons (1955), aile kurumunun temel fonksiyonlarını çocukların toplumsal normlarla tanıştırılması, karşılıklı bir etkileşim süreci içinde toplumsal normların bireylere aktarılmasını ve üyesi bulunan bütün fertlere toplumsal yaşam içinde duygusal ve psikolojik destek sağlaması olarak ifade etmiştir. Ogburn (1963) ise, ailenin temel işlevlerini yedi madde halinde sıralamıştır. Bunlar; insan neslini üretmek, ekonomik ihtiyaçları karşılamak, statü sağlamak, çocukların eğitimini planlamak, din eğitimi vermek, boş zaman faaliyetlerini gerçekleştirmek, aile üyelerinin birbirini koruması, karşılıklı sevgi ortamı yaratmak ve cinsel doyum sağlamaktır (Aktaran: Özgüven, 2001:61).

Nazlı (2000) aile kurumunun getirmesi gereken görevleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Her ailenin, aile bireylerinin kimlik gelişimine yardımcı olması gerekir. Bunlar genelde, aile konularına anlam verme, cinsellik, cinsiyet gibi konularda, aile üyelerini sosyalleştirme şekline sıralanabilir.
2. Sınırları düzenleme: Ailenin, aile üyeleriyle dışarısı arasında etkileşim stratejileri kurma, bireylerin özerkliği için fiziksel çevresini yönlendirme gibi dışsal sınırlamaları düzenlemenin yanı sıra, aile bireylerinin özerklik ve bireyselliğini koruma şeklinde, içsel sınırlamaları düzenleme görevleri de vardır.
3. Ailenin duygusal atmosferini yönetme: Aile üyelerine bakıldığı zaman, desteklendiği ve işbirliği içinde olduğu duygularını

hissettirebilmelidir.

4. Aile yapısında meydana gelen değişmeleri yönetme: Ailenin, kurum içinde zaman zaman gerçekleşebilecek değişim ve stresli yaşam olayları konusunda dengeyi sağlayıcı bir görevi vardır.
5. Ev halkının devamlılığını sağlama: Aile besin, barınma, eğitim gibi temel ihtiyaçları karşılayarak, ailenin devamlılığını korumakla sorumludur (Nazlı, 2000).

Sonuç olarak aile, toplumsal yaşamı düzenleyen, insan neslinin devamını sağlayan, bireylerin sosyal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan ve toplumsal düzeni koruyan bir mekanizmadır. Bireyin kişilik oluşumunda ilk yılların önemi düşünüldüğünde aile kavramının da önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü çocukların kişilik oluşumları ilk olarak aile içerisinde oluşmaktadır. Buna bağlı olarak ailenin, çocukların eğitimi, yetiştirilmesi, ruhsal gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlamaları ve sosyalleşmeleri açısından çok önemli bir kurum olduğu görülmektedir.

İlerleyen zaman ile birlikte tüm dünya toplumlarında olduğu gibi Türk toplumunda da ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve kültürel değişmelerin ve gelişmelerin toplumun her katmanında hissedilen etkileri olmuştur. Bu değişimlerden, toplumun en küçük aile birimi olarak kabul ettiğimiz aile kurumun ilk sırada etkilenmesi doğaldır. Eisenstadt (1970)'a göre, modernleşme süreciyle ortaya çıkan değişmeler ve gelişmeler toplumun temel birimi olarak kabul edilen ailenin fonksiyonlarını ve aile içi aktiviteleri değiştirmektedir. Sosyal ve ekonomik birçok değişim, ailenin yerine getirdiği bazı fonksiyonları yeni oluşturulan kurumlara devretmesine neden olmuştur. Ancak, ailenin çocuk yapma ve yetiştirme yoluyla toplumun sürekliliğini sağlama gibi toplumsal görevini hiçbir kurum ve kişi, aile kadar sağlıklı yerine getirememektedir. Bu itibarla, çocuk yetiştirmek ve onu sosyal yasama hazır hale getirmek, ailenin yerine getirdiği en önemli fonksiyon olarak kabul edilmektedir (Pringle, 1975; Akt. Şentürk, 2006:47).

2.1.2. Ailelerin parçalanması

Aile insan toplumlarının çekirdeğini oluşturan, nitelikleri ve işlevleriyle

toplumda yeri doldurulmayacak bir kurumdur. Dolayısıyla aile kurumunda ortaya çıkan yapısal ve işlevsel bozukluklar, dengesizlikler, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına da bozukluklar ve dengesizlikler olarak yansımaktadır. Sağlıklı bir toplum, sağlıklı ailelerden oluşmuş bir toplumdur. Sosyal bir varlık olan insan için de toplumsal hayat ne kadar önemli ve gerekli ise bir toplum içinde o toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumu o kadar hayati bir öneme sahiptir. Günümüzde, içinde bulunulan sosyo-ekonomik ve kültürel değişmeler geleneksel aile yaşamını değiştirmektedir. Sağlam, uyumlu ve dengeli ailelerin bile zaman içinde bu düzeni ortadan kaldıracak beklenmedik ve arzu edilmeyen durumlarla karşılaşma ihtimalleri bulunmaktadır (Şentürk, 2006).

Sosyal ve ekonomik birçok değişimler zaman içerisinde evlilik kurumunda yıpranmalara sebebiyet vermektedir. Onur (1995)'e göre birbirleriyle etkileşim içinde olan kişiliklerin oluşturduğu bir kurum olan ailede, bu kişiliklerden birinde ya da ilişkilerde oluşacak bir bozukluk aile sisteminin diğer yönlerini de bozmaktadır. Dolayısıyla bireysel ihtiyaçlarını karşılayamayan, kişisel çatışmalar ile birbirlerine zarar vermeye başlayan çiftler evliliklerini sürdürmeyecek konuma gelebilirler. Bu süreçte en başta çocukların olumsuz etkileneceği düşünülmektedir.

Çocuğun dünyaya geldiği andan itibaren, içine dahil olacağı toplumsal hayata hazırlandığı, maddi manevi tüm ihtiyaçlarının giderilerek zihinsel ve ruhsal gelişiminin desteklendiği tek kurum ailedir. Dolayısıyla aile birliğine zarar verecek herhangi bir sorundan ilk olarak etkilenecek kişinin çocuk olması olasıdır. Böyle bir durumda evliliğin sürdürülmesi eşlere, çocuklara ve topluma bir yarar sağlamıyorsa, hatta devamında bir takım sakıncalar doğuruyorsa, bu evliliklerin sona erdirilmesi de gerekmektedir.

Eşlerden biri veya ikisinin ölümü, eşlerin geçimsizliğine bağlı olarak boşanması ve çeşitli nedenlerle eşlerin ayrılması, ailenin parçalanmasına neden olmaktadır. Toplumda ailelerin parçalanmasının ciddi bir sorun olarak ortaya çıkması sonucu, parçalanmış ailelerin çocuklarının yaşadıkları duygusal ve sosyal problemler yoğunlaşmakta ve bu çocuklara yönelik yapılması gereken psikolojik destek daha fazla

önem taşımaktadır. Çocukların hayatlarındaki kayıplar ve değişiklikler, onların, anne ve babalarının boşanması ile birlikte hissetmeye başladıkları, hayatları üzerinde çok az kontrol sahibi oldukları duygusunu kuvvetlendirecektir (Benedek ve Brown, 1997).

2.2. Boşanma

Aile kurumunu oluşturan bireyler zaman içinde meydana gelen sorunlarla baş edememeleri aile içi ilişkilerin bozulmasına ve aile birliğinin dağılmasına neden olabilmektedir. Eşler arası sosyo-kültürel yapı farklılıkları, iletişim bozuklukları, ekonomik ve kişisel sebeplerden ortaya çıkan anlaşmazlıklar çiftleri evliliklerini bitirme noktasına getiren sebeplerden bazılarıdır. Eşlerin birlikteliklerinden psikolojik olarak doyum sağlamadıkları, beklenti ve gereksinimlerini karşılayamadıkları evlilik yaşantılarına yasal olarak son vermelerine “boşanma” denilmektedir (İlgar, 2004)

Sağlıklı iletişim ve problem çözme becerisinin kazanılmadığı ailelerde, bir sorunu çözmek için girişilen etkileşim kısa sürede çatışmaya dönüşebilir (Büyükkaragöz, 1990; Akt.; Yıldırım, 2001:22). Aile kurumunun bireyler açısından kişisel ve toplumsal işlevlerini yerine getirebilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için bu çatışmalardan başarıyla çıkması gerekmektedir. İletişim sorunları yaşayan, empati eksikliği hisseden aileler maalesef bu süreçten başarılı çıkamaz ve evliliklerini sonlandırma yolunu seçerler.

2.2.1. Boşanmanın eşler üzerindeki etkileri

Uzun süreli, mutlu bir hayat amacıyla çıkılan bu yolun boşanma ile sonuçlanacak olması eşler açısından zor bir durumdur. Bazı araştırmacılar bu süreci analiz ederken bazı aşamalandırmalar yapmışlardır. Buhannan (1970), boşanmayı; boşanma öncesinde eşlerin birbirlerine yabancılaşması ile ilgili duygusal boşanma, hukuki sorunlarla ilgili yasal boşanma, ayrılma sonrası para ve mal sorunlarıyla ilgili ekonomik boşanma, ebeveyn olarak çocukların “velayeti” ile ilgili aile boşanması, sosyal faaliyetlerde ortaya çıkan değişikliklerle ilgili sosyal boşanma, yeniden

bağımsızlık kazanarak tarafların kendilerini bulmalarıyla ilgili psikolojik boşanma şeklinde aşamalandırmıştır (Akt.; Ay, 2000:68). Özgüven ise, tüm bu boşanma sürecini “boşanma öncesi aşamalar” ve “boşanma sonrası aşamalar” diye ikiye ayırmış ve bu şekilde incelemiştir. Aşağıda bu aşamalar şöyle açıklanmaktadır (Özgüven, 2001: 312-313).

Boşanma öncesi aşamalar:

- a) Düş Kırıklığı: Eşler romantik sevgi içerisinde eşlerini tanımlarlar, giderek bilinçlenip eşinin gerçek kimliğini fark etmeye başlayınca düş kırıklığı yaşar.
- b) Aşınma: Bu aşamada paylaşılanlar, birbirlerini rahatlatıcı davranışlar azalır, olumsuz algılamalar çoğalır.
- c) Kopukluk: Geçimsizlik, birbirlerine yeterli olamama, çatışmalar karşısında savunmaya geçmek, ilişkinin değerinin ve anlamını yitirmesi ile kopukluk aşamasında gerçekleşir.

Boşanma sonrası aşamalar:

- a) Yas: Ayrılık sonrası yaşanan bu aşamada gerçeği reddetme, kendini insanlardan uzaklaştırma, öfke, kaybedilenleri geri alabilmek için pazarlık, depresyon ve en sonunda da gerçekleri kabul edip uyum sağlamak gibi gelişmeler söz konusudur.
- b) İkincil Ergenlik: Evlilik sürecini yaşayan eşin artık evlilik kimliğini değiştirip, yeni bir kimlik ile yüz yüze gelerek, eşinden ayrılmış kişi olarak gelişiminin ergenlik döneminde olduğu gibi kişisel, mesleki, sosyal ve cinsel alanda kendini yeniden tanımlama gereği duyacak “eski evli kimliği” ile “yeni rolleri”ni bütünleştirdiği dönemdir.

2.2.2. Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri

Boşanma evlilik sözleşmesinin bitimi ile aile biriminin dağılması ve tarafların birlikte yarattıkları, alıştıkları mevcut yapının sona erdirilmesi anlamına da gelmektedir. Dağılan ailenin bütün bireyleri bu durumdan fiziksel ve ruhsal olarak olumsuz etkilenir.

Ancak boşanmanın olumsuz etkileri en fazla çocuklar üzerinde görülmektedir (Torun, 1986). Boşanma mevcut aile yapısını değiştiren en önemli unsurdur. Aile bireylerinin her biri bu olaydan etkilenir ve zarar görür. Fakat boşanma olayını sadece eşlerin evliliklerini mahkeme kararınca bitirmesi olarak algılamak büyük hatadır. Çünkü boşanmalardan en çok etkilenen tarafın, toplumların geleceğine yön vermesi planlanan çocukların olması bu olayın toplumsal boyutları ile incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Boşanma yalnızca karı kocanın her türlü ilişkilerinin son bulması demek değildir, boşanmanın toplumun temellerini sarsacak bir olgu olmasının asıl nedeni çocukları da etkilemesi, çocuklarla ana babaların ilişkilerinin de bu olgudan genellikle olumsuz zarar görmeleridir (Akyüz,1978). Boşanma aile içindeki her bireyi sosyal, psikolojik ve hukuki sonuçları ile olumsuz yönde etkilemektedir fakat en büyük hasarı çocukların alacağı yadsınamaz bir gerçektir. Boşanma olayı sosyal ve psikolojik olarak incelendiğinde, çocuğun gelişiminde önemli etkiye sahip olan aileye son veren ve özellikle çocuklar üzerinde yaşam boyu etkilerini hissettiren bir olaydır (Çağdaş ve Seçer, 2004).

Her ailenin kendine ait yapısal ve kültürel özellikleri vardır. Dolayısıyla aileyi yaşanacak olası boşanmaya götüren sebeplerde bu özelliklere göre değişkenlik göstermektedir. Her boşanma kendine özgü farklı değişkenlerin etkisiyle gerçekleştiğine göre sonuçları da bu özelliğin altını çizercesine farklılıklar göstermektedir. Boşanma sonrasında eşlerin biten evliliklerini nasıl karşıladıkları, kendi aralarındaki ve çocukları ile oluşturacakları ilişkiler ve özel hayatlarına geçiş konularındaki tutumları çocuğun boşanmaya uyumunu etkileyen faktörler arasında önemli yer tutar (Amato, 1994).

Özgüven (2001) özellikle boşanmadan kaynaklanan parçalanmalar sonrası çocukların verdikleri tepkileri beş aşama olarak belirtmiştir. Bu aşamalar; (1) Çocukların ayrılığı inkâr etmeleri, (2) Ailenin ayrılmasına sebep olan nedenlere kızmaları, (3) Anne ve babayı birleştirme çabaları, (4) Depresyon ve çöküntü, (5) Ayrılığı kabullenmedir. Pryor ve Rodgers (2001), boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisini yedi kategoride toplamıştır. Bu etkiler şunlardır:

1. Çocukluk ve ergenlikteki (emosyonel) duygusal davranışlara etkisi
2. Eğitim ve sosyoekonomik düzeye etkisi

3. Agresif, antisosyal ve suç içeren davranışlar üzerine etkisi
4. Beden sağlığı ve gelişimine etkisi
5. Ruh sağlığına etkisi
6. Madde kötüye kullanımına etkisi
7. Ergenlik ve yetişkinlikte aile ve diğer ilişkilere etkisi.

Boşanmanın özellikle çocuklar üzerindeki etkilerini araştıran araştırmacılar her ailenin dağılmasının, aynı yetişkinlerde olduğu gibi çocuklarda da birçok duygusal tepkiye yol açtığını belirtmişlerdir. Çocuklar bu duyguları ileriki yaşlarında çeşitli aşamalarda tekrar tekrar yaşayabilirler. İçinde bulundukları yaşa göre bazı duygular öne çıkarken bazıları geri planda kalarak, ileriki yaşlarda yoğunluk kazanır (Fisher, 2002; Haavisto, 2004; Akt. Özağı, 2007:7). Amato ve Keith (1991), boşanmış ailelerin çocuklarıyla ilgili yapılan 92 çalışmanın meta analizini yapmışlardır. Çocuğun boşanma sırasındaki yaşının, çocuğun psikolojik ve sosyal uyum ve anne-baba ile ilişkileri üzerindeki en anlamlı etken olduğunu saptamışlardır. Her çocuğun gelişim hızı aynı olmasa da, aynı yaş grubundaki çocuklar benzer özellikler taşır. Ailenin dağılması, yetişkinlerde olduğu gibi çocuklarda da birçok değişik duygusal tepkiye yol açar. Çocukların ailede parçalanma sonucu sıklıkla gösterdikleri tepkiler şunlardır:

1. **Korku:** Ailenin dağılmasından dolayı yaşanan korku, küçük çocuklarda daha çok diğer ebeveynin de kendisini terk etmesi, yiyecek ya da yatacak yer bulamaması şeklindeyken, daha büyük yaşta terk edilme korkusu şeklinde kendini gösterir.
2. **Üzüntü:** Ailenin dağılmasına yaygın olarak gösterilen bir tepki olan üzüntü; çocuklar tarafından farklı şekillerde ifadelendirilir. Yalnız kalmak istemek, normalden az konuşmak, dostça davranmak, hüznü içeren resimler çizmek, hoşlanılan aktivitelere karşı ilgisizlik görülebilir. Bazıları bunu açıkça ağlayarak, acı çekerek yaparken, bazıları sessizce ve içine kapanarak yapabilir. Erkek çocuklar ise üzüntülerini saldırgan tavırlarla gösterebilirler.
3. **Öfke:** Ailenin dağılmasına karşı duyulan öfkeyi çocuklar yaşlarına

cinsiyetlerine, karakterlerine göre farklı şekillerde gösterebilirler. Erkek çocuklar daha çok saldırgan davranışlarla ifade ederken, daha büyük çocuklar öfkelerini boşanmadan sorumlu tuttıkları ebeveyne yöneltirler. Bazı çocuklar ise öfkelerini içine kapatarak ve dış dünyayla ilişkilerini keserek yaşarlar.

4. **Suçluluk:** Anne-babası boşanan çocuklarda ortaya çıkan ilk duygu suçluluktur. “Ben olmasam annem babam boşanmazdı, benim yüzümden ayrıldılar” gibi kendini suçlayıcı duygular içine giren çocuklar eğer bunun aksine ikna edilmezlerse büyüyünce de çok büyük duygusal sorunlar yaşayabilirler.
5. **Yalnızlık:** Çocuklar, evden ayrılan ebeveynle araları iyi olmasa bile onun yokluğunu hissederler. Aile tüm bireyleriyle bir bütünlüktür ve çocuklar da bunun böylece sürüp gideceğini düşünürler. Aileden bir üyenin eksilmesi, çocuğun evde bazı işleri onun yerine üstlenmesi ve daha fazla yalnız vakit geçirmesine neden olabileceğinden, bu da yalnızlık duygusu yaratabilir. Küçük çocuklar hayali arkadaşlarıyla bu durumu telafi etmeye çalışırlar.
6. **Reddetme:** Aile içerisinde her ne olumsuzluk yaşanırsa yaşansın çocuklar için ebeveynlerinin bir arada yaşaması önemlidir. Çocuklar; anne babaları artık birbirlerini istemediği için kendilerinin de istenmediği şeklinde bir düşünce geliştirebilirler. Daha erken yaşlardaki çocuklar anne-babalarının birbirini istememeleri durumunu kendisinin de istenmediği şeklinde yorumlayabilir, kendini değersiz, istenmeyen kişi olarak algılayabilirler.
7. **Gerileme:** Birçok çocuk anne babasının boşanmasına, gelişimlerini tamamladıkları bir aşamaya geri dönerek tepki göstermektedir. Gösterilen tipik gerileme davranışları, parmak emme, yatağa işeme, anne-babaya vurma, onlara tutku ile bağlanma, değişik konularda tutturmalar, eskiden sevilen bir oyuncağa yeniden dönme ve bağlanmadır. Bu tür davranışlar, çocuklara zor durumlardan kaçarak rahatlama ve kontrolü elinde bulundurma, zihinsel olarak emin ve rahatlatıcı bir yere sığınma imkanı vermektedir.

8. **Barişma Arzusu:** Ailesi boşanmış çocukların ortak yanlarından biri de, bir gün gelip anne-babalarının tekrar bir araya gelecekleri ümididir. Boşanma olayının üzerinden yıllar geçse, hatta ebeveynlerin her ikisi de evlense çocukların (hangi yaşta olurlarsa olsunlar) anne-babalarını bir arada görme, yeniden evlenmelerini arzu etme durumları hemen hemen değişmeden devam etmektedir.
9. **Fiziksel Sorunlar:** Ailede yaşanan sıkıntılara bağlı olarak çocukların fiziki birtakım problemler yaşamasına sık rastlanmaktadır. Yaşadıkları strese bağlı olarak mide, baş göğüs ağrıları ve kramplar gibi fiziksel sorunlar yaşayarak tepkilerini ortaya koyabilirler (Benedek ve Brown, 1997; Thomas ve Waddell, 1990; Weyburne, 2000; Wolf, 1998, akt Biçer 2009:25; Türkarlan, 2007:105-107).

Nazik'e (2000) göre ise çocukların boşanmaya tepkileri, çocuğun boşanma anındaki yaşı, cinsiyeti, kişilik özellikleri, boşanmaya neden olan ailevi sorunların niteliği, çocuğun boşanmaya neden olan problemi algılama biçimi, çocuğun boşanma öncesinde ve sonrasında içinde bulunduğu ortamın özellikleri gibi faktörlere bağlıdır (Çağdaş ve Seçer, 2004). Boşanma öncesi, sırası ve sonrası dönemler iki ebeveynin de kendi içlerine döndükleri, birlikteliklerine dair sorunları aşıkâr biçimde yaşadıkları dönemlerdir. Bu sebepten çocuklarının ihtiyaçlarını ve duygusal eksikliklerini görmezden gelebilmektedirler. Çocuklar bu süreçte duygusal tepkilerini ölçebilecek durumda değildir. Çocukların boşanma yüzünden geçirdikleri şok, anlayamamak, anlamak istememek, gerçeği kabullenmemek gibi tepkilerle anne-baba arasında parçalanmış olma duygusu, yalnızlık, ölme arzusu, içe kapanıklık olarak kendini gösterir (Karaoğlu 1997).

Evliliğin bitiş sürecinde, çoğu ebeveynin hissettikleri kırgınlık, öfke, umutsuzluk gibi duygular nedeniyle, kendi dertlerine gömülerek çocuklarının duygu ve ihtiyaçlarıyla fazla ilgilenemedikleri belirtilmektedir. Ancak çocukların bu süreç hakkında açıklamalara ve desteğe çok fazla ihtiyaçları vardır. Birçok anne baba, bu süreçte yaşananlar ve boşanma konusunda çocuklarına ne şekilde ve ne kadar bilgi vermeleri gerektiğine karar verememektedir. Diğer taraftan literatürde çocuğun boşanmaya uyumunda, ebeveynleri tarafından verilen bilgi ve desteğin etkili olduğu da

vurgulanmaktadır (Walczack ve Burns, 1999; Sun, 2000: 697-713.) Çocuğun alıştığı aile yapısının, yakınlıkların ve bağlanmaların değişmesi, beraber kaldığı ebeveynle ilişkileri ve gelecekteki bakımı konusunda endişe geliştirmesi, anne baba arasında olan çatışma, bir ebeveynin tarafını tutmaya zorlanması gibi etkenler, çocuğun suçluluk, yalnızlık, öfke hissetmesine, kaygılarının artmasına, özgüven duygusunda zedelenmelere ve strese neden olabilmektedir.

2.3. Çocukların Boşanmaya Uyum

Boşanma olayı ile birlikte çocuklar ev, okul, aile ortamı, arkadaşları ile arasında sorunlar oluşturabilecek ve bütün bunlara uyum sağlamayı gerektirecek bir döneme girmektedir. Çocuk boşanmadan sonra doğup büyüdüğü güvenli aile ortamından uzaklaşmakta ve ebeveynlerini kaybetme, kimse tarafından istenmeme gibi korkulara kapılmakta, gelecek konusunda kendilerini güvensiz hissetmektedirler.

Çocukların boşanmaya uyum sağlayabilmeleri için en önemli katkılar birlikte yaşadığı ve birlikte yaşamadığı ebeveynlerinden gelmektedir. Uyumsuzluk belirtileri çocuğun yaşına, boşanmadan önceki örselenmesine ve boşanma sonrası dönemde anne ve babayla ilişkilerinin niteliğine göre değişmektedir (Adams ve diğ. 1984, Yörükoğlu 2000). Bu dönemde ailelerinden gereken özeni göremeyen çocuklarda öfke, saldırganlık, depresyon, suça yönelme, kaygı, korku, uyku ve beslenme bozuklukları gibi sorunlara rastlanabilmektedir.

Çocuğun birlikte yaşadığı ve birlikte yaşamadığı ebeveynlerin ebeveynlik yetenekleri ve bu süreçte çocukları ile geçirdikleri ilişkinin kalitesi çocuğun boşanma ile uyumu sürecine olumlu katkılar sağlamaktadır. Hetherington ve Hagan (1989) yaptıkları araştırmada ilgili, pozitif en az bir ebeveyni olan çocukların boşanmaya uyumlarının daha iyi olduğu belirlemişlerdir. Ayrıca çocuk ve ebeveyn arasındaki olumlu ilişkinin çocuğu desteklediği ve boşanmanın yarattığı değişim ve stresle baş etmesine yardımcı olduğunu gözlemlemişlerdir.

Boşanma öncesi, sırası ve sonrası süreçlerde çocuğun şahit olduğu gerginlikler, çatışmalar çocuğun iyi halini ve boşanmaya uyumunu olumsuz etkilemektedir. bu durumlar çocuğun içe kapanmasına, anne-babası tarafından sevilmediğini düşünmesine, gerginliklerin sorumlusu olarak kendisini görmesine neden olur. Bu sürecin son noktası olan boşanma ise çocuğun bu düşüncelerinde haklı olduğunun göstergesi olarak ortaya çıkar ve yoğun suçluluk duygusuna yol açar (Gümüşel, 2004, http://www.mcatürk.com/ogumusel_bosanma.htm 24 Ocak 2010'da erişildi). Boşanma olayı ile birlikte çocuk, ebeveynleri arasında gidip gelerek, olası yeni eve taşınma ve okul değiştirme gibi durumlarla önceden alışkın olduğu sosyal çevreyi değiştirmeye başlar. Boşanma seviyesine gelen çiftlerin çocuklarını fiziksel ve duygusal olarak yalnız bırakabildikleri zamanlarda edindiği bu yeni çevre boşanmaya uyumuna yardım etmektedir.

2.3.1. Çocukların boşanmaya uyumunu etkileyen etmenler

Boşanma ile birlikte çocukların yaşantısında pek çok yeniliğe ve pek çok değişime yol açan gelişmeler yaşanmaktadır. Ev, okul, aile ve sosyal çevre değişimleri yaşayan çocukları uyum sağlamaları gereken stresli bir dönem beklemektedir. Boşanma sonrasında çocukların uyumunu inceleyen araştırmalar boşanma öncesinde, sırasında ve sonrasında ailede yaşanan değişimlerin çocuğun uyum sağlamasında etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. (Amato, 1993; Hetherington ve Hagan, 1999; Stewart ve ark., 2000).

Çocukların boşanma ile uyumunu etkileyen etmenler arasında: birlikte yaşanan ve yaşanılmayan ebeveyn ile ilişkinin kalitesi, ebeveynler arası çatışma, çevresel etmenler, alınan sosyal destek ve ekonomik koşullar gösterilmiştir (Leon, 2003; Hetherington, 1998). Çocukların boşanma ile uyumunu etkileyen en önemli etmen olarak çocuğun kişisel özellikleri olduğu vurgulanmaktadır. Bunlardan bazıları şöyle açıklanmıştır;

- 1. Yaş:** Grych ve Fincham (1992), boşanmaya uyumunda en önemli etkenlerden birinin çocuğun yaşı olduğunu belirtmiştir. Çünkü çocuğun sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimini tamamlaması,

boşanma sürecine verdiği tepkiyi ve boşanmayı anlamlandırmasını etkilemektedir. Bazı araştırmalar yaşça daha büyük çocukların uzakta olan ebeveynle daha fazla ilişki kurması sayesinde daha az etkilendiğini ortaya koymuştur (Leon, 2003: Steward ve diğ. 2000).

2. Cinsiyet: Hetherington (1998), boşanma sonrasında kızların daha çabuk uyum gösterdiğini, erkek çocukların ise hem evde hem de ev dışında daha fazla saldırganlık gösterdiklerini ve sosyal ilişkilerinde sorun yaşadıklarını belirtmiştir.

3. Kişilik Özellikleri: Çocuğun sahip olduğu kişilik özellikleri ne kadar olumlu ise, boşanma gibi stresli bir sürece uyumu da o derece iyi olmaktadır. Zeki, becerikli, iç disiplini olan, benlik saygısı yüksek ve espri yeteneği olan çocuklar, yaşamlarında karşılaştıkları stresli olaylara çevrelerinden de destek alarak daha kolay uyum sağlamaktadırlar (Leon, 2003)

4. Aradan geçen zaman: Çocuklar ailesinin parçalanmasının ardından daha fazla süre geçtikçe kızgınlık ve öfke duyguları ile daha fazla baş edebilirler.

2.4. Konu ile İlgili Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar

Amato ve Keith boşanmış aile çocukları ile ilgili çalışmaları ile tanınmışlardır. Bu alanda yaptıkları 92 araştırmada okulöncesi dönemden başlayarak yetişkinlik çağına ulaşmış 13.000 öğrenci ile kapsamlı çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların ana konusu ailesiyle yaşayan ve ailesi boşanmış çocuklar arasında farklılıklar olup olmadığıdır. 1991 yılında, boşanmış aile çocuklarıyla ilgili 92 çalışmanın meta-analizini yapmışlardır. Bu çalışmada, tek ebeveyniyle yaşayan boşanmış aile çocukları tam aile çocukları ile karşılaştırılmış, boşanmış aile çocuklarının psikolojik, sosyal uyum, benlik saygısı, okul başarısı, davranış, ebeveynlerle ilişki alanlarında uyumlarının zayıf olduğu

ortaya konmuştur. Bu çocukların, okulda değişik problemler yaşadıkları, davranış sorunları gösterdikleri, akranları ve ebeveynleriyle çatışma halinde oldukları ve kendilerine bakışın açılarının olumsuz olduğu saptanmıştır. Aynı araştırmacılar tarafından yapılan, 37 araştırmanın meta analizini içeren çalışmada ise boşanmanın ileri yaşlardaki uzun süreli olumsuz sonuçları ortaya konmuş ve boşanmış ailelerden gelen yetişkinlerin kendi evliliklerinde de boşanma riski taşıdıkları, genellikle sağlık, eğitim ve gelir düzeylerinin düşük olduğu vurgulanmıştır (Amato, 1991).

Pedro-Carroll (1995) ve arkadaşları da yaptıkları çalışmada boşanmış aile çocuklarını diğerlerine göre daha anksiyeteli bulmuş ve bu çocukların koruma programına alındıktan sonra anksiyetelerinin azaldığını belirlemişlerdir.

Lamb (1981), yaptığı araştırmalarda boşanma sonrası baba yokluğunun erkek çocuklarda benlik saygısı ve duygusal gelişim açısından oldukça zararlı olduğunu belirlemiştir (Lamb, 1981).

Wallerstein ve Kelly'nin bu alanda yaptıkları uzun süreli takip çalışması bu alanda yapılmış en temel çalışmalardan biridir. 1980 yılında yaptıkları çalışmada boşanmanın olumsuz etkilerinden dolayı tedaviye alınan 60 aileden 131 çocuk, 25 yıl süresince çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik döneminde klinisyenler tarafından izlenmiştir. Boşanma sonrasında bazı çocukların kısa sürede ailenin yeniden yapılanma sürecine uyum sağlarken, bazılarının ergenlik ve yetişkinlik dönemine geldiklerinde ilişkilerinde çeşitli sorunlar yaşadığı gözlenmiş ve bu durum boşanmanın uyuyan etkisi olarak tanımlamıştır. Araştırmanın dikkat çeken sonuçlarından biri, bu çocukların bazılarında, yalnızca boşanmaya bağlı olumsuz etkilerin bulunmasıdır. Ergenlik ve yetişkinlik çağlarında kızların büyük çoğunluğunun babalarına karşı sevgi hissetmemesi ve erkeklerle olan ilişkilerinde oldukça yoğun kaygı yaşaması da karşılaşılan diğer sonuçlardandır. Ebeveynlerinin boşanması sonrasında 10 yıl içinde izlenen erkeklerin yarısının mutsuz, yalnız ve kadınlarla uzun süreli ilişki kurmada güçlük çektiği saptanmıştır (akt. Lauman, 2002)

Bazı araştırmacıların çalışmaları her çocuğun boşanmadan farklı şekillerde

etkilendiğini ortaya çıkarmıştır. Bu tür araştırmalardan birkaçı aşağıda verilmiştir:

Krantz (1988), boşanmanın çocuk küçük yaştaiken gerçekleştiğinde, çocuğun sosyal ve duygusal açıdan bundan etkilendiğini, fakat bunun entelektüel yapısı üzerinde bir etkisi olmadığını belirlemiştir.

Demo ve Acock (1988), yaptıkları birçok çalışmada, ergenlerin antisosyal davranışlar gösterdiğini ve seksüel ilişkilerinde problemler yaşadığını, ergenlik öncesi çocuklarda ise kişisel uyum sorunları olduğunu tespit etmişlerdir.

Zill ve diğ. (1993) altı yaşından önce ailesinde boşanma gerçekleşen çocuklarda babalarına karşı bir ilgisizlik olduğunu belirtmiştir.

Landerkin ve Clarke (1990) çocukların hangi yaşta olursa olsun boşanmaya reaksiyon gösterdiklerini söylemektedirler.

Kalter ve Rembar (1981), çocuğun 2,5 yaşında ya da daha küçük yaşta olduğu boşanmalarda, bu yaştaki çocuklarda boşanmaya bağlı sorunlar çıktığını, ödipal döneme bunun daha da büyük etkileri olduğunu belirtmişlerdir (*The Effects of Divorce on Children: A Selected Literature Review*. Department of Justice, <http://www.justice.gc.ca/eng/index.html>, 12 Nisan 2010'da erişildi)

Dong ve arkadaşları tarafından (2002), Çin'de 8-14 yaşlarında 348 boşanmış ve boşanmamış aileden gelen çocuklarla yapılan araştırmada, boşanmış aile çocuklarında daha yüksek düzeyde depresyon gözlenmiş ve bu çocukları, anneleri ve öğretmenleri diğer çocuklara göre daha sorunlu olarak nitelendirmişlerdir.

Zill (1993) on sekiz ile yirmi iki yaş arası parçalanmış aileden gelen kişilerle yaptığı araştırmada, bu çocukların anne ve babaları ile zayıf sosyal ilişki, lisede okuldan kaçma davranışı içinde olduğu belirlenmiş ve %40 oranında psikolojik yardım aldıkları tespit edilmiştir. Amerika'da ulusal istatistik verilerine göre yapılan değerlendirmede; ikinci evliliklerin özellikle çocuk küçük yaşlardayken gerçekleşmesi halinde

boşanmanın olumsuz etkilerinin azaltılabileceği ortaya konmuştur.

Kalter ve Riemer (1989) yaptıkları araştırmada ailesi boşanmış yüz kırk dört çocuk ve ergen üzerinde çalışmışlardır. Buna göre özellikle çocukların %63'ünde psikolojik problemler (anksiyete, üzüntü, fobi ve depresyon) %56'sında düşük performans ve okul başarısı, %43'ünde ise aileye karşı saldırgan davranışlar belirlenmiştir.

Block, Block ve Gjerde (1986), yaptıkları araştırmada ailesi boşanmış çocukların tam aile çocuklarına oranla daha çok davranış problemleri sergilediklerini belirlemişlerdir.

Avusturyalı bilim adamları (1981) aileleri boşanmış olan küçük kız ve erkek çocuklarıyla 10 yılı kapsayan bir araştırma yapmışlardır. 13-18 yaşları arasında 37'si boşanmış, 43'ü tam aileye sahip 80 ergen incelemeye alınmıştır. 1991 yılındaki incelemede ergenlere uygulanan kendilik imajı, depresyon ve kaygı ölçümlerinin ilk incelemeye göre bir farklılık göstermediği, boşanmış ve tam aile arasındaki etkiye göre farklılaşmalar olmadığı bulunmuştur. Bunun sonucunda boşanmanın uyuyan bir etki olduğunu ve yetişkinliğe geçişte gerekli uyumun sağlanmasında olumsuz katkıları olduğunu karar vermişlerdir. (Akt. Aslıhan, 1998).

Stocker, Richmond, Low, Alexander ve Elias (2003) tarafından yapılan bir araştırmada, ebeveynler arasındaki evlilik çatışmasının çocukların içsel ve dışsal sorunlarını arttırdığı bulunmuştur. Ebeveynlerin birbirlerine düşmanca davrandığı durumlarda, çocukların depresyon ve anksiyete düzeyleri artmış; benlik saygıları ise azalmıştır.

Jenkins (2000), anne-baba arasındaki evlilik çatışması ile çocukların kısa süreli duygu ifadeleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmada, çocuğun öfke ifade sıklığı ile anne babanın birbirlerine fiziksel öfke sergilemesi arasında; çocuğun aşırı öfke ifadesi ile annenin sözel öfke ifadesi arasında; ayrıca evlilik çatışması ile çocuğun kısa süreli öfke ifadesi arasında da anlamlı ilişkili bulmuştur.

Featherstone, Cundick ve Jensen (1993), yaşları 11 ile 14 arasında değişen 530 öğrenci üzerinde bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmaya katılan çocuklardan bir kısmı tek ebeveynle yaşayan; bir kısmı boşandıktan sonra ebeveyninin tekrar evlenmesi sonucu üvey ebeveyni olan ve bir kısmı da her iki ebeveyniyle bir arada yaşayan çocuklardan oluşmaktadır. Sonuçta, her iki ebeveyniyle bir arada yaşayan çocukların, tek ebeveynli veya yeniden evlenme sonucu iki ebeveynli olan ailelerden gelen çocuklara oranla okula devamsızlık veya geç kalma oranlarının daha düşük olduğu, okul başarılarının daha yüksek olduğu, daha fazla olumlu davranış sergiledikleri ve öğretmenleri tarafından daha olumlu değerlendirildiklerinin gözlemlendiği belirtilmektedir.

Eşler arası çatışmanın etkileriyle ilgili olarak Wasserstein ve Lagreca (1996) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, "arkadaşlardan algılanan sosyal desteğin, çocukların, anne-baba çatışması karşısında gösterdikleri davranış problemlerini azalttığı" yönünde bir hipotez ortaya atılmıştır. Bu hipotezi test etmek amacıyla, araştırmacılar, 4-6 sınıfa devam eden 96 çocuğun çevrelerinden algıladıkları sosyal desteği ve anne-baba arasında yaşanan çatışmaya ilişkin olarak çocukların algılarını belirlemişlerdir. Ayrıca araştırmada, öğretmenler de, bu çocukların davranışlarını değerlendirmişlerdir. Sonuçta, yakın arkadaşlardan algılanan sosyal desteğin, anne-baba çatışmasının çocukların davranışları üzerinde yaratabileceği olumsuz etkileri hafiflettiği belirtilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, arkadaşlar, yaşamdaki stresli olaylarla başa çıkabilmede önemli bir faktördür.

2.5. Konu ile İlgili Yurt İçinde Yapılmış Araştırmalar

İstanbul Üniversitesi Çocuk Psikiyatrisi Bölümünde Cebiroğlu, 1977 yılında 62 boşanmış aileden gelen 3–13 yaşları arasındaki boşanmış aile çocuklarını incelemiştir. Sonuçta 10 çocukta okul başarısızlığı, 15 çocukta saldırganlık, 3 çocukta cinsel sorun, 2 çocukta hırsızlık, 5 çocukta altını ıslatma, 18 çocukta nörotik tepki, 7 çocukta kekemelik, 2 çocukta da tik olduğu saptanmıştır (Cebiroğlu, 1977).

Bilir ve Dabanlı (1981), tarafından 3–10 yaşları arasındaki 98 boşanmış aile

çocuğu üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada çocuklar o anki yaşlarına göre, 3–4 yaş, 5-6 yaş ve 8-10 yaş gruplarına ayrılmışlardır. Çocukların anne-babaları araştırmanın yapıldığı tarihten itibaren en son iki yıl önce boşandıkları için, boşanma sırasında ilk grubun bebeklik, ikinci grubun oedipal, üçüncü grubun ise gizil dönemde oldukları anlaşılmaktadır. Araştırmada çocukların anne babalarının boşanmalarına uyku bozukluğu, gece işemeleri, kusmalar, iştahsızlık, çok yemek yeme, baş ve karın ağrıları, konuşmada tutukluk, tırnak yeme, aşırı bağımlılık, ayrılığı inkâr ve baba yoksunluğu gibi tepkiler gösterdiği saptanmıştır. Bu tepki biçimleri en fazla 5–6 yaş grubunda görülmüş, en az etkilenen grubun 3–4 yaş grubu olduğu belirtilmiştir.

Kaynaroglu (1984)'nın, 6 yaşındaki 150 boşanmış ve 150 tam aile çocuğunu inceleyen araştırmasında, boşanmadan bu yana geçen süre üzerinde durulmuştur. Araştırmada anne-babanın boşanmasından sonra anneleri ile birlikte yaşayan babayı hiç görmeyen çocukların diğer çocuklara oranla daha anti sosyal, içe dönük, kaygı ve korkuları olan, otoriteye karşı isyankar oldukları saptanmıştır. Araştırmada ayrıca Uyumsal Davranış Skalası ile çocukların bağımsız faaliyet gösterebilme, fiziksel gelişimi, dil gelişimi, sayı ve zaman, ev işleri, kendi kendini idare edebilme, sorumluluk ve toplumsallaşma gibi davranışları ölçülmüştür. Her iki grup karşılaştırıldığında boşanmış aile çocuklarının düşük puan aldıkları saptanmıştır.

Erkan (1989) tarafından yapılan çalışmada, lise çağındaki 135 boşanmış aile ile 159 tam aile çocuğunun benlik tasarımı ölçmek amacıyla, yürütülen araştırmada çocukların boşanma sırasındaki yaşları 0–6 yaş ve 7–12 yaş olarak iki grupta ele alınmıştır. Bunun nedeni, benlik tasarımının gelişimin ilk yıllarında kristalleşmesi ve anne- babanın önemidir. Anne-babası boşandığında küçük yaşta olan çocuklarla daha ileri yaşta olanlar arasında benlik tasarımı düzeyi yönünden önemli bir fark olmadığını göstermiştir. Bu bulgular araştırmanın sonucuyla paraleldir. Anne babası boşanmamış çocukların kaygı düzeyleri ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Fakat anne babası boşanmamış çocukların benlik saygılarıyla yaşları arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir.

Özmen (1989) annesiz veya babasız büyüyen beş – sekiz yaş çocuklarının kişilik

özelliklerini incelediği çalışmasının bulgularını 69 annesiz, 61 babasız olmak üzere toplam 130 çocuktan elde etmiştir. Annesiz veya babasız büyümenin anaokulu ve ilkokula devam eden, yaşları beş ile sekiz yaş arasında değişen çocukların kişilik özelliklerini etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Aynı şekilde Güler tarafından 1993 yılında İstanbul Tıp Fakültesi, Çocuk Psikiyatrisi Anabilim Dalı'na başvuran 33 boşanmış, 41 tam aile çocuğunun karşılaştırıldığı araştırmada, boşanmış aile çocuklarının %88,9'unun okulda başarısız olduğunu, %33'ünün ruhsal durumunun kötü olduğunu ve tam aile çocuklarına göre daha fazla davranış ve uyum sorunu gösterdikleri belirtilmiştir (Güler, 1993).

Karaoğlu (1997) tarafından Sivas il merkez ilçelerinde yapılan araştırmada boşanmaların gençlerin kişiliğine etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda boşanmaların geniş aileye oranla çekirdek ailelerde daha fazla olduğu; çekirdek ailede yetişen gencin daha olumlu kişilik özellikleri geliştirdiği ve gençlerin % 86.7'sinin yaşadıkları ortamdan mutlu olmadıkları sonucuna varılmıştır. Ayrıca, öğrenim, iş ve yaşam durumu iyi olan ailelerde, olmayanlara göre kişilik bozukluklarının daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gençlerin anne-babalarının sağ olmaları ve gençlerin onlarla birlikte yaşamalarının da kişilik boyutlarına olumlu etkisinin olduğu gözlenmiştir. Boşanmış aileye sahip gençler, babalarını genelde ilgisiz, baskıcı, sinirli ve hırçın bulduklarını belirtirken, annelerini ise daha anlayışlı, ilgili ve demokratik bulduklarını belirtmişlerdir. Araştırmanın çarpıcı sonuçlarından biri de bu gençlerin büyük çoğunluğunun mutsuz olduğu, sigara, alkol, madde kullanımının yanı sıra intihara teşebbüs ettikleridir.

Şirvanlı-Özen (1998) tarafından eşler arasındaki çatışma ve boşanmanın çocukların davranış ve uyum problemleri ve algıladıkları sosyal destek düzeyi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla 5–10–13–16 yaş gruplarından 225'i kız ve 196'sı erkek olmak üzere toplam 421 çocuk ve ergen ile çalışılmıştır. Araştırma sonucunda çatışmasız evliliği olan eşlerin çocuklarının, çatışmalı ve boşanmış aile çocuklarına göre daha fazla sosyal destek algıladıkları ve kızların erkeklere göre daha fazla sosyal destek algıladıkları, algılanan sosyal destek düzeyi arttıkça problem, kaygı ve depresyon düzeylerinin azaldığı görülmüştür.

Aslıhan (1998) parçalanmış veya tam aileye sahip çocukların öz-kavramı, depresyon düzeyleri ve akademik başarılarını yaş ve cinsiyet yönünden karşılaştırdığı araştırmasına; 315 tam aileye sahip, 317 parçalanmış aileye sahip olmak üzere 632 öğrenciyi dahil etmiştir. Aile ve cinsiyetin çocukların öz-kavramlarına etkisinin olmadığını; aile yapısı, yaş ve cinsiyetin depresyon düzeyine etki ettiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca aile yapısı, öz-kavramı ve depresyon düzeyi ile akademik başarı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Depresyon düzeyi arttıkça, öz-kavramının düştüğü ve bunların da akademik başarıyı olumsuz etkilediği sonucuna varmıştır. Ayrıca erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha yüksek kaygı düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir. Anne babası boşanmamış çocukların cinsiyetleri bakımından kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Anne babası boşanmış çocukların kaygı düzeyleri yaşları açısından benlik saygıları arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

Kuyucu (1999) anne babaları boşanmış ve birlikte yaşayan lise öğrencilerinin uyum sorunlarının karşılaştırılması üzerine yaptığı inceleme çalışmasında 73 anne babası boşanmış ve 123 ailesiyle birlikte yaşayan toplam 196 öğrenci ile çalışmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında, anne babaları boşanmış ve birlikte yaşayan öğrencilerin genel, kişisel ve sosyal uyumları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Alt ölçeklerle yapılan karşılaştırmalarda ise; anne babaları boşanmış öğrencilerin nevrotik eğilimleri ve sosyal ilişkilerinin, anne babalarıyla birlikte yaşayanlara göre daha yüksek olduğu, anne babaları birlikte yaşayan öğrencilerin, ebeveynleri arasında olumlu ilişkileri olanların, geçimsiz olanlara göre, kendini gerçekleştirme duygusal kararlılık düzeyinin yüksek, nevrotik eğilim ve psikotik belirtilerin ise anlamlı derecede düşük olduğu görülmüştür.

Elmacı (2001) parçalanmış ve bütünlüğünü koruyan aileye sahip ergenlerin depresyon ve uyum düzeyleri ile algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmada genel lisede öğrenim gören, ebeveynleri boşanmış 102 ve ebeveynleri evliliğini devam ettiren 101 olmak üzere toplam 203 öğrenci örneklem grubunu oluşturmuştur. Araştırma sonucunda yüksek düzeyde sosyal destek algılayan ergenlerin kişisel uyum, genel uyum, sosyal uyum ve depresyon puanları; orta ve düşük düzeyde sosyal destek algılayan ergenlerden anlamlı derecede daha yüksek

bulunmuştur. Parçalanmış ve bütünlüğünü koruyan aileye sahip ergenlerin depresyon ve uyum düzeylerini etkilediği düşünülen sosyal destek algısının ve aile yapısının gruplar arasındaki farklılığının anlamlı olduğu görülmüştür.

Bardakçioğlu'nun 2003 yılında 50'si kız 38'i erkek 12-15 yaşları arasındaki ilköğretim öğrencisi çocuklarla yaptığı araştırmasında parçalanmış aileye sahip öğrencilerin depresyon puan ortalaması tam aileye sahip öğrencilerin puan ortalamasına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (Bardakçioğlu, 2003).

Karakuş (2003) çalışmasında, 9–13 yaşlarındaki 131 kız, 113 erkek olmak üzere toplam 244 öğrenci ile çalışmıştır. Boşanma sürecinde kız çocuklarının erkek çocuklara göre daha fazla etkilendiklerini saptamıştır.

Yukarıda yer verilen yurtiçi ve yurtdışı araştırmalar incelendiğinde, çeşitli nedenlerle boşanmış ya da ayrılmış ebeveyn sahibi ergenlerle; benlik tasarımı, benlik saygısı, algılanılan sosyal destek düzeyi, iletişim problemleri, psikolojik problemler (anksiyete, üzüntü, fobi, depresyon, yalnızlık, kaygı,) davranış ve uyum problemleri (okul başarısı, saldırgan davranışlar, alkol ve hap kullanımı), fiziksel ve ruhsal sağlık durumları ve aile ilişkileri gibi konularda çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Araştırma sonuçlarında da görüldüğü gibi, boşanmış aile çocukları, tam aileye sahip çocuklara oranla daha fazla sosyal, akademik ve davranış problemleri yaşamaktadırlar. Sonuçlar aynı zamanda göstermektedir ki her çocuk boşanma olayından aynı şekilde etkilenmemektedir, bu etkiler aileden aileye, çocuktan çocuğa değişebilmektedir.

BÖLÜM III

3. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma evreni, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3. 1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, anne babası ayrılmış ya da boşanmış ilköğretim birinci ve ikinci kademe öğrencilerinin, sınıf, ev ve sosyal yaşantılarında ortaya çıkan sorunları belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, sınıf, ev ve sosyal ortamda yaşanan sorunların belirlenmesinde, anne babası ayrı ya da boşanmış öğrencilerin görüşleri ile bu öğrencilerin öğretmenlerinin görüşlerine dayalı olarak gerçekleştirilmiş nitel bir çalışmadır. Bu araştırmada da anne-babanın ayrı yaşaması ya da boşanması gibi bir sosyal olgunun çocukların yaşamına etkisi incelenmeye çalışılmıştır. İnsan davranışına ilişkin olgular araştırılırken insan davranışının doğasına uygun nitel yöntemlerin kullanılması oldukça uygundur (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Burada da anne-babası ayrı ya da boşanmış çocukların okul, ev ve sosyal yaşantıdaki problemlerinin belirlenmesinde derinlemesine bilgi elde edilmesi amaçlandığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

3. 2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini; 2008 - 2009 eğitim-öğretim yılında İstanbul ili, Kadıköy ilçesindeki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi ilköğretim okullarında

birinci ve ikinci kademeye devam eden kız ve erkek öğrenciler ve öğretmenleri oluşturmuştur. İstanbul ili, Kadıköy ilçesinde toplam 48 ilköğretim okulu bulunmaktadır. Çalışma evreninin büyük olmasından dolayı örneklem alma yöntemine gidilmiştir.

Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde, nitel araştırmalarda kullanılan amaçlı örnekleme yöntemlerinden, benzeşik (homojen) örnekleme ile ölçüt örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Benzeşik örneklemede amaç, küçük benzeşik bir örneklem oluşturma yoluyla belirgin bir alt grubu tanımlamaktır. Ölçüt örneklemede ise, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan durumların çalışılması amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Araştırmanın örneklem grubunu oluştururken, benzeşik özellik olarak İstanbul ili Kadıköy ilçesindeki ilköğretim okullarında öğrenim gören ve anne babası ayrı ya da boşanmış olan öğrencilerden bir grup oluşturulması hedeflenmiştir. Ancak nitel araştırmalarda temel amacın genelleme yapmak değil, belirli bir konunun derinlemesine ve ayrıntılı olarak irdelenmesi olduğu için ve Kadıköy ilçesindeki okul sayısının da çokluğu nedeniyle kolay ulaşılabilirlik ilkesi doğrultusunda 7 okul belirlenmiş ve bu okullarla tek tek görüşülerek araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan ön görüşmeler sonrası araştırmaya izin veren 4 ilköğretim okulu ile çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bu 4 okulda görüşme yapılacak öğrencilerin belirlenmesinde ise, ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu uygunluk ölçütleri; annesi babası hali hazırda boşanmış veya ayrı yaşıyor olması, sorulacak sorulara cevap vermekte tereddüt duymayacak olmasıdır. Bu ölçütlere uygun olan öğrencilere okulların rehberlik öğretmenlerinin yardımları ve yönlendirmeleri ile karar verilmiştir.

Araştırma kapsamına alınan 4 ilköğretim okulunda görüşme yapılacak öğrencilerin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalar sonucunda, 4-8. sınıf öğrencilerinden 24 kız ve 9 erkek olmak üzere toplam 33 öğrenci örneklem grubunu oluşturmuştur. Görüşme yapılacak öğrencilerin okulların birinci kademe 1-2-3. Sınıflardan seçilmemesinin sebebi bu öğrencilerden araştırmanın sağlıklı yapılabilmesi için gerekli derinlikte veriler elde edilemeyeceğinin düşünülmesidir. Araştırmada öğretmen görüşlerine de yer verildiği için, 33 öğrencinin öğretmenleri olan 15 kadın, 5 erkek olmak üzere 20 öğretmen de örneklem grubuna dahil edilmiştir. Görüşme

yapılacak öğretmenlere de okulların rehberlik öğretmenleri ile birlikte karar verilmiştir. Rehberlik öğretmenleri görüşme yapılan öğrencileri daha iyi tanımaları sebebiyle ve branş farkı gözetmeksizin, öğrencilerin sınıf ve sınıf rehber öğretmenleri ile görüşülmesinin daha uygun olacağını belirtmişlerdir. Araştırma örneklemini oluşturan öğrenci ve öğretmenlerin demografik ve araştırma amaçlı özellikleri tablo 3-1, tablo 3-2, tablo 3-3 ve tablo3-4’de verilmiştir.

Tablo 3-1 Görüşme yapılan öğrencilerin demografik özellikleri

Öğrenciler	Okulu	Sınıfı	Yaşı	Kaldığı Ebeveyn	Kardeş Sayısı
1a	A	4	10	Anne/Baba	Tek Çocuk
2a	A	4	10	Baba	1
2b	A	4	10	Anne/Baba	2
3a	A	5	11	Anne	1
4a	A	5	11	Baba	2
5a	A	5	11	Anne	1
6a	B	6	12	Anne	Tek Çocuk
7a	B	6	12	Anneanne	2
8a	B	8	14	Anne	1
9a	B	8	14	Teyze	1
10a	B	8	13	Anne	2
11a	B	8	14	Anne	2
11b	B	8	14	Anne	2
11c	B	8	14	Anne	2
12a	C	5	11	Baba	Tek Çocuk
12b	C	5	11	Anne	Tek Çocuk
12c	C	5	11	Anne	Tek Çocuk
13a	C	4	10	Anne	2
13b	C	4	10	Anne	Tek Çocuk
14a	C	5	11	Anne	Tek Çocuk
15a	D	7	13	Anne/Teyze	Tek Çocuk
15b	D	7	13	Anne	1
16a	D	8	14	Anne	4
16b	D	8	14	Baba	Tek Çocuk
16c	D	8	14	Anne	1
17a	D	8	14	Anne	Tek Çocuk
17b	D	8	14	Anne	Tek Çocuk
18a	D	8	14	Anne	4
18b	D	8	14	Anne/Baba	1
18c	D	8	14	Anne	Tek Çocuk
19a	D	7	12	Anne	1
20a	D	8	14	Anne	Tek Çocuk
20b	D	8	14	Anne	1

Örneklem grubunu oluşturan 33 öğrencinin 24’ü kız ve 9’u erkek öğrencidir. Bu öğrencilerden 5’i 4.sınıf, 7’si 5.sınıf, 2’si 6.sınıf, 3’ü 7.sınıf, 16’sı 8.sınıf öğrencisidir.

24 kız öğrencinin 16'sı anne ile 3'ü baba ile birlikte yaşamaktadır. 2 kız öğrenci anne ve babasında dönüşümlü olarak kalırken 3 kız öğrenci anne ve babası hariç bir akrabasının (anneanne, teyze, hala) yanında yaşamaktadır. Araştırmaya katılan 9 erkek öğrencinin 7'si annesi ile birlikte yaşarken 1'i babası ile birlikte yaşamakta ve 1'i ise, anne babasında dönüşümlü olarak kalarak hayatını sürdürmektedir. Araştırmaya katılan 33 öğrencinin 13'ü ailesinin tek çocuğu iken 10'u 1 kardeşe sahiptir, diğer 10 öğrenci ise 2 ve üzeri sayıda kardeşe sahiptir.

Tablo 3-2 Öğrenciler ile yapılan görüşmelerin tarih, süre ve mekanı

Öğrenciler	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi	Görüşme Yeri
1a	10.03.2009	03.49 dk	Rehberlik Odası
2a	10.03.2009	03.02 dk	Rehberlik Odası
2b	10.03.2009	06.17 dk	Rehberlik Odası
3a	10.03.2009	03.31 dk	Rehberlik Odası
4a	10.03.2009	04.11 dk	Rehberlik Odası
5a	10.03.2009	02.12 dk	Rehberlik Odası
6a	11.03.2009	03.14 dk	Özel Oda
7a	11.03.2009	03.24 dk	Özel Oda
8a	11.03.2009	02.16 dk	Özel Oda
9a	11.03.2009	04.43 dk	Özel Oda
10a	11.03.2009	04.35 dk	Özel Oda
11a	11.03.2009	03.20 dk	Özel Oda
11b	11.03.2009	04.17 dk	Özel Oda
11c	11.03.2009	02.23 dk	Özel Oda
12a	17.03.2009	04.06 dk	Rehberlik Odası
12b	17.03.2009	07.03 dk	Rehberlik Odası
12c	17.03.2009	07.40 dk	Rehberlik Odası
13a	17.03.2009	04.02 dk	Rehberlik Odası
13b	17.03.2009	04.55 dk	Rehberlik Odası
14a	17.03.2009	05.05 dk	Rehberlik Odası
15a	25.03.2009	03.20 dk	Özel Oda
15b	25.03.2009	03.33 dk	Özel Oda
16a	25.03.2009	06.35 dk	Özel Oda
16b	25.03.2009	04.37 dk	Özel Oda
16c	25.03.2009	04.31 dk	Özel Oda
17a	25.03.2009	06.43 dk	Özel Oda
17b	25.03.2009	09.11 dk	Özel Oda
18a	25.03.2009	04.41 dk	Özel Oda
18b	25.03.2009	06.53 dk	Özel Oda
18c	25.03.2009	04.37 dk	Özel Oda
19a	25.03.2009	07.08 dk	Özel Oda
20a	25.03.2009	09.26 dk	Özel Oda
20b	25.03.2009	06.04 dk	Özel Oda

Tablo 3-3 Görüşme yapılan öğretmenlerin demografik özellikleri

Öğretmenin Kodu	Cinsiyeti	Yaşı	Okul Kodu	Branşı
1	Kadın	43	A	Sınıf Öğ.
2	Kadın	36	A	Sınıf Öğ.
3	Kadın	46	A	Sınıf Öğ.
4	Erkek	45	A	Sınıf Öğ.
5	Kadın	27	A	Sınıf Öğ.
6	Kadın	29	B	Sos. Bil. Öğ.
7	Erkek	37	B	Türkçe Öğ.
8	Kadın	32	B	Mat. Öğ.
9	Kadın	31	B	Fen ve T. Öğ.
10	Kadın	32	B	Mat. Öğ.
11	Kadın	35	B	Din Kül. Öğ.
12	Kadın	34	C	Sınıf Öğ.
13	Kadın	38	C	Sınıf Öğ.
14	Kadın	50	C	Sınıf Öğ.
15	Kadın	37	D	Gör. San. Öğ.
16	Erkek	52	D	Fen ve T. Öğ.
17	Kadın	37	D	Türkçe Öğ.
18	Kadın	33	D	Mat. Öğ.
19	Erkek	35	D	Sos. Bil. Öğ.
20	Erkek	43	D	Mat. Öğ.

Araştırmaya katılan toplam 20 öğretmenin 9'u 1. Okuldan katılırken, 2. Okuldan 3 öğretmen, 3. Okuldan 2 ve 4. Okuldan 6 öğretmen katılmıştır. Araştırmanın toplam 15 kadın öğretmenin 7'si 1. Okuldan, 3'ü 2. Okuldan, 2'si 3. Okuldan ve yine 3'ü 4. Okuldan katılmıştır. Toplam 5 erkek öğretmenin ise 2'si 1. Okuldan, 3'ü 4. Okuldan araştırmaya dahil olmuştur. Araştırmaya katılan 15 kadın öğretmenin 2'si 25-30 yaş, 6'sı 31-35 yaş, 4'ü 36-40 yaş, 1'i 41-45 yaş ve 2'si de 46-50 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan 5 erkek öğretmenin yaş dağılımlarına bakıldığında ise, 31-35 yaş, 36-40 yaş ve 41-45 yaş arasında birer öğretmen bulunduğu, 46-50 yaş arasında ise 2 öğretmen bulunduğu görülmektedir.

Tablo 3-4 Öğretmenler ile yapılan görüşmelerin tarih, süre ve mekanı

Öğretmenin Kodu	Görüşülen Öğrencisi	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi	Görüşme Yeri
1	1a	10.03.2009	05.58 dk	Öğ. Odası
2	2a	10.03.2009	06.33 dk	Öğ. Odası
	2b	10.03.2009	04.56 dk	Öğ. Odası
3	3a	10.03.2009	06.49 dk	Öğ. Odası
4	4a	10.03.2009	05.02 dk	Öğ. Odası
5	5a	10.03.2009	07.09 dk	Öğ. Odası
6	6a	11.03.2009	05.48 dk	Öğ. Odası
7	7a	11.03.2009	07.23 dk	Öğ. Odası
8	8a	11.03.2009	05.37 dk	Öğ. Odası
9	9a	11.03.2009	05.39 dk	Öğ. Odası
10	10a	11.03.2009	07.03 dk	Öğ. Odası
	11a	11.03.2009	04.39 dk	Öğ. Odası
11	11b	11.03.2009	05.26 dk	Öğ. Odası
	11c	11.03.2009	04.53 dk	Öğ. Odası
	12a	17.03.2009	05.20 dk	Öğ. Odası
12	12b	17.03.2009	04.50 dk	Öğ. Odası
	12c	17.03.2009	04.37 dk	Öğ. Odası
	13a	17.03.2009	04.16 dk	Öğ. Odası
13	13b	17.03.2009	05.07 dk	Öğ. Odası
14	14a	17.03.2009	04.17 dk	Öğ. Odası
	15a	25.03.2009	04.01 dk	Öğ. Odası
15	15b	25.03.2009	04.45 dk	Öğ. Odası
	16a	25.03.2009	03.24 dk	Öğ. Odası
16	16b	25.03.2009	03.44 dk	Öğ. Odası
	16c	25.03.2009	03.39 dk	Öğ. Odası
	17a	25.03.2009	05.44 dk	Öğ. Odası
17	17b	25.03.2009	08.36 dk	Öğ. Odası
	18a	25.03.2009	03.49 dk	Öğ. Odası
18	18b	25.03.2009	04.15 dk	Öğ. Odası
	18c	25.03.2009	03.56 dk	Öğ. Odası
19	19a	25.03.2009	09.49 dk	Öğ. Odası
	20a	25.03.2009	06.25 dk	Öğ. Odası
20	20b	25.03.2009	07.31 dk	Öğ. Odası

3.3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veriler, anne babası boşanmış ilköğretim birinci ve ikinci kademe öğrencilerinin, okul, ev ve sosyal hayatlarında yaşadıkları iletişim ve uyum problemlerini belirlemek üzere araştırmacı tarafından geliştirilmiş görüşme formları kullanılarak elde edilmiştir. İlk olarak, formun oluşturulmasında, öğrenci ve öğretmenlerden daha detaylı ve derinlemesine görüş alınabilmesi için açık uçlu soruların yer almasına dikkat edilmiş ve öğrenci ve öğretmen için iki ayrı görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formlarında sorular öncelikle, annesi babası

boşanmış öğrencilerin yaşadıkları iletişim ve uyum problemlerini daha belirgin bir biçimde ortaya çıkarmak amacıyla okul, ev ve sosyal hayat olmak üzere 3 ana bölüme ayrılmıştır. Her iki form iki bölümden oluşmuş ve ilk bölümde öğrencilerin ve öğretmenlerin kişisel bilgilerini içeren sorular yer almış, ikinci bölümde ise, araştırmanın amaçları doğrultusunda ve literatüre dayalı olarak geliştirilmiş sorulara yer verilmiştir. Her iki formda da kişisel bilgi almak amaçlı 4'er soru ve araştırma amaçlı öğrenci formunda 14, öğretmen formunda 13 soru bulunmaktadır. Gerek "öğrenci görüşme formu" gerekse "öğretmen görüşme formu"nın geliştirilmesinde literatür taraması sonucunda elde edilen bilgilerin yanı sıra ilköğretim okullarında görev yapan 3 rehberlik öğretmenin ve 2 sınıf öğretmeninden alınan bilgilerden de yararlanılmıştır.

3.3.1. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Hazırlanan Öğrenci ve Öğretmen Görüşme Formları, uzman görüşlerini almak üzere, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda görev yapan 2 öğretim görevlisine sunulmuştur. Uzmanlardan görüşme formlarının amaca hizmet etme durumu ve ölçülmek istenen durumları ölçmede yeterli sayıda ve nitelikte olup olmadıkları yönünden incelemeleri istenmiştir. Taslak formlar uzmanlardan gelen eleştiri ve öneriler doğrultusunda düzenlenerek uygulama için uygun hale getirilmiştir. Böylece hazırlanan görüşme formlarının nitelikçe ve sayıca olması gereken sorulardan oluştuğu ve buna bağlı olarak da kapsam geçerliliğine sahip olduğu kabul edilmiştir.

Araştırmada güvenirlik çalışması amacıyla bir uzman tarafından 66 ses kaydı arasından rastgele 3 tanesi seçilmiştir. Bu kayıtlar daha önce araştırmacı tarafından oluşturulan döküm formları ile karşılaştırılmıştır. Kayıtlarla döküm formları arasında tutarlık kontrol edilmiştir. Daha sonra görüşmeleri içeren yazılı formların analizi sırasında yapılan kodlamalara ilişkin uzman görüşü de alınmıştır.

3.4. Veri Toplama Süreci

Bu araştırmada veriler annesi babası boşanmış ilköğretim birinci ve ikinci kademe öğrencilerinin okul, ev ve sosyal hayatlarında yaşadıkları iletişim ve uyum problemlerinin neler olduğunu belirlemek üzere 33 öğrenci ve 20 öğretmen ile yapılan görüşmeler sonucu elde edilmiştir.

Öğrencilerle görüşme yapılması için iki ilköğretim okulunda araştırmacıya öğrencilerle bu tarz iletişime geçilen özel bölmeler ayarlanırken, diğer iki okulda görüşmeler rehberlik öğretmenlerinin odasında yapılmıştır. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerin hepsi öğretmenler odasında ve öğretmenlerin odada yalnız oldukları zamanlarda gerçekleşmiştir. Görüşmeler yapılmadan önce görüşme soruları öğrencilere ve öğretmenlere gösterilmiş, izinleri alınmış ve rahatsız olabilecekleri noktalar sorulmuştur. Konunun hassasiyeti gereği öğrencilere ve öğretmenlere sorulara verecekleri cevapların sadece bu bilimsel araştırma için kullanılacağı, araştırma süreci dahilinde ve sonrasında araştırmacıdan başka kimsenin öğrenmeyeceği konusunda araştırmacıya güven duymaları sağlanmıştır. Görüşmelerin ses kayıt cihazı ile kayda alınması konusunda izinleri alınmıştır. Verilerin toplanması 2008- 2009 eğitim-öğretim yılında Mart-Nisan ayları süresince gerçekleştirilmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırmada öğrenci ve öğretmenlerle yapılan görüşmelerle ve kişisel bilgi formları ile elde edilen nicel verilerde frekans hesaplaması, nitel verilerin çözümlenmesinde ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Araştırmada içerik analizi türlerinden '*kategorisel analiz*' kullanılmıştır. Kategorisel analiz, genel olarak belirli bir mesajın önce birimlere bölünmesi ve ardından bu birimlerin önceden saptanmış ölçütlere göre kategoriler hâlinde gruplandırılmasıdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). İçerik analizi dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Bunlar; verilerin kodlanması, temaların bulunması,

kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanmasıdır.

Görüşmeler sırasında yapılan kayıtlar bilgisayar ortamında tek tek deşifre edilmiştir ve görüşme yapılan her kişiye ait görüşme döküm formları oluşturulmuştur. Formların isimlendirilmesine öğretmen formlarından başlanmıştır. Çünkü bir öğretmenin görüşme yapılan öğrencilerden 2 veya 3 öğrencinin de öğretmeni olma durumu vardır. 20 öğretmen 1’den 20’ye kadar numaralandırılmış, öğrenciler de öğretmenin numarasının yanına a,b,c harfleri getirmek suretiyle isimlendirilmiştir. Örnek: 1 numaralı öğretmenin 1 öğrencisi ile görüşülmüşse, Öğretmen 1, öğrencisi 1a’dır. 2 numaralı öğretmenin 3 öğrencisiyle görüşülmüşse, Öğretmen 2, öğrencileri 2a, 2b ve 2c olarak isimlendirilmiştir.

İlk aşamada, araştırma sorularından, araştırmanın kavramsal çerçevesinden ve görüşmelerde yer alan boyutlardan yola çıkılarak verilerin hangi temalar altında organize edileceği ve sunulacağı belirlenmiştir.

Örnek:

- a) Okula devam etme isteğinde değişiklik var mı?
- b) Okulda derslerine ilginde değişiklik hissediyor musun?

Öğrenci görüşme formunda bulunan bu 2 soru ve öğrencilerin görüşme formlarından elde edilen verilere göre bazı kodlamalar yapılmıştır. “Devamsızlık”, “dikkat dağınıklığı”, “ilgisizlik” kodlarının ortak yönü olarak “okula devam ve ilgi” teması oluşturulmuştur.

İkinci aşamada yukarıda sunulan tematik çerçeveye göre veriler işlenmiştir. Üçüncü aşamada organize edilen bulgular, sistematik bir yaklaşımla daha önce geliştirilen ve kodlanan kategoriler (temalar) arasındaki anlamlı ilişkileri ortaya çıkarmak ve bazı nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmak amacıyla incelenerek ve gerekli yerlerde doğrudan alıntılarla desteklenerek tanımlanmıştır. Son aşamada, daha önce ayrıntılı bir biçimde tanımlanan ve sunulan bulgulara anlam kazandırmak, bu bulgular arasındaki ilişkileri açıklamak ve bir takım sonuçlar çıkarmak üzere verilere dayalı olarak yorumlar yapılmıştır.

BÖLÜM IV

4. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, anne-babası ayrı ya da boşanmış durumda olan ilköğretim öğrencilerinin sınıf, ev ve sosyal yaşantıda karşılaştıkları problemlerin belirlenmesine ilişkin kendilerinin ve öğretmenlerinin görüşlerine ait bulgulara yer verilmiştir. Bulgular, öğrenci görüşlerine ilişkin bulgular ve öğretmen görüşlerine ilişkin bulgular başlıkları altında ve görüşme formundaki soru sırası dikkate alınarak sunulmuştur. Öğrenci ve öğretmen görüşlerine ilişkin bulgular, üç ana tema ve alt temalar şeklinde sunulmuş ve yorumları yapılmıştır. Aşağıda öğrenci görüşlerine ilişkin bulguları içeren temalar ve alt temalar yer almaktadır.

4.1. Öğrenci Görüşlerine İlişkin Bulgular

Anne babaları boşandıktan sonra okul, ev ve sosyal ortamlarında yaşadıkları iletişim ve uyum problemlerini saptamak amacıyla, öğrenciler ile yapılan görüşmelere ilişkin bulgular 3 ana tema ve alt temalar altında incelenmiştir.

- Öğrencilerin Okul ve Sınıf Ortamında Yaşadıkları İletişim ve Uyum Problemleri
 - ❖ Okula Devam ve İlgi
 - ❖ Ders Başarısı
 - ❖ Arkadaşlık İlişkileri
 - ❖ Ebeveynlerin Okul İle İlişkiler
- Öğrencilerin Ev Ortamında Yaşadıkları İletişim ve Uyum Problemleri
 - ❖ Birlikte Yaşanılan ve Yaşanılmayan Ebeveyn Ve Kardeşler İle İlişkiler

❖ Ebeveynlerin Birbirleri İle İlişkilerinin Çocuk Üzerindeki Etkileri

• Öğrencilerin Sosyal Çevrelerinde Yaşadıkları İletişim ve Uyum Problemleri

❖ Sosyal Aktivitelere İlgili ve Katılım

4.1.1. Öğrencilerin okul ve sınıf ortamında yaşadıkları problemler

Anne-babanın boşanması ya da ayrı yaşaması durumunun okul yaşantısına yansımalarını içeren öğrenci görüşlerine ait bu tema, ‘okula devam ve ilgi’, ‘ders başarısı’, ‘arkadaşlık ilişkileri’ ve ‘ebeveynlerin okul ile ilişkileri’ olmak üzere dört alt temaya ayrılmıştır. Bulgular alt temalara göre verilirken gerekli görülen yerlerde öğrenci ifadelerine yer verilmiş ve yorumlanmıştır.

Okula devam ve ilgi

1) Okulda derslerine ilginde değişiklik hissediyor musun?

Araştırmaya katılan öğrencilerden 17 tanesi (1a, 2a, 3a, 4a, 5a, 11b, 12b, 13a, 15a, 15b, 16a, 16b, 16c, 18a, 18b, 19a, 20b), anne babaları boşandıktan sonra derslerine ilgilerinin boşanma öncesinden farklı olmadığını belirtmiştir. Boşanma sürecinin öğrencilerin derslere karşı ilgilerini çok etkilemediğine ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Derslerime ilgi duyuyorum (1a/4. sınıf)*
- *Derslere ilgim güzel, ders başarıma etkisi olmuyor, artık unuttum öyle şeyleri takmıyorum fazla kafama (15a/7. sınıf)*
- *Hayır hiç azalmadı ya da çoğalmadı (15b/7. sınıf)*

Anne babaları boşandıktan sonra derslerine ilgilerinin boşanma öncesinden farklı olduğunu, daha az ilgi duyduklarını belirten 16 öğrenciden 9’u (6a, 8a, 9a, 10a, 11a, 12c, 13b, 17a, 18c) derslerine azalan ilgilerinin sebebini evde ebeveynlerinin durumundan kaynaklanan huzursuzluk ortamı olduğunu, 3’ü (2b, 12a, 17b) de ev

ortamında ders çalışamadıkları için derslerine ilgilerinin azaldığını belirtmişlerdir. Öğrencilerden 4'ü (7a, 20a, 14a, 11c) derslerine azalan ilginin sebebini belirtmemişlerdir.

2) Okula devam etme isteğinde değişiklik var mı?

Görüşme yapılan öğrencilerden 16'sı anne babası boşandıktan sonra okula devam etme isteğinde değişiklik hissettiğini belirtmiştir. Bu gruptan 12 öğrenci (1a, 5a, 8a, 10a, 11c, 12a, 13b, 16c, 17b, 18b, 18c, 20a) anne babalarının boşanmasının ardından okula devam etme isteklerindeki azalmanın sebebini “genel olarak isteksizlik duyuyorum” şeklinde belirtmiştir. 4 öğrenci (2b, 4a, 17a, 19a) ise okula geldikleri süre içerisinde akıllarının evlerinde yaşanan problemlerde kaldığını ve okul hayatına yoğunlaşamadıklarını belirtmişlerdir. Boşanma sürecinin öğrencilerin okula devam etme isteklerini olumsuz etkilediğine ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Bayağı var, hem değişikliklerden dolayı (19a/8. sınıf)*
- *Evet, yani gelmek istemiyorum (4a/5. sınıf))*

Öğrencilerin diğer yarısı olan 17 öğrenci (ise okula devam etme isteklerinin anne babası boşandıktan sonra da eskisi gibi devam ettiğini, herhangi bir azalma ya da çoğalma hissetmediklerini belirtmişlerdir. Bu durumun sebeplerini özellikle açıklamak isteyen 7 öğrenciden 4'ü (3a, 9a, 11a, 15b) “evde kalmaktansa okula gitmek istiyorum” ifadesini kullanırken, 2'si (2a, 6a) “güzel bir gelecek ve iyi bir meslek edinmek için” okula gelmek istediğini, 1'i (16a) de “arkadaşlarımdan destek almak için okula gelmek istiyorum” şeklinde belirtmiştir.

Anne babaları boşandıktan sonra okullarına devam etme isteklerinde ve derslerine ilgilerinde değişme olduğunu ve olmadığını ifade eden öğrencilerin birbirine oranı yarı yarıya olarak görünmektedir. Örneklem grubunun yarısının boşanma sürecinden olumsuz etkilenerek okula devam etmede ve derslere ilgide isteksizlik olduğunu belirtmesi oldukça önemli bir bulgudur. Aile düzeni çocuğun okul hayatını olumlu ya da olumsuz yönde doğrudan etkilemektedir. Nitekim, grubun yarısının

evlerinde yaşanan problemlerden dolayı okula yoğunlaşamadıklarını belirtmeleri aile hayatının önemini ortaya koymaktadır. Bu konuda yapılan bir araştırmada da aile düzeninin önemi vurgulanmaktadır. Featherstone, Cundick ve Jensen (1993), yaşları 11 ile 14 arasında değişen 530 öğrenci ile yaptıkları bir çalışmada, her iki ebeveyniyle bir arada yaşayan çocukların, tek ebeveynli veya yeniden evlenme sonucu iki ebeveynli olan ailelerden gelen çocuklara oranla okula devamsızlık veya geç kalma oranlarının daha düşük olduğu, okul başarılarının daha yüksek olduğu, daha fazla olumlu davranış sergiledikleri ve öğretmenleri tarafından daha olumlu değerlendirildiklerinin gözlemlendiği belirtilmektedir. Bu araştırmada da okula ve derslerine ilgilerinin azaldığını belirten çocukların bu durumu çoğunlukla evlerinde yaşanan problemlerden dolayı okula yoğunlaşamamak olarak açıklamaları boşanma olayından doğrudan olumsuz biçimde etkilendiklerini göstermektedir.

Ders başarısı

1) Ders başarında düşme olduğunu düşünüyor musun?

Araştırmaya katılan öğrencilerden 16'sı (1a, 2b, 4a, 5a, 7a, 8a, 10a, 11b, 12a, 12c, 14a, 17a, 17b, 18a, 20a) anne babasının boşanmasından sonra ders başarısında düşme olduğunu belirtmişlerdir. Bir öğrenci ders başarısındaki düşmeyi, ebeveynlerini düşünmek suretiyle aklını derslerine verememesi olarak belirtmiştir. Öğrenci bu durumu şu ifadelerle açıklamıştır;

-Özellikle ben olmasam da öğretmenlerim böyle düşünüyor sanırım. Ben babamın yanında okurken öğretmenlerim babamı çağırıp söylüyorlarmış, hatta bana da söylüyordu okulda bir etkinlik, yarışma düzenlendiğinde, hani öğretmen ben seni tek başına sokarım o yarışmaya ama güvenemiyorum sürekli aklın annende derdi. Çok dalgındım derslerde konsantre olamıyordum. Ders başarıma da etkisi olmuştur. (17a/8. sınıf)

Öğrencilerden 2'si (10a, 17b) ise ebeveynleri ile okul ve dersleri arasında kalarak bir çeşit bocalama yaşadıklarını ve bunun ders başarılarını etkilediğini

belirtmişlerdir. Öğrencilerden biri bu durumunu şu ifadelerle açıklamıştır;

- *Oldu, yani dershaneye gidiyordum ayrıldım oradan, artık sıkıldım gitmek istemiyordum, bir tek hafta sonum var, annemde kalıyordum, babamın yanına gidiyordum o zaman da hafta sonu da dershanem olduğu için babamı göremiyordum o yüzden ayrıldım. Derslerimde o ara düşmeler oldu. (17b/8. sınıf)*

Bir öğrencinin ise soru için verdiği yanıt ise dikkat çekicidir;

- *Yani dünyaya gelmemi bana sorsalar bende istemezdim. O yüzden... Üvey baba yanında kalıyorum, tabi bazen sorunlarım da oluyor (11b/8. sınıf)*

Görüşme grubunun kalan yarısı olan 17 öğrenci (2a, 3a, 6a, 9a, 11a, 11c, 12b, 13a, 13b, 15a, 15b, 16a, 16b, 16c, 18b, 19a, 20b) ise anne babasının boşanmasından sonra ders başarısında düşme olduğunu düşünmemektedir.

- *Ders başarımlarım iyi durumda. (2a/4. sınıf)*
- *Daha da yükseldi yani (11c/8. sınıf)*
- *Yok, derslerim hala iyi, düşme yaşamadım. (18b/8. sınıf)*

2) Grup ve ev çalışmalarında kendinizi rahat hissediyor musunuz?

Araştırmaya katılan öğrencilerin 11'i (11a, 11b, 12b, 13a, 15a, 15b, 16a, 16b, 16c, 18b, 20b) grup ve ev çalışmalarında kendilerini rahat hissettiklerini, bu ortamlarda arkadaşları ve aileleri ile birlikte olmaktan herhangi bir rahatsızlık duymadıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin 14'ü ise (2a, 3a, 5a, 7a, 9a, 10a, 12c, 13b, 14a, 17a, 18a, 18c, 19a, 20a) tam tersi olarak, arkadaşlarının ve ailelerinin yanında kendilerini rahat hissedemediklerini belirtmişlerdir.

Öğrencilerden 5'i (1a, 4a, 8a, 11c, 17b) grup çalışmalarına kendi istekleri ile katılmak istemediklerini, katılmak zorunda kaldıkları durumlarda kendilerini rahat hissetmediklerini belirtmişlerdir. Bir öğrenci bu durumunu şu ifadelerle açıklamaktadır;

- *Ya ben genelde grup çalışması sevmiyorum kendim yapıyorum, katılmak zorunda olduklarım oluyor, başkalarının evinde de çok rahatsız da değilim çok rahat da değilim. (17b/8. sınıf)*

Öğrencilerden 3'ü (2b, 6a, 12a) grup çalışmalarına katıldıklarını fakat ev çalışmalarına katılmalarını ebeveynlerinin izin vermediğini belirtmişlerdir. Bir öğrenci bu durumu şöyle açıklamaktadır;

- *Aslında fazla göndermiyor annem, zorla gidiyorum ödevim var diye sonra ben öğretmenlerinle konuşayım ödev vermesinler diyeyim diyor ama gene de ikna etmeye çalışıyorum, fazla problem yaşamıyoruz. (6a/6. sınıf)*

Yukarıdaki iki alt tema birlikte incelendiğinde, anne babalarının boşanma olayının ders başarısını olumsuz etkilediğini belirten öğrenciler ile bu durumun derslere çok fazla olumsuz bir etki yapmadığını belirten öğrenci sayısının yarı yarıya olduğu görülmektedir. Öğrencilerinden birinin ders başarı konusunda sorulan soruya “*Yani dünyaya gelmemi bana sorsalar bende istemezdim...*” şeklinde verdiği cevap öğrencinin o an içinde bulunduğu olumsuz psikolojik durumu ortaya çıkarması açısından önemli bir bulgudur.

Grup ve ev çalışmalarına katılım konusunda öğrencilerin görüşlerine bakıldığında, grubun hemen hemen yarısı bu tür çalışmalarda herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını belirtirken grubun yarısından çoğu grup çalışmalarında ve arkadaşlarının evlerinde kendilerini rahat hissetmediklerini, aile ilişkilerinden rahatsız olabildiklerini belirtmiştir. Literatürde de tartışıldığı üzere, boşanmış aile çocuklarının, diğer çocuklara göre ruhsal sorunlar yönünden iki kat risk altında olduğu çok çeşitli araştırmalar ile ortaya konmuştur. Anne ve babası birlikte yaşayan çocukların %10'u ciddi psikolojik ve sosyal sorunlar yaşarken, boşanmış aile çocuklarının %20-25'inin benzer sorunlar yaşadığı ve bu sorunların da daha çok davranış bozuklukları, antisosyal davranışlar, akademik başarıda azalma ve ebeveynlerle yaşanan iletişim sorunları olduğu belirtilmiştir (Hetherington, Hagan ve Anderson, 1989).

Arkadaşlık ilişkileri

1) Arkadaşlarıyla ilişkilerinde değişiklikler olduğunu düşünüyor musun?

Araştırmaya katılan öğrencilerin 16'sı anne babaları boşandıktan sonra okul arkadaşları ile ilişkilerinde değişiklikler olduğunu, bazı arkadaşlarıyla ve bazı öğretmenleri ile ilişkilerinin önceki gibi olmadığını belirtmişlerdir. Bu gruptaki öğrencilerden 6'sı (2a, 3a, 9a, 11a, 12b, 19a) bu durum için herhangi bir sebep göstermezken 4'ü (13a, 16b, 18b, 18c) arkadaşlarıyla aralarında normal sayılabilecek anlaşmazlıkların olduğunu, 2'si (2b, 17a) ise arkadaşlarının kendilerine farklı duygular beslediklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerden biri bu durumu şöyle açıklamıştır;

- *Evet, aaa annesi ayrı mıymış, babası şurada mı yaşıyormuş? Falan diye hem arkadaşlarımız hem öğretmenlerimiz, biraz değişik gözle bakıyorlar hani annesi ayrı babası ayrı diye. İlişkilerimiz eskisi gibi değil çünkü bilmiyorlar bu duyguyu yaşamadıkları için (17a/8. sınıf)*

Görüşme yapılan öğrencilerden 2'si (4a, 12a) genel psikolojik durumlarını arkadaşlıklarına olumsuz yansıttıklarını, bu durumun arkadaşlıklarını etkilediğini belirtmişlerdir. Bir öğrenci şu ifadelerle durumunu açıklamıştır;

- *Çoğunlukla, mesela bir arkadaşım var, anneme gidemedim işte babam kızdı okulum olduğu için bende o sinirle arkadaşlarıma bağırdım ve arkadaşlarım kızdı bana... (4a/5. sınıf)*

2 (16a, 17b) öğrenci ise tepkilerden çekindikleri için arkadaşlık kurmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bir öğrenci bu durumunu şu şekilde ifade etmiştir;

- *Evet, yani annemle babamın ayrı olması zaten büyük bir problem benim için, biraz çekingenim ben, çok fazla arkadaşlık ilişkisi kurmak istemiyorum, özellikle büyüdüğüm ortamda çok fazla arkadaşım yoktu. (16a/8. sınıf)*

Araştırmaya katılan öğrencilerin geri kalanı 17'si (1a, 5a, 6a, 7a, 8a, 10a, 11b, 11c, 12c, 13b, 14a, 15a, 15b, 16c, 18a, 20a, 20b) ise anne babaları boşandıktan sonra arkadaşları ile ilişkilerinde değişiklik hissetmediklerini, arkadaşlarının kendilerine öncekinden farklı davranmadıklarını belirtmişlerdir.

- *Bir değişiklik yok, arkadaşlık ilişkilerim çok güzel yani çok iyiyim arkadaşlarımla. (15a/7. sınıf)*
- *Yok üstüme gelmiyorlar ben bir şey demedikçe. (18b/8. sınıf)*

2) Okul arkadaşlarının anne babanın boşandığını duyduklarında tavırlarında değişiklik hissettin mi?

Araştırmaya katılan öğrencilerin 10'u (4a, 6a, 9a, 10a, 11a, 13a, 15a, 16c, 17b, 20a) arkadaşlarının, anne babasının boşandığını duyduktan sonra tavırlarında değişiklikler hissettiklerini belirtirken 20 öğrenci (1a, 2a, 3a, 5a, 7a, 8a, 11b, 11c, 12a, 12c, 13b, 14a, 15b, 16a, 16b, 17a, 18b, 18c, 19a, 20b) arkadaşlarının tavırlarında önemli bir değişiklik hissetmediklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerden 3'ü (2b, 12b, 18a) ise sınıf arkadaşlarından daha önce gösterdikleri ilgiden daha fazlasını beklediklerini belirtirken bir öğrenci bu durumu şöyle ifade etmiştir;

- *Gözlemliyorum, 3. sınıfta geldim ben bu okula, 3 ve 4, sınıfta benle ilgileniyorlardı ama şimdi üzülmediğim zaman benle hiç ilgilenmiyorlar, bu anlaşılamadığım çocuklar kötü söz söylüyorlar, ona üzülüyorum hiç aldırış etmiyorlar. (12b/5. sınıf)*

3) Anne babanın boşanma olayını arkadaşlarıyla rahatlıkla konuşabiliyor musun?

Araştırmaya katılan öğrencilerin 20'si (1a, 3a, 5a, 6a, 9a, 10a, 11b, 11c, 12b, 13a, 13b, 14a, 15a, 15b, 16a, 16b, 18a, 18b, 18c, 20b) anne babasının boşanma durumunu, bir takım ailevi özel meselelerini ve yaşadığı duygusal ve fiziksel sorunlarını yalnızca en yakın arkadaşlarıyla paylaştığını, diğer arkadaşlarıyla bu konularda konuşmamayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Grubun geri kalan 13'ü (2a, 2b, 4a, 7a,

8a, 11a, 12a, 12c, 16c, 17a, 17b, 19a, 20a) ise her türlü problemini tüm sınıf arkadaşları ile konuşabildiklerini, bu konuda sıkıntı yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilerden 18'i (2a, 3a, 6a, 7a, 9a, 11a, 11c, 12a, 12c, 13a, 14a, 15b, 16b, 17a, 17b, 18b, 20a, 20b) sorulan sorudan bağımsız olarak arkadaşları ile ilgili rahatsız oldukları bir konuya değinmişlerdir. Öğrenciler arkadaşlarının anne babalarının boşanması konusunda çok soru sorduklarını, soru sormalarını istemediklerini, sorduklarında rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerden bazıları bu durumu şu ifadelerle açıklamışlardır;

- *Evet, bana sormasınlar istiyorum ama soruyorlar. (13a/4. sınıf)*
- *Konuşmak istemiyorum. (7a/6. sınıf) (6a/6. sınıf)(3a/5. sınıf)*
- *Çoğu arkadaşım ile konuşamıyorum. (11a/8. sınıf)*
- *Bazılarıyla, soru soruyorlar cevaplamak istemiyorum (2a/4. sınıf)*
- *Ya evet mesela biri gelip nerede oturduğumu sorunca, annem babam ayrı diyorum, ne biliyim biraz rahatsız oluyorum bunları konuşmaktan. (18b/8. sınıf)*
- *Çok soru soruyorlar özellikle hani ailemin hoşlanmadığı kişiler falan soruyorlar, onlara söylemem, hem cevap vermek istemiyorum hem de büyüğümdür falan saygısızlık etmek istemiyorum (17a/8. sınıf)*
- *En yakın arkadaşlarımla falan konuşabiliyorum artık alıştım rahat konuşabiliyorum. Soru soruyorlar bende ben bilmiyorum onların problemleri falan diyorum. (16b/8. sınıf)*

Arkadaş grupları içinde boşanmış aile çocuklarının durumunda bir takım farklılaşmalar olabilir. Bu farklılaşmanın sebebi boşanma olayının toplum olarak algılayış biçimi ve buna bağlı olarak gelişen duyguların insan davranışlarını etkilemesidir. Literatürde de tartışıldığı üzere birçok araştırma bulgusu boşanma sırası ve sonrası süreçlerde aileden, arkadaşlardan ve içinde yaşanılan toplumdan algılanan sosyal desteğin, çocukların fiziksel sağlıklarına olumlu yönde etki ve daha az psikolojik belirtiler göstermeleri ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. (House, Landis ve Umberson 1988).

Öğrencilerin büyük bir kısmının sorulan soru haricinde arkadaşlarının anne babalarının boşanması ile ilgili soru sormalarından rahatsız olduklarını belirtmeleri arkadaşlarından görmek istedikleri sosyal desteği bulamadıkları şeklinde yorumlanabilir. Araştırma bulgularında da görülmüştür ki; annesi babası boşanmış öğrenciler özellikle yakın arkadaşları ve diğer sınıf arkadaşları ile problemleri hakkında rahatlıkla konuşabilmektedirler. Bazı öğrencilerin de arkadaşlarından öncekine nazaran daha fazla ilgi bekledikleri ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bunu bir sosyal destek arayışı olarak da değerlendirmek mümkündür.

Teja ve Stolberg'in 1993'de yaptıkları bir araştırmanın sonucunda, annesi babası boşanmış çocukların arkadaşlarından algıladıkları sosyal destek ile boşanma ile birlikte yaşadıkları problemlere gösterdikleri uyum düzeyleri arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada da örneklem grubunun yarısının boşanma sonrasında okul arkadaşlarıyla ilişkilerinde büyük bir değişiklik olmadığını ve yine yarıdan fazlasının arkadaşlarının tavırlarında bir değişiklik hissetmediğini belirtmesi de öğrencilerin bu süreçte okul yaşantısındaki sosyal destekten olumlu etkilendiklerini göstermektedir. Diğer taraftan görüşme yapılan öğrencilerin hepsinin okul arkadaşlarıyla ailesinin boşanma sürecini paylaştığı ortaya çıkmıştır. Bu da öğrencilerin okul yaşantısında arkadaş grubu açısından büyük bir sıkıntı ya da sorun içinde olmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla araştırma bulguları ve daha önce yapılmış araştırma sonuçlarına bakıldığında; çocukların sosyal çevrelerinden, özellikle arkadaşlarından aldıkları sosyal desteğin boşanmaya uyum sürecinde en önemli etkiye sahip unsurlardan biri olduğu söylenebilir.

Ebeveynlerin okul ile ilişkisi

a) Ebeveynlerinin okula gelip gitmelerinde problem yaşıyor mu?

Araştırmaya katılan öğrencilerin 16'sı (2a, 3a, 4a, 5a, 8a, 10a, 11a, 11b, 11c, 13b, 16b, 16c, 17a, 17b, 19a, 20a) anneleri ile birlikte yaşadığını ve babalarının şehir dışında olduğu için gerekli hallerde sadece annelerinin okula geldiğini, 5 öğrenci (1a, 7a, 9a, 12c, 18a) ise hem annesinin hem babasının şehir dışında bulunmaları sebebiyle

gerekli hallerde bir akrabalarının okula geldiğini belirtmiştir. Öğrencilerden 6'sı (12a, 13a, 15a, 15b, 18b, 20b) hem anne hem babasının gerektiğinde okula gelebildiğini, 3'ü (2b, 18c, 14a) de anne ve babasının okula hiç gelmediğini belirtmiştir. 3 öğrenci (6a, 12b, 16a) ise anne babasının sadece toplantılarda okula geldiğini ifade etmiştir.

Öğrenci görüşlerinden elde edilen bulgulara göre ebeveynlerin özellikle boşanma sürecinden sonra çocuklarının okulları ve okul problemleri ile ilişkilerinde olumsuzluklar tespit edilmiştir. Sorumluluk büyük çoğunlukla öğrencinin birlikte kaldığı ebeveyne bırakılmıştır. Oysaki boşanma süreci ve sonrasında ebeveynleri ile ilişkinin niteliksel ve niceliksel olarak azalması çocukların boşanmaya uyumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Rollins ve Thomas (1979)'ın yaptıkları bir araştırmanın sonucunda, boşanmış anne-babaların çocuklarında, anne baba ilgisi, yardım ve denetlemesinde bir azalma görülmüş, ebeveyn desteğindeki bu azalmanın akademik başarısızlık, düşük benlik saygısı ve yanlış davranışlarda bulunma gibi problemlerin görülme olasılığını arttırdığı belirlenmiştir. (akt. Amato ve Keith, 1991)

4.1.2. Öğrencilerin ev ortamında yaşadıkları problemler

Anne babaları boşandıktan sonra, öğrencilerin evlerinde birlikte yaşadıkları ebeveynleri ve kardeşleriyle ve birlikte yaşamadıkları ebeveynleri ve kardeşleri ile ilgili iletişim ve uyum problemlerini belirlemek üzere öğrenci görüşlerinin analizi sonucunda 2 alt tema belirlenmiştir. Aşağıda bu temalara ilişkin bulgular ve yorumları yer almaktadır.

Birlikte yaşanan ve yaşanılmayan ebeveyn ve kardeşler ile ilişkiler

1) Birlikte yaşadığınız annenle ya da babanla ilişkilerinizde yaşadığınız problemler nelerdir?

Araştırmaya katılan öğrencilerden 23'ü (1a, 2a, 3a, 4a, 5a, 6a, 8a, 10a, 11b, 11c, 12b, 12c, 13a, 13b, 14a, 15a, 15b, 16b, 16c, 18a, 18c, 19a, 20b) birlikte yaşadıkları ebeveynleri ile her aile içerisinde normal yaşanabilecek problemler dışında önemli bir

problem yaşamadığını belirtmiştir. Boşanma sürecinin ardından öğrencilerin birlikte yaşadıkları ebeveynleri ile ilişkilerinin etkilenmediğine ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Hayır, olmuyor yani annem ile iletişimimiz gayet iyi (18a/8. sınıf)*
- *Artık sorun yok ama boşandılar. Annemle problemlerimiz çok değil odamı toplamadığım zaman falan kızıyor sadece. (13a/4. sınıf)*
- *Problemim yok annemle ama bu konuları pek konuşmuyoruz. (6a/6. sınıf)*
- *Bazen ödevimi yapamayınca kızıyor. (5a/7. sınıf)*

Öğrencilerden 2'si (7a, 9a) iki ebeveyninin de yanında kalmadığını, çeşitli akrabalarının yanında yaşadığını belirtmiştir. 8 öğrenci (2b, 11a, 12a, 16b, 17a, 17b, 18b, 20a) ise birlikte kaldıkları ebeveynleri ile bir takım sorunlar yaşadıklarını ama anlatmak istemediklerini belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu boşanma sonrası birlikte yaşadıkları ebeveynleri ile normal sayılabilecek problemler dışında önemli anlaşmazlıklar yaşamamalarını, hem ebeveynin hem de çocuğun boşanmaya uyum sağlamada büyük sorunlarla karşı karşıya kalmadığını düşündürmektedir. Hetherington ve arkadaşlarının (1989) yaptıkları bir araştırmada çocuk ve en az bir ebeveyn ile olumlu ilişkinin çocuğu desteklediği ve boşanmanın yarattığı değişim ve stresle baş etmesine yardımcı olduğu, boşanma sonrasında uyumlarının daha iyi olduğu belirlenmiştir. Boşanma sonrasında agresif ve güvensiz davranış gösteren çocukların, ailelerinde veya yakın çevrelerindeki yetişkinlerle iyi ilişkilerinin olmadığı gözlenmiştir.

Öğrencilerden anneleri ile yaşayan 5 (2b, 4a, 11b, 17a, 20a) öğrenci, sorulan soruya ek olarak, annelerinin boşanma dolayısıyla psikolojilerinin bozuk olduğunu, bu durumun kendilerini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Örnek olarak bazı ifadeler;

- *Annem biraz şey, rahatsız sinirleri biraz, çok sinirli, en ufak şeyi büyütüyor çok kavga ediyoruz bu yüzden. (11b/8. sınıf)*

- *Oluyor tabi, annemin mesela şey huyu var, hatta az önce derste de öğretmenimle öyle bir konuşma geçti, annem haksız olduğu durumda anında “ben büyüğüm ben anneyim” moduna geçiyor ve biraz sinirim bozuluyor. Çünkü genelde haklı oluyorum, haklı olduğum konularda da kabullenmek istemiyor herhalde ben küçüğüm diye, biraz da sinirleri bozuk. Yani böyle problemler oluyor. (17a/8. sınıf)*

Boşanma sonrası bu durumdan oldukça olumsuz biçimde etkilenen annelerde stres, depresyon, yalnızlık, reddedilme, kontrol eksikliği, ümitsizlik ve öfke gibi psikolojik problemlere rastlanabilmekte ve bu durum annelerin ebeveynlik yeteneğini azaltarak çocuklarının olumsuz etkilenmelerine sebep olabilmektedir. Whiteside ve Becker’in 2000 yılında yaptıkları bir araştırma sonucunda, ailesinin dağılmasını yaşayan annelerde rastlanabilen depresyon, stres, öfke durumlarının çocuğun davranışlarını etkilediği ve annenin çocuğuyla ilişkisinin kaliteli olmasının çocuğun davranış problemlerini azalttığını saptamışlardır.

2) Birlikte yaşamadığınız annenle ya da babanla ilişkilerinizde yaşadığınız problemler nelerdir?

Görüşme yapılan gruptan 17 öğrenci (3a, 6a, 12b, 12c, 13a, 13b, 14a, 15a, 15b, 16a, 16b, 17a, 18b, 18c, 19a, 20a, 20b) birlikte yaşamadığı ebeveynleri ile herhangi bir problem yaşamadığını, istedikleri zaman görüşme imkanları olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin 12’si (1a, 2b, 4a, 5a, 8a, 10a, 11a, 11b, 11c, 12a, 17b, 18a) ise birlikte yaşamadıkları ebeveynleri ile görüşme imkanları olmadığını, bu ebeveynlerinin nerede olduklarını dahi bilmediklerini belirtmişlerdir. Birkaç öğrenci görüşü bu durumu şöyle ortaya koymaktadır;

- *Annemle görüşmüyoruz, görüşüyorduk ama 3-4 aydır görüşmüyoruz. Benim için fark etmez ki, görüşmek istiyorum ama fark etmez. (12a/5.sınıf)*
- *Görüşemiyorum ben babamla, gelmiyor o da, taşındılar ama nereye bilmiyorum. (8a/8.sınıf)*
- *Onunla görüşemiyorum, nerde olduğunu bilmiyorum, İstanbul’daymış ama*

bilmiyorum nerde kaldığını. (1a/4.sınıf)

- *Babam gelse pek bir değişiklik olacağını sanmıyorum daha kötü olacağını düşünüyorum, kendisi 3 senedir hiç aramadı bizi (18a/8. sınıf)*

Anne babası boşadıktan sonra çocuklarda görülen uyumsuzluk belirtileri boşanmadan önceki örselenmelerine ve boşanma sonrası dönemde anne ve babayla ilişkilerinin niteliğine göre değişmektedir. Boşanma her ne kadar bir gereklilikten doğsa da çocuk için anne ya da babadan birinin tercih etmek durumunda kaldığı bir durumdur. (Chapman ve Campbell 2003). Görüşme yapılan öğrencilerden bir kısmının ayrıldıkları ebeveynleri ile görüşme imkanlarının olmaması, ebeveynlerinin fiziksel yokluklarının yanı sıra bu ebeveynlerinden görecekları sevgi, ilgi ve güven duygusunun eksikliğini de yaşadıkları şeklinde yorumlanabilir.

Çocukların uzun vadede boşanmaya uyumları her iki ebeveyni ile ilişkisinin niteliğine dayanmaktadır. Birlikte yaşamadığı ebeveyni ile sağlıklı iletişim kuramayan öğrencilerin ifadelerinden bu durumu büyük bir problem olarak algılamadıkları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin yarısının birlikte yaşamadıkları ebeveynleri ile sağlıklı iletişim halinde olmaları boşanmaya uyumlarını ve yaşayabilecekleri olası psikolojik problemlerin en aza indirgenmesi konusunda önemli bir bulgudur. Boşanma sonrasında çocuğun birlikte yaşamadığı ebeveyninden aldığı sevginin azalması, ebeveyninden destek alamaması ve birlikte geçirdiği zamanın azalması uyum sürecini olumsuz yönde etkilediği araştırmalarla ortaya konmuştur (Amato, 2000).

Öğrencilerin 2'si (7a, 9a) her iki ebeveyni ile birlikte yaşamadığını, 2'si (12a, 16c) ise babaları ve üvey anneleri ile yaşadıklarını, üvey anneleriyle sorun yaşamadıklarını özellikle belirtmişlerdir.

- *Babamla yaşıyorum birde üvey annem var bir tane ama hiç kötü değil. Ama bazen saat yedi buçukta çağırıp bir şeyler yaptırıyor sonra ödev yaptırıyor sonra yatırıyor. (12a/5. sınıf)*

3) Kardeşlerinle ilişkilerinde problem yaşıyor musun?

Kardeşi olan 20 öğrenciden 14'ü (2a, 3a, 4a, 5a, 10a, 11a, 11b, 11c, 13a, 15b, 16a, 18b, 19a, 20b) kardeşleriyle önemli bir problem yaşamadıklarını belirtmişlerdir. 6 öğrenci öz kardeşleri ile birlikte yaşamamaktadır. Öz kardeşi olmayan, tek çocuk olan 3 öğrenci (6a, 18c, 20a) ise kardeşleri olsaydı anne babasının durumlarının farklı olacağını özellikle belirtmişlerdir. Örnek olarak;

- *Kardeşim olsaydı farklı olurdu diye düşünüyorum. yani tek şimdi ben varım bir kardeşim, bir abim bir ablam olsaydı, 4-5 kişilik bir aile olsaydık ayrılmazlardı. (20a/8. sınıf)*
- *Benim hiç kardeşim yok, olsaydı belki boşanmazlardı. (6a/6. sınıf)*
- *Kardeşim olmadığı için belki boşanmışlardır hani ben de büyüdüm artık (18c/8. sınıf)*

Kardeş sahibi olan 20 öğrencinin büyük çoğunluğunun kardeşleri ile önemli problemler yaşamaması her iki kardeşin de boşanmaya uyum sağlama düzeyleri açısından önemli bir bulgudur. Ailede tek çocuk ya da kardeşe sahip olmanın korku, kaygı ve depresyon üzerindeki etkisinin incelendiği bir çalışma sonucunda, kardeşi olan çocukların korku, kaygı ve depresyon düzeylerinin tek çocuk olanlarındakinden yüksek olduğu ortaya konmuştur (Yang ve diğ. 1995). Öğrencilerden bir kısmının kardeşleri olsaydı anne babalarının durumlarının farklı olacağını düşünmelerinin yapılan önceki araştırma sonuçlarının aksi niteliğinde bir bulgu olarak yorumlanabilir. Kardeşleri olsaydı ailesinin durumunun farklı olabileceğini dile getiren öğrencilerin böyle bir ihtimal içerisinde depresyon düzeylerinin daha düşük seviyelerde olabileceği düşünülmektedir.

Ebeveynlerin birbirleri ile ilişkilerinin çocuk üzerindeki etkileri

1) Ebeveynlerinin birbirleriyle ilişkileri ya da birbirleri hakkında söyledikleri senin onlarla ilişkini etkiliyor mu?

Araştırmaya katılan öğrencilerin yarıdan fazlası (f=19) ebeveynlerinin,

kendilerinin yanında birbirleri hakkında olumlu/olumsuz konuştuklarını belirtmiştir. Yanlarında diğer ebeveyni hakkında sürekli konuşulan bu öğrencilerden 13'ü (1a, 2a, 2b, 5a, 6a, 11b, 11c, 12c, 15a, 15b, 16b, 17b, 20a) konuşulanlar karşısında fikirlerinin değişmediğini, 3 öğrenci (3a, 4a, 11a) ise konuşulanlardan etkilendiğini ve diğer ebeveynine karşı düşüncelerinin değiştiğini, 3 öğrenci (13a, 17a, 18a) ise konuşulanlardan etkilenmemek için konuşan ebeveyne tepki gösterdiğini ve uyardığını belirtmiştir. Ebeveynlerinin birbirleri hakkında yaptıkları konuşmalardan etkilenen ve etkilenmeyen öğrencilerden bazılarının konu ile ilgili ifadeleri şöyledir;

- *Yoo etkilemiyor, annem söyleyince babamı savunuyorum babam söyleyince annemi savunuyorum falan böyle bir yol buldum. (15b/7. sınıf)*
- *Onların sorunları onlarda kalır, zaman da geçtiği için üzerinden umursamıyorum pek. (15a/7. sınıf)*
- *Ben duygusal bir insanım, mesela biri hakkında (annesi) kötü bir şey söylediği zaman hemen ağlayabiliyorum hemen küsebiliyorum. (4a/5. sınıf)*
- *Yani o konu üzerinde eğer herkes aynı şeyi söylediklerinde etki ediyor yani fikrim değişebiliyor, ama biri bir şey dediğinde olayı yaşayan biz olduğumuz için onlara inanmıyorum. (16b/8. sınıf)*
- *Etkiliyor, babama karşı görüşlerim değişiyor. (3a/5. sınıf)*
- *Annem ve teyzemler konuşuyorlar bazen babam hakkında, uyarıyorum konuşmamaları için. (13a/4. sınıf)*

Öğrencilerden 2'si (7a, 9a) ebeveynleri ile birlikte olmadığı için, 2 öğrencide (12a, 16c) üvey ebeveynleri olduğu için bu tip konuşmalara hiç şahit olmadığını belirtmişlerdir. Görüşme grubundan sadece 10 öğrenci (8a, 10a, 12b, 13b, 14a, 16a, 18b, 18c, 19a, 20b) ebeveynlerinin birbirleri hakkında olumsuz konuşmalar gerçekleştirmediklerini belirtmişleridir. Örnek bir ifade;

- *Annemle babam birbirleri hakkında hiç kötü bir şey söylemediler, zaten anlaşmalı boşandıkları için hala da birbirlerini seviyorlar sadece geçim sorunu yaşadıkları için boşandılar. O yüzden hiçbir zaman onların söyledikleri şeyler beni küçük düşürücü ya da ne biliyim alçaltacak şeyler söylemediler, hatta*

bazen hoşuma bile gidiyor. (16a/8. sınıf)

Ebeveynlerinin boşanmış olmalarına rağmen çocuklarının yanında sürekli birbirleri hakkında olumsuz konuşmaları sağlıklı bir boşanma yaşanmadığının göstergesidir. Ebeveynler maalesef çocuklarının bu konuşmalardan etkilenebileceklerini ve diğer ebeveynlerine karşı olumsuz tutumlar geliştirebileceklerini düşünmeden hareket etmektedirler. Araştırmalar boşanmış olmalarına rağmen hala evlilik problemlerini sürdüren ve boşanma-sonrası yeni ilişkiler oluşturamayan ebeveynlerin çocuklarında uyum problemlerinin görülme olasılığının arttığını göstermektedir (Ahrons 1980: aktaran Brown, Portes ve Christensen 1989).

4.1.3. Öğrencilerin sosyal çevrelerinde yaşadıkları problemler

Sosyal aktivitelere ilgi ve katılım

Anne babaları boşandıktan sonra öğrencilerin sosyal çevrelerinde yaşadıklarını düşündükleri iletişim ve uyum problemlerini belirlemek amacıyla yapılan görüşmeler sonrasında elde edilen veriler sosyal aktivitelere ilgi ve katılım alt teması altında incelenmiş ve yorumlanmıştır.

1) Okul ve ev dışı ortamlarda kendini öncekinden daha farklı hissediyor musun?

Araştırmaya katılan öğrencilerden 18'i (2a, 3a, 5a, 6a, 8a, 11a, 11c, 12b, 13a, 14a, 15a, 15b, 16a, 16c, 17a, 18b, 18c, 19a) ev ve okul dışı ortamlarda kendini öncekinden farksız olarak rahat hissettiğini, arkadaşları ile farklı ortamlarda vakit geçirmekten zevk aldığını belirtmiştir. Boşanma sürecinin öğrencilerin sosyal hayatlarındaki rahat tutumlarını olumsuz etkilemediğine ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Rahatım evet rahatım. (8a/8. sınıf)*
- *Rahat hissediyorum hatta okuldakinden falan daha fazla rahat hissediyorum. (14a/5. sınıf)*

- *Yani arkadaşlarımla olduğum zaman çok rahat hissediyorum. (15a/7. sınıf)*
- *Hissediyorum da şimdi baba konusu falan açılınca geriliyorum, da normalde rahat hissediyorum yani. (19a/7. sınıf)*
- *Yani yakın olduğum insanlarla sürekli görüşüyorum rahatım iyiyim yani (16c/8. sınıf)*

15 öğrenci (1a, 2b, 4a, 7a, 9a, 10a, 11b, 12a, 12c, 13b, 16b, 17b, 18a, 20a, 20b) ise okul dışı ortamlarda kendisini huzursuz hissettiğini belirtmiştir. Boşanma sürecinin öğrencilerin sosyal hayatlarını olumsuz etkilediğine ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Ya ben hep yalnız kalmak istiyorum, hatta diyorum inşallah liseye yatılı giderim, işte hayatıma tek başıma devam ederim falan diyorum. Yalnızlığı seviyorum aslında birazda... (11b/8. sınıf)*
- *Hissediyorum çünkü eskiden annem olduğu zaman dışarıda oynayabiliyordum ama şimdi çıkmıyorum... (16b/8. sınıf)*
- *Genellikle rahat etmiyorum yani... (20a/8. sınıf)*
- *Kendimi rahat hissettiğim yerler var hissetmediğim yerler var, çok kalabalık ortamlarda kendimi rahat hissetmiyorum... (20b/8. sınıf)*
- *Yok, çok fazla rahat hissedemiyorum, belirli bir sebebi yok... (13b/5. sınıf)*

2) Sosyal faaliyetlere karşı ilginde değişiklik hissediyor musun?

Araştırmaya katılan öğrencilerin 19'u (2a, 3a, 5a, 7a, 9a, 10a, 11a, 11b, 12b, 13a, 15a, 15b, 16a, 16b, 16c, 17a, 18a, 18b, 20b) okulda düzenlenen sosyal faaliyetlere karşı oldukça ilgili olduğunu, ebeveynlerinin boşanmasından sonra bu faaliyetlere katılmaya devam ettiklerini belirtmiştir. Öğrencilerden 5'i (2b, 8a, 13b, 19a, 20a) hiçbir etkinliğe karşı ilgi duymadığını belirtirken, 9 öğrenci (1a, 4a, 6a, 11c, 12a, 12c, 14a, 17b, 18c) ebeveynlerinin ya da öğretmenlerinin zoru ile bazı etkinliklere katıldığını ifade etmiştir. Boşanma sürecinin öğrencilerin sosyal faaliyetlere etkilerine ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Çok ilgileniyorum ama boşanma olayından sonra birazcık düştü. (2a/4. sınıf)*
- *Çok var onlara karşı olduğu zaman hep katılmak istiyorum ama annem arkamda durmuyor fazla, niye katıldın her şeye de katılıyorsun diyor, ama artı puan olduğunu da bilmiyor, anlatamıyorum anlamıyor birinin anlatması gerekiyor ama anlamıyor, ama ben çok seviyorum. (11a/8. sınıf)*
- *Ya katılmıyorum açıkçası ben istemiyorum katılmak... (19a/8. sınıf)*
- *Ben öyle çok sessiz bir tip değilimdir katılıyorum, annem babam da öğretmen oldukları için destekliyorlar beni ama serbest de bırakıyorlar... (18b/8. sınıf)*
- *Yok, katılmıyorum, annem hep destekliyor benim katılmam doğrultusunda ama benim içimden gelmiyor katılmak... (20a/8. sınıf)*
- *Annem katılmamı istiyor ama ben katılmak istemiyorum... (13b/5. sınıf)*

Yaşadıkları diğer dönemlere oranla sosyalleşmenin ön plana çıktığı ergenlik döneminde, öğrencilerin okullarında düzenlenen sosyal etkinliklere katılımları sosyal becerilerin ve yeteneklerin geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Öğrencilerin çoğunluğunun sosyal etkinliklere katılmak istemesi boşanma ile uyumları konusunda olumlu ilerlediklerini göstermektedir. Güler (1993) tarafından yapılan araştırmada, boşanmış aile çocuklarının %88,9'unun okulda başarısız olduğunu, %33'ünün ruhsal durumunun kötü olduğunu ve tam aile çocuklarına göre daha fazla davranış ve uyum sorunu gösterdikleri belirtilmiştir. Bu açıdan bakıldığında sosyal etkinliklere ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin çabasına rağmen katılmak istemeyen öğrencilerin ise hala sosyal uyumsuzluklar yaşadıkları söylenebilir.

Eşler arasında yaşanan çatışma ve yaşanan huzursuz ev ortamının çocuklarda stres, mutsuzluk, huzursuzluk ve güvensizlik duygularına yol açtığı araştırmacılar tarafından belirlenmiştir. (Maccoby & Martin 1983: aktaran Amato 1993). Araştırmada, grubun yarısından fazlasının boşanma sonrası süreçte ev ve okul dışı ortamlarda arkadaşları ile vakit geçirdikleri sürelerde kendilerini rahat hissettiklerini belirtmesi, ebeveynlerinin arasında yaşanan çatışmaların üzerlerinde oluşturduğu olumsuz psikolojik etkileri atlattıkları şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan örneklem grubunun yarısının ise, boşanma sürecinin sosyal hayatlarını olumsuz etkilediğini belirtmesi, onlarda boşanmanın yarattığı psikolojik etkinin halen sürdüğünü göstermektedir.

Öğrenci görüşlerinden elde edilen bulguların genel sonucuna göre örneklem grubunu oluşturan ilköğretim birinci ve ikinci kademe öğrencilerinin görüşleri ve anlatımları arasında farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Birinci kademe öğrencileri ifadelerinde daha kapalı anlatımlar tercih ederken ikinci kademe öğrencilerinin daha açık ve rahat bir anlatım kullandıkları gözlemlenmiştir. Öğrencilerin ifadelerinden yola çıkarak ikinci kademe öğrencilerin anne baba boşanmasından daha fazla etkilenmiş oldukları ortaya çıkmaktadır. Birinci kademe öğrencilerinin ise içerisinde bulundukları durumu anlamakta ve anlatmakta zorluk çektikleri sonucuna varılmıştır.

Tüm öğrencilerin okul ev ve sosyal hayatlarında yaşadıkları problemlere dair ifadelerini göz önünde bulundurduğumuzda birinci kademe öğrencilerinin daha çok problemle karşılaştıklarını, çözümler üretmekte sıkıntı yaşadıkları ve bazı problemleri ifade etmekte dahi zorlandıkları ortaya çıkmıştır. İkinci kademe öğrencilerinin ise rahat ve detaylı anlatımlarından, ifadelerinde ayrıntılara yer vermelerinden yola çıkarak okul ev ve sosyal hayatlarında karşılaştıkları problemlere birinci kademe öğrencilerinden daha soğukkanlı yaklaşabildikleri sonucuna varılabilir. Gerek anne babaları gerek okul arkadaşları ile daha çok iletişim problemi yaşadığı düşünülen grup ise birinci kademe öğrencileri olmuştur. İkinci kademe öğrencileri çevrelerinde olup biteni algılayabilen, değişen yaşam koşullarına daha rahat uyum sağlayan ve çevrelerindeki ile ilişkilerinde daha az problem yaşayan grup olarak ortaya çıkmıştır.

4.2. Öğretmen Görüşlerine İlişkin Bulgular

Anne baba boşanması sonrasında öğrencilerin okul, ev ve sosyal ortamlarında yaşadıkları iletişim ve uyum problemlerini saptamak amacıyla öğretmenler ile yapılan görüşmelere ilişkin bulgular 3 ana tema ve alt temalar altında incelenmiştir. Görüşme yapılan toplam öğretmen sayısı 20'dir ancak bazı öğretmenler aynı zamanda görüşme yapılan 3 veya 2 öğrencinin de öğretmenidir. Bu durumda her bir öğrenci için ayrı görüşme formu düzenlendiği için öğretmenlerin görüş sayısı 33'tür. Aşağıda öğretmen görüşlerine ilişkin bulgulara ait oluşturulmuş tema ve alt temalar yer almaktadır.

- Öğretmenlere Göre, Öğrencilerinin Okul ve Sınıf Ortamında Yaşadıkları İletişim ve Uyum Problemleri
 - ❖ Okula Devam ve İlgi
 - ❖ Ders Başarısı
 - ❖ Arkadaşlık İlişkileri
 - ❖ Ebeveynlerin Okul İle İlişkileri
- Öğretmenlere Göre, Öğrencilerinin Ev Ortamında Yaşadıkları İletişim ve Uyum Problemleri
 - ❖ Birlikte Yaşanılan ve Yaşanılmayan Ebeveyn ve Kardeşler İle İlişkiler
- Öğretmenlere Göre, Öğrencilerinin Sosyal Çevrelerinde Yaşadıkları İletişim ve Uyum Problemleri
 - ❖ Sosyal Aktivitelere İlgi ve Katılım

4.2.1. Öğretmenlere göre, öğrencilerinin okul ve sınıf ortamında yaşadıkları problemler

Anne babaları boşandıktan sonra öğrencilerin okul ve sınıf ortamında yaşadıkları iletişim ve uyum problemlerine ilişkin öğretmen görüşlerinin analizini içeren bu tema; ‘okula devam ve ilgi’, ‘ders başarısı’, ‘arkadaşlık ilişkileri’ ve ‘ebeveynlerinin okul ile ilişkileri’ olmak üzere dört alt temaya ayrılmış ve bulgular bu temalar altında verilirken gerekli görülen yerlerde öğretmenlerin ifadelerine de yer verilmiş ve yorumları yapılmıştır. Öğretmenlerin hangi sınıftaki öğrencisi hakkında konuştuğu kodlarının yanında belirtilmiştir.

Okula devam ve ilgi

1) Öğrencinizin devamsızlık problemi var mı?

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre, öğrencilerinin 26’sında (2b, 5a, 11c, 18a, 20b hariç tüm grup) anne babalarının boşanmasından kaynaklanan devamsızlık problemleri olmamıştır. Öğretmenlerin sürekli devamsızlık yaptığını

belirttikleri öğrenci sayısı ise 7'dir (2b, 5a, 11c, 18a, 20b) . Bu durumu öğretmenlerden bazıları şu ifadelerle anlatmıştır:

- ... için aynı şeyleri söyleyemeyeceğim çünkü çok fazla devamsızlığı var. Yani diyebilirim ki hemen hemen okula bu sene deseniz ki kaç gün geldi, şeylere bakılsa bulunur, çok fazla hemen hemen yarısını gelmedi diyebilirim yani, bugün gene gelmedi mesela. (2/4. sınıf)
- Çok fazla, her ay bir iki gün falan ancak gelebiliyor. Oda bizim hani şeyimizle “hadi yarın gel yok şöyle yok böyle... filan diye konuşmalarımız en fazla bir iki gün etki ediyor. (5/7. sınıf)

Öğrencisinin devamsızlık problemi olmayan öğretmenlerden birinin, öğrencisinin içinde bulunduğu psikolojik boşluğu ve sosyal destek arayışını açıklarken kullandığı ifadeler ilgi çekicidir;

- Hiç öyle bir şeyleri yok, buradaki çocuklar evde oturmak yerine okula gelmeyi tercih ederler. Ama dışarıda özel bir şey ya da aykırı bir meşgale bulurlarsa okuldan uzaklaşıyorlar, tabi bu çevrede değişik kişilerle de tanışabilirler. (12/5. sınıf)

2) Öğrencinizde derslerine karşı ilgisizlik problemleri var mı?

Öğretmenler öğrencilerinin 13'ünün (2a, 10a, 11a, 11b, 12b, 13a, 13b, 15a, 16a, 16b, 16c, 17a) anne babalarının boşanma süreci ve sonrasında derslerine karşı herhangi bir ilgi kaybı gözlemlemediklerini ifade ederken 9 öğrencinin (2b, 4a, 5a, 11c, 12c, 17b, 18a, 18c, 20a) öğretmenleri ise, bu süreçten öğrencilerinin olumsuz etkilendiğini ve derslere ilgilerini kaybetmekte olduğunu belirtmişlerdir. Boşanma sürecinin öğrencilerin derslere karşı ilgilerini etkilediğine ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır;

- Var, yani her derse karşı ilgisi yok, bazı derslere karşı özellikle çok ilgisiz oldu. Yani onu zorlayacak olan derslere bir ilgisizliği var. Ama böyle hani beden

gücüyle yapabileceği kolay derslere daha ilgili davranıyor. (11/8. sınıf)

- *Var yani dersleri tamamıyla bırakmış çocuk zaten, hiçbir şeyle ilgilenmiyor. (5/7. sınıf)*
- *... un %100 olumsuz etkisi var derslerine karşı, matematik zayıf, fen zayıf, Türkçe zayıf... Her halde bildiğiniz gibi beden resim müzik derslerinde başarılı, hatta müzikte bile problem var yani, ... tamamen derslerle hiçbir ilgisi yok... (18/8. sınıf)*

11 öğrencinin (1a, 3a, 6a, 7a, 8a, 9a, 12a, 14a, 15b, 19a, 20b) öğretmenleri ise, öğrencilerinin derslerine karşı hala ilgili olduklarını ama istenilen seviyede olmadığını belirtmişlerdir.

- *Yoo ilgili aslında ama yeterli değil, anlatabiliyor muyum, çünkü yeterli bir öğrenci değil, çünkü bilinçli ilgilenen kimse yok, aldığı ödevleri mesela birinin yardımıyla yapması lazım, yapabilir, çok daha iyi olabilir ama bilinçli şekilde birilerinin ilgilenmesi lazım çocukla, yalnız kalmanın verdiği durumdan dolayı ilerleyemiyor yani (1/4. sınıf)*
- *İlgilidir, yani çok üstün başarılı değildir ama azimlidir, çalışkandır. (3/5. sınıf)*

Öğretmenlere göre anne babası boşanmış öğrencilerin büyük çoğunluğu okula istekle devam ediyor ve devamsızlık yapmıyor. Öğretmenlerden birinin bu konuda söylediği “burada çocuklar evde oturmak yerine okula gelmeyi tercih ederler” sözünden öğrencilerin okula devam etme isteklerini bir sosyal destek arayışı olarak yorumlayabiliriz. Anne babadan göremedikleri sosyal desteğin çevrelerinden ve arkadaşlarında edinilmesi çocukların boşanma ile uyumları için çok önemli bir unsurdur. Şirvanlı-Özen (1998) tarafından eşler arasındaki çatışma ve boşanmanın çocukların davranış ve uyum problemleri ve algıladıkları sosyal destek düzeyi üzerindeki etkisi araştırılmış, çocukların çevrelerinden algıladıkları sosyal destek düzeyi arttıkça problem, kaygı ve depresyon düzeylerinin azaldığı sonucuna varılmıştır.

Öğretmenlerinin görüşlerine göre öğrencilerin bir kısmının derslerine ilgisi hala sürmekte, bir kısmında ilgilendikleri halde istenilen başarı düzeyi görülmemektedir.

Boşanma süreci her iki ebeveynin kendi meseleleri sebebiyle çocuklarına gereken ilgiyi gösteremedikleri bir süreçtir. Aslıhan (1998)'ın parçalanmış veya tam aileye sahip çocuklarla yaptığı bir araştırmanın sonucuna göre, aile yapısı ve depresyon düzeyi ile akademik başarı arasında pozitif bir ilişki olduğu, depresyon düzeyi arttıkça, öz-kavramının düştüğü ve bunların da akademik başarıyı olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Burada da öğretmenlerin, öğrencilerinin genelde derslere karşı ilgilerinde azalma olmamasına rağmen istenilen seviyede olmadığını dersleriyle ilgili evde çocukla daha çok ilgilenilmesi gerektiğini belirtmeleri, boşanma nedeniyle ebeveynlerin çocuklarının okul ve dersleriyle yeterince ya da önceki gibi ilgilenemedikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Ders başarısı

1) Öğrencinizin ders başarısı nasıldır?

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre, öğrencilerinin yarısının 17'sinin (1a, 2a, 3a, 6a, 7a, 11b, 12b, 13b, 14a, 15a, 15b, 16b, 16c, 17a, 18b, 19a, 20b) başarı düzeylerinde, anne babalarının boşanma süreci ve sonrasında herhangi bir düşme gözlemlenmemiştir. Diğer taraftan grubun diğer yarısını oluşturan 16 öğrenciye (2b, 4a, 5a, 8a, 9a, 10a, 11a, 11c, 12a, 12c, 13a, 16a, 17b, 18a, 18c, 20a) ilişkin öğretmen görüşleri farklılaşmaktadır. Öğretmenler, anne babalarının boşanma sürecinin ardından bu öğrencilerinin derslere katılımını yetersiz bulduklarını ve buna bağlı olarak ders başarılarında düşmeler gözlemlediklerini belirtmişlerdir. Boşanma sürecinin öğrencilerin ders başarılarını olumsuz etkilediğine ve ders başarısında herhangi bir düşme gözlenmeyen öğrencilere ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Derslerine katılım göstermiyor, başarısız (9/5. sınıf)*
- *Biraz zaman zaman oluyor, dersleri de orta durumda hep zaten (13/4. sınıf)*
- *Ders başarısında da birazcık düşme oldu. (10/6. sınıf)*
- *Hepsinde çok başarılı (15/7. sınıf)*
- *Biraz zaman zaman düşmeler çıkmalar oluyor, şu an orta durumda. (16/8. sınıf)*
- *Oldu, başarılı bir çocuktan aşırı düşüş oldu, ama bu sene yeni yeni yani işte*

yaklaşık bir buçuk yıl sonrasında bunu anca kabullenebildi herhalde yeni yeni bir toparlanma söz konusu, ama ciddi bir düşüş oldu (11/8. sınıf)

- *... başarılı, takdir alan bir öğrencimiz ..., ... kadar olmasa da ha keza başarılı en azından bunlar bir yerden tutunmuşlar yani başı boşvermişlik yok. (18/8. sınıf)*
- *Biraz daha düşüktü ama bu dönem biraz daha iyi aştık onu, çok başarılı bir çocuk olduğu söylenemez ama gayretli düzenli ve sistemli bir çocuk, en azından verilen sorumluluğu yerine getiriyor, yapmaya çalışıyor, zaman zaman başarılı oluyor. (2/4. sınıf)*

2) Öğrenciniz bireysel sorumluluk gerektiren grup çalışmalarına katılıyor mu?

Öğretmenler, öğrencilerinin 20'sinin (2a, 3a, 6a, 7a, 10a, 11a, 11b, 12b, 12c, 13a, 14a, 15a, 15b, 16a, 16b, 16c, 17a, 18a, 18b, 20b) bireysel sorumluluk gerektiren grup çalışmalarına katılmak istediklerini, sorumluluklarını yerine getirdiklerini, gruplarında uyumlu ve başarılı olduklarını belirtmişlerdir. Boşanma sürecinin, öğrencilerin grup çalışmalarına katılımlarını ve uyumlarını olumsuz etkilemediğine ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Grup çalışmalarında yapıyor destekliyor çalışmaları, grup olduğu zaman emek harcıyor, fark ediyor. (11/8. sınıf)*
- *Başarılı, gayet başarılı, lider rolünde zaten hep, onu yardımcı rollerde göremezsınız. Genelde hep liderliğe oynar. (11/8. sınıf)*
- *Çok iyidir, sorumluluğunu çok iyi bilir. (3/5. sınıf)*

Öğretmen görüşleri, 6 öğrencinin (5a, 9a, 12a, 13b, 18c, 20a) grup çalışmalarında uyumsuz ve başarısız olduğunu, 7 öğrencinin (1a, 2b, 4a, 8a, 11c, 17b, 19a) ise grup çalışmalarına katılmak istemediğini ve katılmadığını göstermektedir.

- *Başarılı olduğunu söyleyemeyeceğim ama başarısız da değil, yani yüzde 50 çok aktif değil, çok pasif de değil. Orta bir öğrenci grupta da. (9/6. sınıf)*
- *... getirmiyor, sorumluluklarını yerine getirmiyor. (13/4. sınıf)*

- *Yani grup çalışmasına hiç katılmıyor, daha ilk defa geçen hafta bir defa derste parmak kaldırdı. (8/8. sınıf)*
- *Grup çalışmalarına katılmak istemiyor bireysel çalışmak istiyor. Ben grupları oluştururken geliyor hocam ben bireysel yapsam olur mu diyor. (17/8. sınıf)*
- *... zaten böyle bir görev üstlenmiyor, yani eğer buna performans ve proje ödevlerini dahil edersek, peşinden koşmak zorundayım ben en azından sınıf öğretmenleri ve matematik öğretmenleri olarak. (18/8. sınıf)*
- *İşte gösteremiyor en büyük mücadelem o aslında, yani çocuğu grup içerisinde arkadaşlarıyla işbirliği yapmıyor, sürekli bireysel davranıyor. (12/5. sınıf)*

Öğretmen görüşlerine göre anne babası boşandıktan sonra ders başarılarında düşme gözlemlenen öğrenci sayısı grubun yarısı kadardır, bu oran öğrenci görüşlerine göre ortaya çıkan sonuçla paralellik göstermektedir. Öğrenci grubunun yarısının boşanma süreci ardından gösterdikleri ve öğretmenleri tarafından vurgulanan ders başarıları, yaşadıkları kişisel problemlere rağmen boşanma olayına uyumlarının gerçekleştiğini göstermektedir. Grubun diğer yarısının ders başarılarında gösterdikleri düşüş ise bu sürece henüz uyum sağlayamadıklarını, okul ve derslerine gereken ilgiyi veremedikleri, bunu sağlamak için desteğe ihtiyaç duydukları şeklinde yorumlanabilir. Yapılan araştırmalar, evlilik çatışmaları ve boşanmanın, çocukta anksiyete, saldırganlık ve davranış bozukluğu gibi uyumsuzluklara neden olduğu gibi, sosyal-bilişsel yetersizlik ve düşük ders başarısı ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Uluğ ve Candan, 2008).

Öğrencilerin büyük çoğunluğunun grup çalışmalarına katılım ve başarı gösterdikleri öğretmenleri tarafından belirtilmiş olsa da katılmak istemeyen ve katıldığında başarısızlık gösteren öğrenciler için öğretmenlerinin kullandıkları ifadeler bu öğrencilerin isteksizlikleri ve genel durumları hakkında bilgi vericidir. Bu dönemdeki çocuklar, arkadaşlık ilişkileri, akademik başarı, kurallara uyma gibi konularda bazı sorunlar yaşayabilmektedirler. Boşanmış ailelerden gelen çocukların daha geç sosyalleştikleri ve başarıya daha güç ulaştıkları bildirilmektedir (Bulut, 1990).

Genel davranış ve tutumlar ile arkadaşlık ilişkileri

1) Öğrencinizin diğer sınıf arkadaşlarıyla iletişimde gözlemlediğiniz problemler nelerdir?

Öğretmenler, 17 öğrencinin (1a, 6a, 7a, 10a,11a, 11b, 12b, 12c, 13b, 14a, 15a, 15b, 16a, 16b, 16c, 18a, 20b) boşanma sonrası sınıf ortamında arkadaşları ile iletişimlerinde herhangi bir problem yaşamadığını belirtmişlerdir. Görüşme yapılan öğretmenlere göre 16 öğrencinin (2a, 2b, 3a, 4a, 5a, 8a, 9a, 11c, 12a, 13a, 17a, 17b, 18b, 18c, 19a, 20a) ise boşanma sürecinden sonra sınıf ortamında arkadaşları ile iletişimlerinde problemler yaşadığını gözlemlediklerini belirtmişlerdir. Boşanma sürecinin öğrencilerin arkadaşları ile iletişimlerini olumsuz etkilediğine ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *İletişimi son derece sönük bir iletişimi var, iletişime geçmiyor zaten, kendi içinde, yeni yeni konuşmalarım sonucunda... (8/8. sınıf)*
- *Hırçnlık problemi var arada biraz küsmeler, kırılmalar yani sebepsiz yere ağlamalar hani böyle kriz boyutunda, o nedenle sorunları oldu, böyle bir çocuk değildi çünkü. (11/8. sınıf)*
- *İletişim problemleri kısmen var ama duygusal tarafı ağır basıyor yani arkadaşlarıyla ilişkilerinde hep duygusallığı ön planda tutuyor, duygusal bir kız. (4/5. sınıf)*
- *İşte dediğim biri biraz aşırı kırılma durumları oldu, yani en ufak bir şeyi üzerine alınıyor çok alıngan oldu, normalde bir erkek çocuğunun daha farklı olmasını beklersiniz, ... de öyle olmadı, içine kapandı, çok içine kapandı. Bu durum da problemlere yol açıyor (5/7. sınıf)*
- *Var, arkadaşlarıyla iletişimlerinde bozukluk var, daha agresif olduğu için bu ailevi durumlarından dolayı agresif davranıyor gerçi kimseye zarar vermiyor ama uyum da gösteremiyor arkadaşlarıyla çok fazla işbirliği yapamıyor arkadaşları da bu durumunu bildikleri için onu çok fazla her şeye katmıyorlar. Dolayısıyla yalnız kalıyor bir sırayı bile paylaşamıyor. (12/5. sınıf)*

2) Öğrencinizin genel davranış ve tutumlarında gözlemlediğiniz değişimler nelerdir?

Araştırmaya katılan öğretmenlere, ailelerinin boşanması sonrası öğrencilerinin sınıf ortamındaki genel davranış ve tutumlarında gözlemledikleri değişiklikleri sorulduğunda, 6 öğrencinin (2a, 8a, 10a, 11b, 15a, 16a) olumlu yönde, 11 öğrencinin (2b, 4a, 5a, 11a, 12a, 12c, 16c, 17a, 18c, 19a, 20a) ise olumsuz yönde değişim sergilediği belirtilmiştir. Öğretmenleri tarafından olumlu ya da olumsuz herhangi bir değişim gözlemlenmeyen öğrenci sayısı ise 16'dır (1a, 3a, 6a, 7a, 9a, 11c, 12b, 12c, 13a, 14a, 15b, 16b, 17b, 18a, 18b, 20b). Öğretmenlerin ilginç sayılabilecek ifadelerinden bazı örnekler aşağıdadır;

- *Tutarlı diyemeyiz, daha çok dengesiz davranışları oluyor. Tutarlı değil ama işte dediğim gibi yavaş yavaş bir şeyler oturuyor bundan sonra daha iyi olur inşallah. (11/8. sınıf)*
- *Sadece bu rahatlığı insanları rahatsız ediyor. İçinde ne varsa söyler, mesela ben bugün yaşadım, sınıftan dışarı çıkmak için kendi hastalığını (ergenlik dönemi) benle paylaşıyor, yani onu benle paylaşmak zorunda değil ben bir erkek öğretmenim ama ... içi dışı bir olduğu için paylaşma gereği hissediyor, bunun için çok kırılıyor ve çok problem yaşıyor. Davranışlarının çok mantıklı ve doğru olduğunu düşünmüyorum, şu an ortaokulda ama lisede daha fazla sorunlarla karşılaşacağını düşünüyorum. (20/8. sınıf)*
- *Boşanmanın etkisi olarak şöyle, bizim Türkçe dersi olduğu için arada bir sosyal yaşantılarına ilişkin konular olduğunda, onların da fikirlerine başvurduğumuzda, hemen çekinmeden sınıf ortamıyla paylaşabiliyor, hani “benim annem babam ayrı biliyorsunuz” diyerek, yani bu durum onda çok olumsuz etki yaratmamış. (17/8. sınıf)*
- *Şimdi tabi anne baba ayrılığı ve anneyi göremiyor olması, anne hapishanede, ondan dolayı biraz huzursuz ve bazen böyle git-geller yaşıyor ağlıyor falan, bakıyorum ağladığını fark ediyorum işte onunla ilgili söylüyor. (4/5. sınıf)*

3) Öğrencinizin sınıf ortamında dikkat çekmek amacıyla yaptığı aykırı davranışlarıyla (hırsızlık, iftira..vb) karşılaştınız mı?

Araştırmaya katılan öğretmenler, 25 öğrenci için sınıf ortamında dikkat çekmek, ilgi toplamak amacıyla aykırı davranışlarda bulunmadığına yönelik görüş belirtmişlerdir. Öğretmenler 5 öğrencinin (10a, 12a, 18a, 19a, 20a) aşırı hırçınlık, sürekli ilgi odağı olmaya çalışmak, aşırı konuşmak... vb gibi sınıf ortamında aykırı sayılabilecek davranışlar sergilediğini belirtmişlerdir. Buna ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Var, asilikleri var işte sınıf ortamında söz verilmeden konuşmaları var hırçınlıkları var, yani bunların temelinde aslında hep dikkat çekmek ilgi, sevgi ihtiyacı yani bunlar var büyük ihtimalle, yapıyor yani. (10/6. sınıf)*
- *Tamamen, tamamen, yani bütün şeyi dikkat çekmek ve bunu itiraf ediyor çocuk, mesela işte hiç olmayacak bir şey ben yapmadım diyor yaptığı bir şey işte bir ödev olsun bir çalışma ya da davranış olsun.. neden yapmadın diyorum yapmıştım aslında öğretmenim diyor. Yani tamamen dikkat çekmek için hiç gereksiz yere konuşuyor söz almadan konuşuyor, yanlış yapıyor, geçende hatta bana bir şey söyledi inanamadım, bilhassa yanlış yaptım ben dedi, aslında ben onun doğrusunu biliyordum dedi. Yani sürekli dikkat çekmek en büyük sıkıntısıdır. (12/5. sınıf)*
- *Oluyor tabi, ister istemez dikkat çekmek istediği zamanlar oluyor. Yani hep onu kaldıralım istiyor, hep ona söz verelim, sürekli ilgilenelim istiyor. Diğer çocuklarda bu o kadar fazla değil ama ... da eksikliklerden dolayı, ailedeki eksikliklerden dolayı onu okulda tamamlamak istiyor, dikkat çekme isteği var (19/8. sınıf)*
- *Evet, çok fazla, çok fazla konuşuyor, onunla bu kadar rahat konuşmanızın sebebi de bu, kendisini saklamaz gizlemez kurallara çok fazla uymayabilir... (20/8. sınıf)*

Öğretmenlerden 3'ü (2b, 5a, 8a) ise öğrencilerinin normalden çok farklı tutumlar sergilediğini belirtmiş ve bunları şöyle ifade etmişlerdir;

- Çok yaşıyoruz, çok var uyum problemleri dışlanma, yani hareketleriyle nasıl diyeyim böyle kadınımsı bir çocuk o, farklı bir çocuk, dolayısıyla dışlanıyor yani giyimiyle kuşamıyla, konuşmasıyla, zaman zaman makyaj yapıp gelebiliyor... Öyle birçok fazla sorunu olduğu için mesela zaman zaman bağırır ağlar, en ufak şeyi abartır, yalanı çoktur, bir ödevi neden yapmadın diye sorarsan on ciltlik bir roman yazar... (2/4. sınıf)
- Birinci dönemden, 8 Eylülde başladık biz eğitim yılına bu dönem. 8 Eylül'den beri konuşmalarım sonucunda beni gördüğü yerde "hocam nasılsınız" demeye başladı, 2. kez duydum bunu öğrencimden. İletişimde problem var yani konuşmayı pek istemiyor, reddediyor konuşmayı.... Konuşmayı istemiyor, belki katılımı yeterlidir, sadece dinliyor, tepkilerini duygularını göstermiyor, öfkesini de göstermiyor sevincini de. En dikkatimi çeken şey mesela güldüğü zaman ağzını kapatması, gülmesini göstermiyor, bunu saklamak gereği hissediyor sanki gülmeye hakkı yokmuş gibi. Ama artık ben onla defalarca konuştum, gülmesinin çok güzel olduğunu, neden bunu sakladığını ayıp bir şey olmadığını söyledim. Şimdi özellikle bana bakıp utangaç utangaç gülüyor. Yol kat ettik mi, biraz ettik, hiç yapmadığı şeylerden yapıyor. Ama dersteki faaliyetleri tabi başarısını çok etkiliyor, derse konsantre olamıyor, mutlaka kafasında bir şeyler var. (8/8. sınıf)
- Bazen, mesela şunu yapmıştı, arkadaşına bir mektup yazmış, arkadaş o mektubu getirdi bana verdi onun haberi yok, yazdığı o mektupta işte annesinin o durumu, babasının buna çok destek veriyor ancak beklentisinin çok yüksek olduğunu onu hayal kırıklığına uğratmaktan korktuğunu falan söylüyor. Yani çok böyle beklenen düşünce olarak yaşının üzerinde düşünceleri vardı. Bir de şimdi intihar havası geçiyordu yazdıklarında işte zamanı gelince açarsın diye bir not düşmüş arkadaşına fakat onunda ailesi açmışlar, onu görünce bana getirdiler. Bende çağırdım babasıyla konuştum, durumu anlattım... Dedim böyle böyle tamam farkındayım, duyarlısınız, ilgilisiniz ama çocuğa bunu çok net olarak vurgulamayın, çocuk bunun altında ezilmesin...babası da anlayışla karşıladı, şu anda evdeki durumu iyi. (5/7. sınıf)

Öğretmenlerin görüşlerine göre, anne babaları boşandıktan sonra arkadaşları ile

iletişimlerinde problem yaşadığı gözlemlenen öğrenci sayısı ile problem yaşadığı gözlemlenmeyen öğrenci sayısının yarı yarıya olduğu görülmektedir. Bu oran öğrenci görüşlerini içeren bulgularla da benzeşmektedir. Bazı öğrencilerin arkadaşları ile ilişkilerinde iletişim ve uyum problemleri yaşamamaları boşanmaya uyumlarının gerçekleştiğini gösterirken, bazı öğrencilerin boşanma sonrası arkadaşları ile ilişkilerinde problem yaşaması bu öğrencilerin daha fazla sosyal desteğe ihtiyaçları olduğunu göstermektedir. Wasserstein ve Lagreca (1998) tarafından yapılan bir araştırmada ebeveynleri arasında yaşanan çatışmanın çocuklar üzerindeki etkileri konu edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre arkadaşlarından algıladığı sosyal desteğin anne baba çatışmasının çocuk davranışları üzerinde yaratabileceği olumsuz etkileri hafiflettiği belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle arkadaşları çocukların yaşamlarındaki stresli olaylarla başa çıkabilmelerinde önemli bir faktör olmaktadır.

Öğrencilerin büyük kısmının sınıf içinde dikkat çekmek amaçlı aykırı davranışlarda bulunmadıkları öğretmenleri tarafından vurgulanmıştır. Fakat aykırı ve dikkat çekmek amaçlı davranışlarda bulunan öğrenciler için öğretmenlerinin kullandıkları ifadeler bu öğrencilerin içlerinde bulundukları genel ve psikolojik durum hakkında önemli bilgiler vermektedir. Literatürde de tartışıldığı üzere boşanmış aile çocuklarının aile düzeni bozulmamış çocuklarla karşılaştırıldığı çalışmalarda, boşanmayla oluşan aile içi rollerdeki değişimin, çocuklarda depresif, sinirli, tedirgin, uyumsuz ve antisosyal tavırlara neden olduğu saptanmıştır (Simons ve ark., 1999)

Ebeveynlerin okul ile ilişkileri

1) Öğrenci ebeveynlerinin velilik sorumluluklarını yerine getirmedikleri ya da problem yarattıkları durumlarla karşılaşıyor musunuz?

Öğretmenler, 16 öğrencilerinin (2a, 3a, 4a, 5a, 8a, 10a, 11a, 11b, 11c, 13b, 16b, 16c, 17a, 17b, 19a, 20a) iki ebeveyninden sadece birinin (çocuğun yanında kaldığı ebeveyn) kendileri ile iletişim içerisinde olduğunu, 6 anne-babanınsa (1a, 2b, 12c, 14a, 16a, 18a) öğretmenlerin hiçbir iletişim çabasına cevap vermediklerini belirtmişlerdir. Öğretmenler, 8 öğrencinin ((12a, 12b, 13a, 15a, 15b, 18b, 18c, 20b) her iki ebeveyni ile

iletişim halinde olduklarını belirtirken 3 (6a, 7a, 9a) öğrencinin ise anne babaları dışında bir akrabaları ile iletişim halinde olabildiklerini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin iletişimde oldukları, çaba gösterdikleri halde yanıt alamadıkları veliler ile ilgili dikkat çekici ifadelerden bazıları şöyledir;

- *Ebeveynler iki tarafında getiriyor, ebeveynler ilgili. (13/4. sınıf)*
- *Anne babanın bana yansıyan bir durumları yok anne ya da baba gelip de bana bir şikayet etmişliği yok. Baba da geçen sene bir okul sonu etkinliğine katılıp, gelip kendini bana tanıştırmıştı. Öyle kopuk bir durum yok hiç (16/8. sınıf)*
- *Onların hiç getirdikleri yok. Toplantılara gelmiyorlar haber gönderiyorum, telefonla zoraki, işte geçenlerde telefon numaramı bir daha yazdım. Mutlaka beni arayacak dedim yoksa yarın sen de gelmiyorsun diyerekten söyleyince baba bir daha telefon etti bana, kursa yönlendirdim, öğleden sonra kurs açtım ben. şimdi kursa gelsin mutlaka dedim. (1/4. sınıf)*
- *Hayır, şu anda hiçbir şey yok zaten babası kabul etmiyormuş bırakmuş gitmiş, kadının şöylediğine göre yani bırakmuş gitmiş. Sadece ananesi var ama galiba annesi de orda yaşıyor çünkü öyle dedi yani annesi benimle birlikte kalıyor dedi. (7/7. sınıf)*
- *Anne bütün sorumluluklarını fazlasıyla gerine getiren biri. Ama alışıyor evin sorumluluğu da ona ait, ocuk, yani anne elinden gelen her şeyi yapıyor, fedakarlık da yapıyor, ama baba tamamıyla hani bırakıp gidip başka bir aile kurmuş ve buradaki çocuklarla tamamıyla bağını koparmış, babayla tanışamadık, getiremedik telefon edildi gelmedi filan, yani hiç umurunda değil çocuklar yani kendi sorumluluklarını yerine getirmeyen bir manyak baba, anne ama her şeyi yapan olabildiğince yapmaya çalışan bir kadın. (5/8. sınıf)*
- *Babayı görmüyoruz. Ama anne çok ilgili anne çocuğunun yani en küçük bir etkinliği için bile etrafından borç para bulup onu çocuğuna yaptırmaya çalışan bir anne ama babadan haber yok. (3/5. sınıf)*
- *Babası çok duyarlı birisi, annesinin aykırı durumu onu çok sarstı, yani mesela gidip hapishanede görememe durumu oldu birkaç kez, işte onla ilgili sıkıntıları yavaş yavaş atlattı rutine girdi, şu anda sınıfta normal moduna girdi. (4/5. sınıf)*
- *Var tabii ki, şimdiye kadar 3 tane veli toplantısı yaptım, hiç birine veli katılmadı,*

en son annenin beni mutlaka araması gerektiğini söyledim ev ve cep telefonumu verdim anne aradı. Genç bir annesi var, baba terk etmiş gitmiş, zaten babayı hayatlarından silmişler hiçbir şekilde şey yapmıyor, anne tek başına, bir de liseye giden çocuk var, çalışıp mücadele veriyor. (8/8. sınıf)

- *Anne daha sıklıkla geliyor, baba da geçen sene ayrılık olduğu sıralarda geldi konuştuk, kızının bu olaylardan çok etkileneceğini ve kızını kendi yanında istediğini belirtti ama sonra hiç görmedim, tabi benim bu konuda yapabilecek bir şeyim yok. (17/8. sınıf)*

2) Öğrencilerinizin ebeveynleriyle yaşadığınız aykırı durumlarla (çocuğu kaçıрма... vb) karşılaşıyor muzunuz?

Araştırmaya katılan öğretmenlerin hiçbiri öğrenci ebeveynleri ile ilgili aykırı durumlar yaşamadıklarını belirtmişlerdir.

- *Hiç öyle bir durumla karşılaşmadık. (9/5. sınıf)*
- *Yok bu tarz olaylar hiç yaşamadık velilerimizle (2/4. sınıf)*
- *Ben karşılaşmadım açıkçası, hani duymadım da diğer öğretmenlerin başına gelmiş midir? (12/5. sınıf)*

Boşanma sonrası öğrenci velilerinin kendileri ve okulları ile iletişim durumlarını değerlendiren öğretmenlerin bu konuda kullandıkları ifadelerden evden ayrılan ebeveynlerin çocuklarının okul durumları ile yeteri kadar ilgilenmedikleri sonucu çıkmaktadır. Bu sorumluluk grubun yarısı oranında yalnızca çocuğun birlikte kaldığı ebeveyne bırakılmış, onlarda ellerinden geldiği kadarıyla bunu başarmaya çalışmaktadır. Öğretmenlerin kendileri ile iletişime geçmeyen velilere ısrarla ulaşmaya çalışmaları da öğrencilerinin genel ve özel durumları ile ilgileri konusunda elde edilmiş önemli bulgular arasındadır.

Her iki ebeveynin de çocukla ilişkilerini sürdürürken yeni duruma uyum sağlamaları ve ilişkilerini yeniden yapılandırmalarının gerektiği, ancak bu dönemde annenin de babanın da kendi açılarından zor bir dönem yaşadıkları ve kendi sorunlarıyla

başa çıkmaya çalıştıklarından bunu sağlıklı biçimde gerçekleştiremediklerinin altı çizilmektedir (Amato ve Booth, 1996). Öğretmen görüşlerinden de yola çıkarak, boşanma sırası ve sonrası süreçte ebeveynlerinden göremedikleri fiziksel ve duygusal desteğin çocukların bu sürece uyumuna olumsuz etki ettiği düşünülmektedir.

4.2.2. Öğretmenlerin, anne ve babası boşanmış öğrencilerinin ev ortamında yaşadıklarını düşündükleri problemler

Anne babaları boşandıktan sonra, öğrencilerin ev ortamında yaşadıkları iletişim ve uyum problemlerine ilişkin öğretmen görüşlerinin analizini içeren bu tema; ‘birlikte yaşanan ve yaşanılmayan ebeveynler ile iletişim ve uyum problemleri’ alt temasına ayrılarak bulguları verilmiş ve yorumlanmıştır;

Birlikte yaşanan ve yaşanılmayan ebeveynler ile problemler

1) Öğrencinizin birlikte kaldığı ebeveyni ile yaşadığı problemlere dair gözlemlerinizi nelerdir?

Öğretmenler göre öğrencilerinin 25’i (grubun 2b, 7a, 9a, 11a, 12a, 16b, 17b, 20a dışında kalanı) birlikte kaldığı ebeveyni ile yaşadıkları herhangi bir büyük problem olmadığını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Buna karşın 8 öğrencinin (2b, 7a, 9a, 11a, 12a, 16b, 17b, 20a) ise, birlikte kaldığı ebeveyni ile bir takım problemler yaşadığını öğrencileriyle olan paylaşımı sonucunda öğrendiklerini belirtmişlerdir. Boşanma sürecinin öğrencilerin birlikte yaşadıkları ebeveynleri ile ilişkilerini olumsuz etkilediğine ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Vardır mutlaka yani her ne kadar bize hissettirmese de, mutlaka problemleri vardır çünkü gözlemliyoruz ama gene de kırmamaya çalışıyor annesini üzmemeye çalışıyor. Çünkü zaten üzgün olduğunun görüyor bu nedenle hani varsa da çok büyük değildir. (11/8. sınıf)*
- *Geçen sene parmağını kırmıştı, babası da demişeyim de artık, serçe parmağını kırmıştı döverek. Karakola verdiler, karakolda içeri aldılar onu, şikayetten*

adamın ağabeyleri baskı yapınca vazgeçtiler, adam geri çıktı yani evde hiç problemsiz oldukları olmuyor ki, gidip küçük kardeşi var onu dövüyor sürekli yani evde şiddet şeyi çok. (2/4. sınıf)

- *Şimdi anane teyze dede ile yaşıyor, anne 2. kez evlendi anneye gidip geliyor ama annenin evinde kalmıyor, şimdi o evde ne anne var ne baba var, onun sıkıntısını yaşıyor çocuk, bir şeyler paylaşmak istiyor. (13/4. sınıf)*
- *Annede okula gelip gitse, yani en azından bir kere gelse ben onun ne olduğunu anlayacağım, yani durumun ne olacağını anlayacağım ama ... nın kafasında ne var orasını hiç bilmiyorum, yani babam niye ayrıldı, annem niye gitti? Annem mi haklıydı babamı haklıydı? şeklinde ... hala onları muhakeme yapıyor, hırçınlığı da ondan. (12/5. sınıf)*

2) Öğrencinizin birlikte kalmadığı ebeveyni ile yaşadığı problemlere dair gözlemlerinizi nelerdir?

Öğretmenler öğrencilerinin 14'ünün (3a, 12b, 12c, 13a, 13b, 15a, 15b, 16a, 16b, 17a, 18b, 18c, 19a, 20a) birlikte kalmadığı ebeveyni ile büyük bir problemi olmadığını, istenildiği zaman görüşebildiğini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin görüşlerine göre 19 (1a, 2a, 2b, 4a, 5a, 6a, 7a, 8a, 9a, 10a, 11a, 11b, 11c, 12a, 14a, 16c, 17b, 18a, 20b) öğrenci birlikte kalmadığı ebeveyni ile istenilen koşullarda görüşmemekte, iletişim kuramamakta ve pek çok problem yaşamaktadır. Öğrencilerin birlikte yaşamadıkları ebeveynleri ile yaşadıkları sorunları içeren öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Babayla var, babanda nefret ediyor, babaya karşı çok hırçın. Çağırdım babasını okula, görüşmek bile istemiyor, gizlendi sonra bulduk falan getirdik ama babaya duygularını belli ifade edemiyor, söyleyemiyor. (11/8. sınıf)*
- *Babanın kendi sorunları var ve ...'la ilgilenmiyor, ... babasına çok düşkün bir çocuk, bu durumu kafasına takıyor olabilir. (16/8. sınıf)*

3) Öğrencinizin üvey ebeveyniyle ve kardeşleri ile ilgili durumlarda gösterdiği davranış ve tutumlarda değişiklik gözlemliyor musunuz?

Öğrencilerden 13 tanesi tek çocuktur ve üvey kardeşleri de yoktur. Araştırmaya katılan öğretmenler, kardeşi ya da kardeşleri olan 20 öğrencinin 18'inin (2a, 2b, 3a, 4a, 5a, 7a, 8a, 9a, 10a, 11a, 11b, 13a, 16a, 16c, 18a, 18b, 19a, 20b kardeşleri ile yaşadıkları herhangi bir problem gözlemlemediklerini belirtmişlerdir. Sadece 2 öğrencinin (11c, 15b) bu tarz problemleri olduğunu düşünmektedirler.

- *Abisiyle ilgili bir problem olduğunu duymuştum yani öyle çok şey yansıtmadı bu konuda ama annesi de pek anlaşıyorlar, ... abisini biraz kısıyor, biraz hırçın davranıyor ona diye bahsetmişti. (15/7. sınıf)*
- *Araları iyi gibi ama dediğim gibi ikiz olmalarına rağmen ... hep abi, öbüründe daha büyümemiş hep ... e muhtaç bir çocuk gibi, ... in arkadaş ortamı var mesela dışarıda da görüşüyor, ama arifin hiç yok yani hep abi dediğimiz ... le takılmak zorunda kalıyor. Sürekli kardeşinin sorumluluğunu almaktan bazen sıkılıyor. (11/8. sınıf)*

Öğretmenler, öğrencilerinden 10 tanesinin üvey ebeveyne sahip olduğunu, bunlardan 5'inn (2b, 6a, 9a, 11a,19a) üvey ebeveyni ile problem yaşadığını, diğer 5'inin (12a, 13b, 15a, 16c, 18a) ise üvey ebeveynleri ile problemleri olmadığını belirtmişlerdir. Buna ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları aşağıdadır;

- *Kendi annesi ayrı ama üvey anneyle bir problem yaşamadı. Hatta üvey anne ile konuştuğumda onun bütün ihtiyaçlarını karşıladığını, ödevlerini yapmada yardımcı olduğunu, ne istiyorsa yaptığını, kendi bebeği olduğu halde... ya öncelik tanıdığını, aslında genç akıllı bir kadın hani yapmasa da yaptım diye anlatır ya, öğle bir şey değil, gerçekten yapıyor, bir de duyuyoruz. Bu çevrenin şöyle bir şeyi vardır, herkes herkesin akrabasıdır ya da komşusudur herkesden her şeyi duyarsınız. Yani mutlaka bir şekilde size gelir hatta kimseden duymazsanız çocuktan duyarsınız... yani... nın şu anda yaşadığı babası ve üvey annesiyle bir problemi yok. (12/5 .sınıf)*

- *Üvey babayla ilgili ... in problemleri vardı, üvey babanın farklı tutumlarını yanlış mı anladı yoksa hani gerçekten çocuk için bir problem mi oluşturunuyordu bilmiyorum, anneyle konuştuktan sonra o da düzeldi biraz. Mümkün oldukça da üvey babayla samimi olmaması gerektiğine vardık, kanı olarak.(11/8. sınıf)*

Öğretmenler, öğrencilerinin çoğunluğunun birlikte yaşadıkları ebeveyni ve kardeşleri ile önemli sayılabilecek problemleri olmadığı yönünde görüş ileri sürmüşlerdir. Bu öğrencilerin boşanma ile uyumlarında en azından bir ebeveynlerinin desteğini sağladıkları şeklinde yorumlanabilir. Boşanma sonrası süreçte çocuğun yaşaması muhtemel problemlerinin en aza indirgenmesi açısından ebeveyn desteğinin önemi daha önce literatürde de tartışılmıştır. Öğretmenlerin gözlemlediklerine göre birlikte yaşadıkları ebeveynleri ile sorun yaşayan öğrencilerin ise bu süreçte ihtiyaç duydukları ebeveyn desteğini henüz alamadıkları söylenebilir.

Öğrencilerin yarısından fazlası birlikte yaşamadıkları ebeveynleri ile görüşme konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Bu durumun çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini ve boşanmaya uyum göstermekte problem yaşadıklarını öğretmenlerinin ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Walczak ve Burns (1999) yaptıkları bir çalışmada, çocukların uzun vadede yaşama uyumlarının boşanma sonrasında her iki ebeveyniyle olan ilişkisinin kalitesine bağlı olduğu sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bu araştırmaya katılan öğrencilerin boşanma süreciyle baş etme konusunda birlikte yaşadığı ebeveyniyle daha iyi bir çaba içinde oldukları ancak, birlikte yaşamadıkları ebeveyni ile aynı düzeyde bir iletişimi kuramadıkları görülmektedir. Bu durum çocuğun birlikte olmadığı ebeveyniyle mekansal bir uzaklığa girdiği için sık görüşmemekten dolayı aralarındaki iletişimin ve duygusal bağın zayıflamasına neden olabilir. Bu baği güçlendirmek için uzakta olan ebeveynin çocuğuyla daha çok görüşme ya da az görüşülse bile birlikte olunan zamanı iyi geçirme konusunda daha çok çaba sarf etmesi gerekmektedir.

Öğretmenlerinin gözlemlerine göre üvey ebeveyne sahip öğrencilerin yarısı üvey ebeveyniyle sorun yaşarken, diğer yarısı ise bir sorun yaşamamaktadır. Öğretmenlerinin gözlemlerine göre bu konuda problem yaşadığı belirtilen öğrencilerde bir takım uyum problemlerinin gözlemlenmesi, gereken sosyal ve psikolojik destek sağlanmadığı halde

ihtimal dahilindedir. Çelikoğlu (1997), boşanmanın çocukların benlik saygısına etkisini incelediği araştırmasında boşanmanın, üvey bir ebeveynin oluşu ve ayrı olduğu ebeveyni görme sıklığı ile benlik saygısı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Genellikle toplum içinde üvey anne ve babaların, üvey çocukların olduğu oluşumların potansiyel olduğu düşünülür. Bu oluşumların içlerinde birçok sorun odağı barındırdıkları doğrudur, ancak burada yaşayan çocukların geleneksel aile yapılarında yaşayan çocuklara oranla daha sorunlu olacakları yönünde kesin kanıtlar yoktur (Pamuk, 2007 <http://www.genbilim.com/content/view/1512/38/> 27 Kasım 2009'da erişildi) Üvey ebeveyn ile sorun yaşamadığı gözlemlenen öğrencilerin boşanmaya uyumlarının büyük oranda gerçekleştiği öğretmenlerinin ifadelerinden anlaşılmaktadır.

4.2.3. Öğrencilerin sosyal çevrelerinde yaşadıklarını düşündükleri problemler

Anne babaları boşandıktan sonra, öğrencilerinin sosyal çevrelerinde yaşadıklarını düşündükleri iletişim ve uyum problemlerini belirlemek amacıyla öğretmenlerle yapılan görüşmeler sonrasında elde edilen veriler sosyal aktivitelere ilgi ve katılım alt teması altında incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Sosyal aktivitelere ilgi ve katılım

1) Öğrencinizin okul ve ev dışı ortamlarda davranışlarını gözleme imkanınız oldu mu?

Araştırmaya katılan öğretmenler öğrencilerinin çoğunluğunu (f=23) ev ve okul dışı ortamlarda gözleme şansları olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenlerin gözlemledikleri davranışlar 3 yönde (olumlu-olumsuz ve aynı) gerçekleşmiştir.

Öğretmenler, 10 öğrencinin (2a, 6a, 8a, 9a, 11a, 14a, 16b, 16c, 18b, 20b) davranışlarının önceki davranışlarından daha olumlu yönde ilerlediğini belirtmiş ve bazıları şu ifadeleri kullanmıştır;

- *Dışarıda daha rahat, okulda onun içine kapanıklığı dışarıda daha aktif*

gördüğüm kadarıyla, daha rahat davranıyor daha güzel ifadeler kuruyor, işte grup topluyor, dışarıda liderlik rolü yapabiliyor ama okulda içine kapanık. (9/5. sınıf)

- *Davranış değişikliği var dediğim gibi, gülümsemesi, selamlaşması, özellikle yanıma gelip selam vermesi, beni gördüğü anda ve evet ben burada varım deyip parmak kaldırması bile farklıydı o anda. (8/8. sınıf)*

Öğretmenler, 7 öğrencinin (2b, 4a, 5a, 11c, 12a, 18a, 20a) davranışlarının önceki davranışlarından daha olumsuz yönde ilerlediğini şu ifadelerle anlatmışlardır;

- *işte internet takıntısı oldu, sürekli internet cafelerde. Başka bir şeye ilgisini de fazla görmedim zaten gözlemlemekte sıkıntılı olduğumuz için. (18/8. sınıf)*
- *Sınıf arkadaşlarından ve annesinden böyle tinerci çocuklarla takıldığı madde kullanımı gibi bir şeyler olabileceğini duydum. Kendisiyle de konuştum bu konuda bir şey de demiyor genelde konuşmaları dinliyor sadece bir şeyde yapmıyor, böyle de bir durum var, rehberlik hocamızın da haberi var. Yani aslında bizimde başarılı olamadığımız ailenin de başarılı olmadığı bir çocuk yani ikna edemiyorsunuz hiçbir şekilde, iyi de bir çocuk işin kötüsü çok iyi bir çocuk, hani harcanıp gidecek gözümüzün önünde diye de telaş ettiğimiz bir çocuk. Ama olmuyor yani, konuşuyorsunuz rehberlik konuşuyor anne geliyor her gün kontrol altında tutmaya çalışıyorsunuz, arada derede yakalayıp konuşuyorsunuz, olmuyor ama kaçıyorsunuz bir yerden sonra çözüm yok yani. (5/7. sınıf)*
- *Tabi gözlemledim, uyumsuz bir çocuk oldu yani arkadaşlarının içine giremiyor yani grup çalışmalarında grup oyunlarında katılamıyor, beden derslerinde de hissediyoruz onu, yani top oynarken bile uyumsuzluk yapıyor, dışlanıyor. (12/5. sınıf)*

Öğretmenler tarafından 6 öğrencinin (3a, 10a, 11b, 15a, 15b, 16a) davranışlarında herhangi bir değişiklik gözlemlenmediği belirtilmiştir. Örnek bir ifade şu şekildedir;

- *Ev ve okul dışı bir dersane ortamında gördüm onu, aynı yani okuldakiyle aynı. (11/8. sınıf)*

Öğretmenleri 10 öğrencinin (1a, 7a, 12b, 12c, 13a, 13b, 16a, 17a, 17b, 18c) okul dışı ortamlarda sergiledikleri davranışları gözlemlene şansı bulamadıklarını ifade etmişlerdir.

2) Öğrencinizin sosyal faaliyetlere karşı ilgisinde değişiklik gözlemliyor musunuz?

Araştırmaya katılan öğretmenler, 19 öğrencinin (1a, 2b, 4a, 5a, 6a,7a, 8a, 9a, 10a, 11c, 12a, 12c, 14a, 13b, 16c, 17b, 18c, 19a, 20a) anne babalarının boşanmasının ardından okulda düzenlenen sosyal faaliyetlere olan ilgilerinin azaldığını ve onları bu faaliyetlere katılmaları konusunda yönlendirdiklerini belirtmişlerdir. Boşanma sürecinin öğrencilerin sosyal faaliyetlere katılımlarını olumsuz etkilediğine ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır;

- *Yok, yani okuldaki sosyal faaliyetlerde yok, yok yani öyle aman aman bir isteği yok, ailesi de engellemiyor, kendisi istemiyor. (18/8.sınıf)*
- *Yok katılmıyor. (5/7. sınıf)*
- *Zorladığımız halde katılmıyor (13/5. sınıf)*

Öğretmenlerin okulda düzenlenen faaliyetlere olan ilgilerinde azalma gözlemlemediğini belirttikleri öğrenci sayısı ise 14'tür (2a, 3a, 11a, 11b, 12b, 13a, 15a, 15b, 16a, 16b, 17a, 18a, 18b, 20b) .

- *Her faaliyette onu görürsünüz, yani mutlaka olmak ister, zaten okul temsilcimiz, aday oldu ve kazandı. Yani öyle hevesli bir çocuk iddali bir çocuk yani, ben varım diyor beni de görün diyor her zaman için. (11/8. sınıf)*
- *...ama sosyal olarak etkinlikte çok başarılı bir çocuk. Teatral şeyler çok fazla, çok samimi olduğu 3-4 arkadaşı var onlarla sürekli gösteri hazırlıyorlar sunum yapıyorlar yani öyle bir çocuk. (15/7. sınıf)*
- *Tabi tabi sosyal faaliyetlere çok ilgili her şeye katılmak ister (16/8. sınıf)*

Öğrencilerin hemen hemen yarısının grup çalışmalarına katılım ve başarı gösterdikleri öğretmenleri tarafından belirtilmiş olsa da katılmak istemeyen ve katıldığında başarısızlık gösteren öğrencilerin sayısı daha fazladır. Yapılan araştırmalar, boşanmış aile çocuklarında ruhsal uyumsuzluk oranının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. En sık görülen ruhsal uyumsuzluklar arasında okul başarısızlığı, çeşitli davranış bozuklukları ve duygusal çökkünlük sayılmaktadır (Yörükoğlu, 2000: 109). Innes ve Thomas (1989), sosyal olaylara girmede bireylerin yaşadığı sosyal kaçınma, çekingenlik ve utanma gibi stres yaratıcı durumların, ergenlerin sosyal başarı ve başarısızlıklarında kalıcı sonuçlara yol açtığını ve bu özelliklere sahip ergenlerin sosyal etkileşimler için düşük yetkinlik beklentisi düzeyine sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Burada da bir kısım öğrencinin sosyal faaliyetlere olan ilgilerinin azalması, isteksiz olmaları, öğretmenleri tarafından sürekli teşvik edilmeleri, ailelerinin boşanması nedeniyle ruhsal uyumsuzluk içinde olabileceklerini göstermektedir. Bu durumda öğretmenlerinin de belirttiği gibi onları yalnız bırakmamak, bu tür faaliyetlerde bulunmaları yönünde cesaretlendirmek konusunda teşvik edici olmak gerekmektedir. Diğer taraftan, yukarıdaki bulgu, öğrenci görüşleri ile karşılaştırıldığında farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Yani, ailenin boşanması sonrasında sosyal faaliyetlere katılma konusunda öğrenciler kendilerini öğretmenlerine göre daha ilgili bulmaktadırlar.

Öğrencilerini okul dışı ortamlarda gözlemlene şansını yakalamış öğretmenlerin görüşlerine göre, öğrencilerin ev ve okul dışı ortamlarda rahat olup olmama durumları olumlu, olumsuz ve aynı olarak değerlendirilmiş ve rakamsal olarak benzer bir dağılım göstermiştir. Sosyal davranışları olumlu yönde değişim gösteren öğrencilerin boşanma ile uyum sürecinde fazla problem yaşamadıkları düşünülebilir. Öğretmenleri tarafından sosyal davranışlarının olumsuz yönde ilerlediği gözlemlenen öğrencilerin ise adaptasyon sürecini sağlıklı biçimde geçiremedikleri söylenebilir.

BÖLÜM V

5. Sonuç ve Öneriler

Anne babası boşanmış ilköğretim birinci ve ikinci kademe öğrencilerinin sınıf, ev ve sosyal ortamlarda yaşadıkları problemlerin belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada elde edilen bulgulara ilişkin ulaşılan sonuçlar ve geliştirilen öneriler aşağıda verilmiştir.

5.1. Sonuçlar

Araştırmada anne babası boşanmış ilköğretim birinci ve ikinci kademe öğrenim gören 33 öğrenci ve 20 öğretmen ile görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulguların değerlendirilmesi sonucunda ulaşılan sonuçlar öğrenci görüşlerine ve öğretmen görüşlerine göre olmak üzere iki alt başlıkta verilmiştir:

5.1.1. Öğrenci görüşlerine ilişkin sonuçlar

1- Örneklem grubunun yarısında anne babaları boşandıktan sonra okullarına devam etme isteklerinde ve derslerine ilgilerinde değişme olduğu grubun diğer yarısında ise değişme olmadığı saptanmıştır. Anne baba boşanmasından olumsuz etkilenen grupta, anne baba arasındaki çatışmalardan ve evlerinde süregelen huzursuz, sıkıntılı ortamdan çok etkilendikleri ve bu endişeli hallerini okul hayatlarına da yansıttıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumdan olumsuz etkilenmeyen gruptaki genel görüş ise, aile içinde yaşadıklarından dolayı gelecek kaygısı duyup okuluna ve derslerine daha fazla önem verme şeklinde ortaya çıkmıştır.

2- Örneklem grubunun yarısında anne babaları boşandıktan sonra ders başarılarında düşme olduğu, grubun diğer yarısında ise ders başarısında düşme olmadığı saptanmıştır. Ders başarısı düşen gruptaki öğrencilerin özgüven eksikliği ve gelecekte endişe duyma gibi olumsuz durumlar yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

3- Öğrencilerin bir kısmı (f=14), grup halinde yapılması gereken çalışmalara katılmakta çekingen tavırlar sergilediklerini ve katıldıklarında uyumsuz davranışlar gösterdiklerini belirtmişlerdir. Bu öğrencilerin arkadaşları ile birlikte çalışmak amaçlı ev toplantılarına katılmak istemedikleri ve diğer arkadaşlarının aile düzenlerinden rahatsız olduklarını belirttikleri ortaya çıkmıştır.

4- Örneklem grubunun yarısı anne babaları boşandıktan sonra okul arkadaşları ile ilişkilerinde değişiklikler olduğunu, bazı arkadaşlarıyla ve bazı öğretmenleri ile ilişkilerinin önceki gibi olmadığını belirtmiştir. Grubun diğer yarısında ise okul arkadaşları ile ilişkilerde değişme olmadığı saptanmıştır. Öğrencilerin bu süreçte ebeveynlerinden göremedikleri ilgi, sevgi ve güven duygusunu özellikle yakın arkadaşlarından edinmeye çalıştıkları sonucuna varılmıştır. Ancak boşanma olayına genel toplumsal bakış açısından kaynaklanan olumsuz yaklaşımların öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerini olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca öğrencilerin arkadaşlarının anne babaları ve boşanma olayı hakkındaki sorularından, bu konu hakkında konuşmalarından rahatsız oldukları da tespit edilmiştir.

5- Öğrenci görüşlerine göre örneklem grubunun yarısının sadece tek ebeveyni okul ile iletişim halinde olup diğer ebeveynlerin bu sorumluluğu paylaşmadıkları ortaya çıkmıştır. Her iki ebeveynin de okul sorumluluğunu paylaştığı öğrenci sayısı grubun küçük bir kısmıdır. Bazı öğrencilerin her iki ebeveyninin de bu sorumluluklarını birlikte ya da paylaşım halinde yerine getirmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

6- Öğrenci görüşlerine göre, örneklem grubunun büyük çoğunluğunun boşanma sonrası birlikte yaşadıkları ebeveynleri ile önemli sayılabilecek problemler yaşamadıkları saptanmıştır. Fakat bir kısım öğrencinin (f=5) boşanma olayından olumsuz etkilenen annelerinin psikolojilerinin bozulduğu ve çocuklarının da bu durumdan olumsuz

etkilendiği sonucuna varılmıştır.

7- Örneklem grubunun yarısı birlikte yaşamadığı ebeveyni ile görüşme imkanı bulunduğunu ve bu ebeveynleri ile problem yaşamadıklarını belirtmiştir. Örneklem grubunun bir kısmının ise (f=12) birlikte yaşamadıkları ebeveynleri ile sağlıklı görüşme imkanı bulamadıkları, bu ebeveynlerinin nerede olduklarını dahi bilmedikleri ve bu durumdan olumsuz etkilendikleri sonucuna varılmıştır.

8- Öğrenci görüşlerine göre, örneklem grubunun çoğunluğunun ebeveynleri çocuklarının yanında diğer ebeveyn hakkında olumlu/olumsuz konuşmalar gerçekleştirdiği ve öğrencilerin bu durumdan olumsuz etkilenebildikleri sonucuna varılmıştır. Diğer ebeveyni hakkında olumsuz konuşmalara şahit olan çocuklarda kendi ifadelerine göre, bu ebeveyni için olumsuz izlenimler olduğu ve suçlanan ebeveyni koruyucu ve savunmacı tepkileri üretmeye başladıkları saptanmıştır.

9- Öğrenci görüşlerine göre, örneklem grubunun büyük bölümü anne babaları boşandıktan sonra ev ve okul dışı ortamlarda kendini öncekinden farksız olarak rahat hissettiği, grubun daha az bölümünün ise okul dışı ortamlarda kendisini huzursuz hissettiği saptanmıştır.

10- Öğrenci görüşlerine göre, örneklem grubunun büyük bölümünün okulda düzenlenen sosyal faaliyetlere karşı oldukça ilgili olduğu, ebeveynlerinin boşanmasından sonra bu faaliyetlere katılmaya devam ettikleri, grubun diğer bölümünün ise bu etkinliklere ya öğretmen ve ebeveyninin zorlaması ile katıldığı ya da hiç katılmadığı ortaya çıkmıştır.

5.1.2. Öğretmen görüşlerine ilişkin sonuçlar

1- Öğretmen görüşlerine göre, öğrencilerin büyük bölümünde anne babaları boşandıktan sonra okullarına devam etme isteklerinde ve derslerine ilgilerinde değişme olmadığı, grubun diğer kısmında ise (f=7) değişmeler olduğu saptanmıştır. Öğretmenlerinin görüşüne göre anne baba boşanmasından etkilenmediği tespit edilen grubun, anne baba arasındaki çatışmalardan ve evlerinde süregelen huzursuz, sıkıntılı ortamdan uzaklaşıp

okul hayatına adapte olmayı tercih ettikleri ortaya çıkmıştır.

2- Öğretmen görüşlerine göre öğrencilerin yarısında anne babaları boşandıktan sonra ders başarılarında düşme olduğu, grubun diğer yarısında ise ders başarısında düşme olmadığı saptanmıştır. Öğretmenlerin bu konuda özellikle buluştukları ortak fikir; boşanma sürecinin ardından anne babalarının çocuklarının ders başarısı ile ilgilenmemeleri olarak ortaya çıkmıştır.

3- Öğretmen görüşlerine göre öğrencilerin büyük bölümünün grup çalışmalarına katılmak istedikleri, sorumluluklarını yerine getirdikleri, gruplarında uyumlu ve başarılı oldukları, grubun diğer kısmının ise bu çalışmalara katılmak istemedikleri, katıldıklarında da uyumsuz ve sorumsuz davranışlar sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Grup çalışmalarına katılmak istemeyen öğrencilerin grup içi sorumluluk alma ve önceden belirlenmiş kurallara uyma sorunu yaşadıkları saptanmıştır.

4- Öğretmen görüşlerine göre, örneklem grubunun yarısının anne babaları boşandıktan sonra okul arkadaşları ile ilişkilerinde değişiklikler yaşamadığı grubun diğer yarısının ise anne baba boşanması sonrası sınıf ortamında arkadaşları ile iletişimlerinde problemler yaşadığı saptanmıştır. Öğretmenlerin bu konuda özellikle buluştukları ortak fikir; anne babası boşanan çocukların arkadaşlarından sosyal destek arayışı içinde oldukları ve bu desteği bulamadıkları zaman uyumsuz davranışlar gösterip arkadaşlıklarının olumsuz etkilenmesine sebep olduklarıdır. Öğretmen görüşlerine göre boşanma olayının etkilerini üzerinden atamadıkları düşünülen bazı öğrencilerin sınıf içinde sınıfın dengesini bozabilecek aşırı davranışlarda bulunabildikleri sonucuna varılmıştır. Öğretmenleri tarafından dikkat çekmek ve ilgi toplamak amacıyla bu davranışlarda bulundukları ifade edilen öğrencilerin müdahalelere rağmen bu davranışlarından vazgeçemedikleri saptanmıştır.

5- Öğretmen görüşlerine göre öğrenci ebeveynlerinin okul ile ilişkileri konusunda öğrenci görüşlerinden elde edilen sonuçlara benzer sonuçlar elde edilmiştir. Çoğu öğrencinin okul - veli ilişkisi birlikte kaldıkları ebeveynin çabası ile gerçekleşmektedir, sorumluluğun sadece tek tarafa bırakıldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin

kendileri ile iletişime geçmeyen ebeveynlere özellikle ulaşmaya çalıştıkları ve çoğunlukla cevap alamadıkları saptanmıştır.

6- Öğretmen görüşlerine göre, öğrencilerin büyük bölümünün birlikte yaşadığı ebeveyni ile önemli sayılabilecek düzeyde problemler yaşamadığı, grubun küçük bir kısmının ise bu ebeveynleri ile bir takım problemler yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır.

7- Öğretmen görüşlerine göre öğrencilerin bir kısmının (f=11) birlikte yaşamadığı ebeveyni ile istenilen koşullarda görüşebildiği ve bu konuda problem yaşamadığı, grubun büyük kısmının (f=19) ise birlikte kalmadığı ebeveyni ile istedikleri zamanlarda görüşemediği, iletişim kuramadığı ve bu durumdan olumsuz etkilendiği sonucuna varılmıştır.

8- Öğretmen görüşlerine göre örneklem grubundan üvey ebeveyne sahip öğrencilerin (f= 10) yarısının bu ebeveyni ile bir uyum yakalamayı başarıp problem yaşamadığı, üvey ebeveyne sahip diğer öğrencilerin ise bu ebeveynleri ile hala olumlu ilişkiler geliştiremediği ortaya çıkmıştır.

9- Öğrencilerini okul dışı ortamlarda gözlemleme şansı bulabilmiş öğretmen görüşlerine göre, örneklem grubunun bir kısmının (f=10) sosyal ortamlarda kendini önceki durumdan daha rahat ifade edebildiği, bir kısmının (f=7) boşanma öncesine göre daha huzursuz davranışlar sergilediği sonucuna varılmıştır. Örneklem grubunun bir kısmının ise (f=6) önceki hal ve hareketlerinden farksız bir durum sergilediği sonucuna varılmıştır.

10- Öğretmen görüşlerine göre, örneklem grubunun bir kısmının (f=14) anne babalarının boşanması sonrası okulda düzenlenen sosyal faaliyetlere ilgilerinin eskisi gibi olduğu, grubun büyük kısmının ise (f=19) okulda düzenlenen sosyal faaliyetlere ilgisinin azaldığı ve öğretmenlerinin onları bu faaliyetlere katılmaları konusunda özellikle yönlendirdikleri ortaya çıkmıştır.

5.2. Öneriler

1- Okul öğrencileri, sınıflarında bulunan anne babası boşanmış arkadaşlarının hassasiyetleri konusunda uyarılmalı ve onların ihtiyaç duyduğu sosyal desteği nasıl sağlayabilecekleri konusunda sınıf öğretmenleri, sınıf rehber öğretmenleri ve okul rehberlik öğretmenleri tarafından bilgilendirilmeleri sağlanmalıdır.

2- Anne babası boşanmış çocukların okula devam, ders başarısı ve ders faaliyetlerine katılım gibi durumlara ilişkin olumsuz davranışlar sergilememeleri için anne-babaların çocuklarıyla daha fazla ilgilenmeleri konusunda eğitilmeleri sağlanmalıdır. Anne babalara verilecek bu eğitim, okulun kendisinin hazırlayacağı seminerler, toplantılar ya da bu konuda bir uzmanın okul ortamında ebeveynlerle buluşturulması şeklinde yapılabilir.

3- Sınıf öğretmenleri ve sınıf rehber öğretmenleri, sınıfında anne babası boşanmış ya da boşanma sürecinde olan öğrencileri belirleme ve bu öğrencilerin ebeveynleri ile sık iletişim kurma konusunda daha fazla çaba sarf etmelidirler. Sınıf öğretmenlerinin çocuklarının okulda yaşadıkları problemlere ilişkin ebeveynleri haberdar etmeleri ve bu sürecin olumsuz etkilerini en aza indirmek için nasıl davranmaları gerektiği konusunda destek olmaları önerilebilir.

4- İlköğretim okullarında görev yapan rehber öğretmenlerin, okullarındaki anne babası boşanmış çocukları belirleyerek bu öğrencilerin boşanma süreci ve sonrasında okul ortamında yaşayabilecekleri sosyal ve psikolojik eksiklikleri saptamaları ve onlara gerekli psikolojik sorunları belirlemeleri ve bunlara yönelik psikolojik destek hizmeti sunmaları önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Adams, P. L., Milner, J. R., Schrepf, N. A. (1984). *Fatherless children*. John Wiley & Sons, America.
- Akyüz, E. (1978). *Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10(1-2), 1-6.
- Amato, P.R. ve Keith, B. (1991) Parental divorce and the well being of children: a meta-analysis, *Psychological Bulletin*, 110 (1), 26-46.
- Amato, P.R. ve Keith, B. (1991a) Parental divorce and the adult well being: a meta analysis, *J. Marriage and The Family*, 53: 43-58.
- Amato, P.R. (2000), The consequences of divorce for adult and children, *J. Marriage and the Family*, 1269-1287.
- Amato, P.R. (2003), Reconciling divergent perspectives: Judith Wallerstein, quantitative family research and children of divorce, *Family Relations*, 52: 332-339.
- Armağan, S. ve Armağan, İ. (1988). *Toplumbilim*. İzmir: Barış Yayınları.
- Aslantürk Z. ve Amman T. (2001). *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 363-365
- Aslıhan, N. M. (1998). *Parçalanmış veya tam aileye sahip çocukların öz kavramı, depresyon düzeyleri ve akademik başarılarının yaş ve cinsiyet yönünden karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ay, S. (2000). *Birliktelikleri devam eden ailelerin yapı ve işlevleri ile boşanmış ailelerin yapı ve işlevlerinin karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bardakçioğlu, C. (2003). *Parçalanmış ve tam aileye sahip çocuklarda benlik imgesi ve depresyon düzeylerinin karşılaştırılması*, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı Yüksek Lisans Tezi, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Booth, A. ve Amato, P. T. (1994) Parental marital quality, divorce and relations with offspring in youth adulthood. *Journal of Marriage and The Family*. 56:21-34
- Benedek, E. P. ve Brown C. F. (1997) *Boşanma ve çocuğunuz: çocuğunuzun boşanmanızla baş etmesine nasıl yardımcı olursunuz?* (Çev: Serap Katlan), Ankara: HYB Yayıncılık
- Bilir, Ş. ve Dabanlı, D. (1990). Ailelerde boşanma vakaları sonucu çocukların geliştirdikleri tepkiler ve bu tepkileri doğuran faktörler. *T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, aile yazıları, birey kişilik ve tutum*. (Derleyenler: B. Dikeçligil, A. Çiğdem) Ankara: Bilim Serisi 5/3.
- Block, J. H., Block, J. ve Gjerde, P. F. (1986). The influence of parenting style on adolescent competence and substance abuse. *Journal of Early Adolescence*, 11, 56-94.
- Brown, J. H., Portes P. R. ve Christensen D. N. (1989) Understanding divorce stress on children: implications for research and practice. *The American Journal of Family Therapy*, 17:315-325.
- Budak, G. (1990). *Endüstrileşme Süreci İçinde Ailenin Yeri ve Önemi*, I. Aile Şurası, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayını
- Budak, S. (2000) *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayıncılık.
- Çağdaş, A. (2002). *Anne-baba-çocuk iletişimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çağdaş, A., Seğer, Z. (2004), *Anne Baba Eğitimi*. Konya: Eğitim Yayıncılık.

- Cebiroğlu R, Yurtbaş T. (1970) Değişen Türk toplumunda aile koşullarının çocuk davranışlarına etkisi. *Tıp Dünyası Dergisi* 43: 27-32
- Çelikoğlu, C. (1997). *Boşanmanın çocukların benlik saygısına etkisinin incelenmesi*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Chapman, G. ve Campbell, R. (2003). *Çocuklar İçin Beş Sevgi Dili* (Çeviri: P. Ozaner). İstanbul: Sistem Yayıncılık
- Chase-Lansdale, P.L. Cherlin, A. J. ve Kiernan, K. E. (1995). The long-term effects of parental divorce on the mental health of young adults: a developmental perspective. *Child Development*, 66,1614-1634.
- Demo, D. H. ve A. C. Acock. (1988). The impact of divorce on children. *Journal of Marriage and the Family*, 50, 619-648.
- Doğan. İ. (1996). *Sosyoloji, kavramlar ve sorunlar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Dong, Q., Wang, Y. Ollendick, T.H. (2002). Consequences of divorce on the adjustment of children in China, *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 31: 101-110
- Dönmezer, İ. (2001). *Ailede iletişim ve etkileşim*. İstanbul: Sistem Yayıncılık
- Eisenstadt, S. (1970). Social Change and Development. *Readings in Social Evolution and Development*, London: Pergamon Press.
- Ergin, A., Birol, C., (2005), *Eğitimde İletişim*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eröz M. (1982). *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları
- Erkan, G. (1986). Boşanmaların çocukların benlik tasarım düzeyine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 4(2-3)

- Elmacı F. (2001). *Parçalanmış ve Bütünlüğünü Koruyan Aileye Sahip Ergenlerin Depresyon ve Uyum Düzeylerinde Sosyal Desteğin Rolü*. Eğitim Bilimleri Programı Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Featherstone, D. R., Cundick, B. P. ve Jensen, L .C. (1992). Differences in school behavior and achievement between children from intact, reconstituted and single-parent families. *Family Therapy*, 20: 37-48
- Grync, J.H. ve Fincham, F.D. (1990). Marital conflict and children's adjustment: a cognitive - contextual framework. *Psychological Bulletin*, 108: 267-290.
- Grych, J. H. ve Fincham, F. D. (1992) Interventions for children of divorce: toward greater integration of research and action, *Psychological Bulletin*, 111, 434-454.
- Gökçe, B. (1996). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*. Ankara: Savaş Yayınları
- Güler, G. (1993). *Boşanmış Aile Çocuklarında Görülen Ruhsal Sorunlar ve Hemşirelik Yaklaşımının Araştırılması*, Psikiyatri Hemşireliği Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Gülerce, A. (1996), *Türkiye'de Ailelerin Psikolojik Örüntüleri*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Hetherington, E. M., Bridges, Insabella, G. M. (1998). What matters? What does not?.. *American Psychologist*, 167-183.
- Hetherington, E. M., Hagan, M. S. (1999). The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective, *J.Child Psychiatry*, 40: 129-140.
- Hetherington, E., M., Hagan, M. S. ve Anderson, E. R. (1989). Marital Transitions: A child's perspective, *American Psychologist*, 44: 303-312.
- Hetherington, E. M. (1979). Divorce: A Child's Perspective. *American Fsychologist*, 34: 851 858.

- House, J. S., Landis K. R. ve Umberson D. (1988). Social Relationships and Health. *Science*, 241: 540-545.
- İlgar, Ş. (2004). *Evlilik Birlikteliğinin Bozulması-Boşanma*. Evlilik Okulu, (Ed. H. Yavuzer), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Innes, J. M. ve Thomas, C. (1989), Attributional style, self-efficacy and social avoidance and inhibition among secondary school students, *Personality and Individual Differences*, 10: 757-762.
- Jenkins, J.M. (2000). Marital conflict and children's emotions: the development of an anger organization. *Journal of Marriage and the Family*, 62: 723-736.
- Kalter, N. ve Rembar. J. (1981). The significance of a child's age at the time of parental divorce. *American Journal of Orthopsychiatry*, 51(1), 85-100.
- Karakuş, S. (2003). *Anne Babası Boşanmış ve Boşanmamış Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim ilimleri Enstitüsü.
- Karaoğlu, B. (1997). *Boşanmanın Gencin Kişiliğine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Van: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karataş, K. (2001). *Toplumsal Değişme ve Aile*, Toplum ve Sosyal Hizmet, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Yayını. 2
- Kaynaroğlu, N. (1984). *Orta sosyo-ekonomik düzeydeki boşanmış ailelerin 6 yaş grubu çocuklarındaki psiko-sosyal özelliklerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bil. Enstitüsü
- Kongar, E. (1979) *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Konuk, E. (1992). Psikoloji Dergisi, *Seminer Dergisi Özel Sayısı*, Sayı: 8, s. 7-8.

- Krantz, S.E. (1988). *Divorce and children. feminism, children, and the new families* New York: The Guilford Press. (249-273).
- Kuyucu, Y. (1999). *Anne babaları boşanmış ve birlikte yaşayan lise öğrencilerinin uyum sorunlarının karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Küçükahmet, L. (2001). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Landerkin, H.F. ve Clarke M.E. (March 1990). Divorce - effects on families: helping strategies for primary care physicians. *Thirty Fifth Scientific Assembly, College of Family Physicians*, Alberta Chapter, Banff Alberta.
- Lamb, M. (1981). *The Role of Fathers in Child Development*. New York: Wiley Interscience.
- Lauman, G. M. (2002) *The Impact of a School-Based Intervention Program on the Divorce Adjustment of Latency-Aged Children: an Evaluation of Rainbows Program*, *Human Development and Family Studies Program* Ph.D. Thesis, University of Illinois
- Leon, K. (2003). Risk and protective factors in young children's adjustment to parental divorce: a review of the research, *Family Relations*, 52, 258-270.
- Nazlı, S. (2000), *Aile Danışmanlığı* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ogburn, W. F. (1964). *On culture and social change: Selected Papers*. Chigago: The University of Chigago Pres,
- Onur, B. (1995), *Ergenliği Anlamak*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özağı, A. (2007). *Depresyon Düzeyi Yüksek Parçalanmış Aile Çocuklarıyla Yapılan Eğitsel Grup Oyunlarının Depresyon Düzeylerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Özgüven, İ. E. (2001), *Ailede İletişim ve Yaşam*, Ankara: PDrem Yayınları
- Özkan, Z. (1989). *Türkiye’de boşanmanın sebep ve sonuçları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Özkan, Z. (2004). *NLP Teknikleriyle Aile Sorunlarına Çözüm Önerileri*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Özmen, B. (1989). *Annesiz veya Babasız Büyüyen Beş-Sekiz Yaş Çocuklarının Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi*. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı. Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- Öztürk, S. (2006). *Anne-Babası Boşanmış 9–13 Yaşlarındaki Çocuklar ile Aynı Yaş Grubundaki Anne-Babası Boşanmamış Çocukların Benlik Saygısı ve Kaygı Düzeyleri İlişkisi*. Yüksek lisans tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Parsons, T. (1955) *Family, socialization and interaction process*, New York: The Free Press,
- Pryor J. ve Rodgers B. (2001). *Children in changing families lives after parental separation*. London. UK.
- Pedro-Carroll J. L. ve Cowen, E. L. (1985) The children of divorce intervention program: an investigation of the efficacy of a school-based prevention program, *Counseling and Clinical Psychology*, 603-611
- Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Simons, R. L., Lin, K. H., Gordon, L.C., Conger, R.D., Lorenz, F.O. (1999). Explaining the higher incidence of adjustment problems among children of divorce compared with those in two-parent families, *J. Marriage and the Family* 61, 1020-1033.

- Smith, T. E. (1990), Parental separation and academic self-concepts of adolescents: an effort to bolve the puzzle of separation effect. *Journal of marriage and the Family*, 52:107-118.
- Stocker, C. M., Richmond, M.K., Low, S.M., Alexander, E.K. ve Elias, N.M. (2003). Marital conflict and children's adjustment: *parental hostility and children's Interpretations as mediators. social development*, 12(2): 149-161.
- Sun, Y. (2000). Family environment and adolescents' well-being before and after parents' marital disruption: a longitudinal analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 63: 697-713.
- Şentürk, Ü. (2006). *Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler (Malatya Uygulaması)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler. *Aile ve Toplum Dergisi*, 4:7-31.
- Şirvanlı, Ö. D. (1998). Eşler arası çatışama ve boşanmanın çocuklar üzerinde etkileri, davranış ve uyum problemleri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 1: 19-29.
- Stewart, A. C, Vandell, D. L., Mc.Cartney, K., Owen, M. T., Booth, C. (2000). Effects of parental separation and divorce on very young children, *Journal of Family Psychology*, 14: 304-326.
- Teja. S. ve Stolberg, A. (1993) Peer support, divorce and children's adjusment. *Journal of Divorce and Remarriage*, 20: 45-64.
- Torun, F. (1986). *Çocuk yuvalarında kalan dokuz-on yaşlarındaki korunmaya muhtaç çocukların aile bireylerini ve aile iliksilerini algılamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

- Uluğ, M. ve Candan, G. (2008). Parçalanmış (Boşanmış) Aile Sorununun Öğrenciye Etkisi: *İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Eğitim Psikolojisi Sempozyumu, 22-23 Mart, İstanbul.*
- Türkarlan, N. (2007). Boşanmanın çocuklar üzerine olumsuz etkileri ve bunlarla baş etme yolları. *Aile ve Toplum Dergisi*, 11: 101-108
- Ülken, H. Z. (1990). Aile. *Aile Yazıları, Bilim Serisi, 5/1*. Ankara: T.C. Aile Araştırma Kurumu Yayınları
- Yang, B., Ollendick, T. H., Dong, O., Xia, Y. and Lin, L. (1995). Only children and children with siblings in the people's republic of china levels of fear, anxiety and depression. *Child Development*, 66; 1301-1311.
- Yıldırım, A. (2001). *Boşanma İle Eşlerin Empatik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yörükoglu, A. (2000). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zill, N. (1993), Long-term effects of parental divorce on parent child relationships, adjustment and achievement in young adulthood, *Journal of Family Psychology*, 7: 91-103.
- Zimmerman, C. (1964). *Yeni Sosyoloji Dersleri*, (Çev. A. Bilgiseven,) İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Yayınları (sf: 127)
- Walczak, Y., Burns, S. (1999). *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri* (Çev. İ. Ersevim). İstanbul: Özgür Yayınları.

- Wallerstein, J. S. (1984). Children of divorce: preliminary report of a 10 year follow-up of young children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 54: 444-458.
- Wasserstein, S. B. ve La Greca, A. M. (1998). Hurricane andrew: parental conflict as a moderator of children's adjustment. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 20: 212-222
- Whiteside, M. F., ve Becker, B., J. (2000). Parental factors and young child's postdivorce adjustment: a meta-analysis with implications for parenting arrangements, *J. Family Psychology*, 14: 5-26

EKLER

- Ek 1.** Öğrenciler için hazırlanmış görüşme formu
- Ek 2.** Öğretmenler için hazırlanmış görüşme formu
- Ek 3.** Valilik Onaylı Araştırma İzin Belgesi
- Ek 4.** Özgeçmiş

EK 1.

**ANNE VE BABASI BOŞANMIŞ, BİRİNCİ ve İKİNCİ KADEME
ÖĞRENCİLERİNİN YAŞADIKLARI İLETİŞİM VE UYUM PROBLEMLERİNE
İLİŞKİN ÖĞRENCİLER İÇİN HAZIRLANMIŞ GÖRÜŞME FORMU**

I. Bölüm: Kişisel Bilgiler

1. Cinsiyetiniz:
2. Yaşınız:
3. Sınıfınız:
4. Kaç kardeşiniz var:

II. Bölüm: Sorular

1. Okul ve sınıf ortamında yaşadığı iletişim ve uyum problemleri nelerdir?
 - a) Okula devam etme isteğinde değişiklik var mı?
 - b) Okulda derslerine ilginde değişiklik hissediyor musun?
 - c) Ders başarında düşme olduğunu düşünüyor musun?
 - d) Grup çalışmalarında kendini rahat hissediyor musun?
 - e) Arkadaşlarıyla ilişkilerinde değişiklikler olduğunu düşünüyor musun?
 - f) Anne babanın boşandığını duyduklarında arkadaşlarının tavırlarında değişiklik hissettin mi?
 - g) Anne babanın boşanma olayını arkadaşlarıyla rahatlıkla konuşabiliyor musun?
 - h) Ebeveynlerinin okula gelip gitmelerinde problem yaşanıyor mu?
2. Ev ortamında yaşadığı iletişim ve uyum problemleri nelerdir?
 - a) Birlikte yaşadığın annenle ya da babanla ilişkilerinizde yaşadığınız problemler nelerdir?
 - b) Birlikte yaşamadığın annenle ya da babanla ilişkilerinizde yaşadığınız problemler nelerdir?

c) Ebeveynlerinin birbirleriyle ilişkileri ya da birbirleri hakkındaki söyledikleri senin onlarla ilişkilerini etkiliyor mu?

d) Kardeşlerinle ilişkilerinde problem yaşıyor musun?

3. Ev ve okul ortamı dışında, arkadaş çevresinde yaşadığı iletişim ve uyum problemleri nelerdir?

a) Okul ve ev dışı ortamlarda kendini öncekinden daha farklı hissediyor musun?

b) Sosyal faaliyetlere karşı ilginde değişiklik hissediyor musun?

EK 2.

**ANNE VE BABASI BOŞANMIŞ, BİRİNCİ ve İKİNCİ KADEME
ÖĞRENCİLERİNİN YAŞADIKLARI İLETİŞİM VE UYUM PROBLEMLERİNE
İLİŞKİN ÖĞRETMENLER İÇİN HAZIRLANMIŞ GÖRÜŞME FORMU**

I.Bölüm: Kişisel Bilgiler

1. Cinsiyetiniz:
2. Yaşınız:
3. Branşınız nedir:
4. Ailelerle ne sıklıkta görüşüyorsunuz:

II. Bölüm: Sorular

1. Öğrencinizin okulda ve sınıf ortamında yaşadığı iletişim ve uyum problemleri nelerdir?
 - a) Öğrencinizin devamsızlık problemi var mı?
 - b) Öğrencinizde derslerine karşı ilgisizlik ve buna bağlı başarısızlık problemleri var mı?
 - c) Öğrencinizin ders başarısı nasıldır?
 - d) Öğrenciniz bireysel sorumluluk gerektiren grup çalışmalarında problem çıkarıyor mu?
 - e) Öğrencinizin diğer sınıf arkadaşlarıyla iletişiminde gözlemlediğiniz problemler nelerdir?
 - f) Öğrencinizin sınıf ortamında dikkat çekmek amacıyla yaptığı aykırı davranışlarıyla (hırsızlık, iftira..vb) karşılaştınız mı?
 - g) Öğrenci ebeveynlerinin velilik sorumluluklarını yerine getirmedikleri ya da problem yarattıkları durumlarla karşılaşıyor musunuz?
 - h) Öğrencilerinizin ebeveynleriyle yaşadığınız aykırı durumlarla(çocuğu kaçıрма...vb) karşılaşıyor musunuz?

2. Öğrencinizin evinde yaşadığı iletişim ve uyum problemleri nelerdir?
 - a) Öğrencinizin birlikte kaldığı ebeveyni ile yaşadığı problemlere dair gözlemlerinizi nelerdir?
 - b) Öğrencinizin birlikte kalmadığı ebeveyni ile yaşadığı problemlere dair gözlemlerinizi nelerdir?
 - c) Öğrencinizin her iki ebeveyniyle ve kardeşleri ile ilgili durumlarda gösterdiği davranış ve tutumlarda değişiklik gözlemliyor musunuz?

3. Öğrencinizin ev ve okul dışı çevresinde yaşadığı iletişim ve uyum problemleri nelerdir?
 - a) Öğrencinizin okul ve ev dışı ortamlarda davranışlarını gözlemleme imkanınız oldu mu?
 - b) Öğrencinizin sosyal faaliyetlere karşı ilgisinde değişiklik gözlemliyor musunuz? Gözlemleme imkanınız oldu mu?

EK 3.**GÖRÜŞME İZİN FORMU**

EK 4.**ÖZGEÇMİŞ**

Adı Soyadı : Esra ALTUNKAYA

Sürekli Adresi : Dumlupınar Mah. Doktor Erkin Cad. Erçetin Apt. No: 72
Daire:6. Kadıköy/İSTANBUL

Doğum yeri ve yılı : Erzurum – 03/09/1984

Yabancı Dili : İngilizce

İlköğretim : Atatürk İlköğretim Okulu/SAMSUN -1995

Ortaöğretim : Hacı Ömer Tarman Anadolu Lisesi/ANKARA – 2002

Lisans : Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Sınıf Öğretmenliği Bölümü- 2007

Yüksek Lisans : Abant İzzet Baysal Üniversitesi / İlköğretim Ana Bilim Dalı /
Sınıf Öğretmenliği